

**Východočeské
listy
historické**

42/2019

Univerzita Hradec Králové
Historický ústav Filozofické fakulty

VÝCHODOČESKÉ LISTY HISTORICKÉ
EAST-BOHEMIAN JOURNAL OF HISTORY
42/2019

Redakční kruh | Editorial Committee of the Board of Editors

- prof. Ondřej Felcman **předseda redakční rady | Chairman of the Board of Editors**
(Univerzita Hradec Králové, ČR | University of Hradec Králové, CZE)
- Dr. Tomáš Hradecký **vedoucí redaktor | Editor-in-Chief**
(Univerzita Hradec Králové, ČR | University of Hradec Králové, CZE)
- Dr. Ryszard Gładkiewicz (Uniwersytet Wrocławski, Polsko | University of Wrocław, POL)
- Dr. Vlastimil Havlík (Univerzita Hradec Králové, ČR | University of Hradec Králové, CZE)
- doc. Martin Šandera (Univerzita Hradec Králové, ČR | University of Hradec Králové, CZE)
- Dr. Jiří Štěpán (Univerzita Hradec Králové, ČR | University of Hradec Králové, CZE)

Další členové redakční rady | Other Members of the Board of Editors

- prof. Petr Čornej (Česká republika | Czech Republic)
- Dr. Daniel Franzkowski (Spolková republika Německo | Federal Republic of Germany)
- doc. Jiří Hutečka (Univerzita Hradec Králové, ČR | University of Hradec Králové, CZE)
- prof. Zenon Jasiński (Uniwersytet Opolski, Polsko | University of Opole, POL)
- Mgr. Monika Kabešová **redaktorka | Editor**
(Univerzita Hradec Králové, ČR | University of Hradec Králové, CZE)
- doc. Karel Konečný (Univerzita Palackého v Olomouci | Palacký University Olomouc, CZE)
- doc. Jiří Kubeš (Univerzita Pardubice, ČR | University of Pardubice, CZE)
- prof. Milena Lenderová (Univerzita Pardubice, ČR | University of Pardubice, CZE)
- Dr. Miroslav Londák (Slovenská akadémia vied, Slovensko | Slovak Academy of Sciences, SVK)
- doc. Naděžda Morávková (Západočeská univerzita v Plzni | West-Bohemian University in Plzeň)
- doc. Jaroslav Pažout (Technická univerzita v Liberci, ČR | Technical University in Liberec, CZE)
- doc. Veronika Středová (Univerzita Hradec Králové, ČR | University of Hradec Králové, CZE)
- Dr. Ondřej Tikovský (Parlamentní knihovna, ČR | Library of the Parliament, CZE)

ISSN 1211-8184

MK E 21784

ERIH Plus ID 487694

Recenzenti 42. svazku | Reviewers of Volume No. 42

PhDr. Marie Bahenská, Ph.D.

Mgr. Roman Baron, Ph.D.

RNDr. Mgr. Tomáš Burda, Ph.D.

PhDr. Zdeněk Doskočil, Ph.D.

Mgr. Bc. Petr Dvořáček

PhDr. Pavel Horák, Ph.D.

prof. PhDr. František Musil, CSc.

Mgr. Lenka Nováková, Ph.D.

doc. PhDr. Jaroslav Pažout, Ph.D.

prof. PhDr. Jan Rychlík, DrSc.

doc. PhDr. Lukáš Valeš, Ph.D.

doc. PhDr. Jana Vojtíšková, Ph.D.

studie

Evangelíci na Těšínsku a jejich čeští, moravští a slovenští souvěrci*

ZDENĚK R. NEŠPOR

Abstrakt | Abstract

Studie ukazuje luterský protestantismus jako významné specifikum někdejšího Těšínska v Československu/České republice i Polsku, mezi něž bylo toto území po první světové válce rozděleno. Zkoumá vzájemné vztahy mezi těšínskými evangelíky a jejich souvěrci v obou (resp. po osamostatnění Slovenska všech třech) zemích v průběhu 20. a na počátku 21. století a konstatuje paradox, že „sblížení“ v rámci jednoho státního útvaru v Československu vedlo ke konfesnímu rozdělení a jeho dalšímu prohlubování. Vedle náboženských, (nábožensko)historických a sociálněgeografických důvodů se přitom v současnosti uplatňují i příčiny sociálně-ekonomické, jmenovitě sociální stratifikace.

The study shows Lutheran Protestantism as an important specificity of the former Teschen/Cieszyn/Těšín region in Czechoslovakia / Czech Republic and Poland, among which this territory was divided after the First World War. It examines the mutual relations between the Teschen/Cieszyn/Těšín Protestants and their fellow believers in both (or after the independence of Slovakia all three) countries during the 20th and early 21st centuries and states the paradox that „rapprochement“ within one state unit in Czechoslovakia led to confessional division and its further deepening. In addition to religious, (religio-)historical and socio-geographical reasons, socio-economic causes, namely social stratification, are currently gaining importance.

Klíčová slova | Key Words

náboženství, protestantismus, protestantské církve, mezicírkevní vztahy, Těšínsko, České země, 20. století

Religion, Protestantism, Protestant churches, inter-church relations, Cieszyn, Czech lands, 20th Century

České dějiny byly dlouho psány bohemocentricky, a třebaže už problematika regionálních specifíků Moravy, českého Slezska nebo i jednotlivých oblastí země české Koruny rozhodně není opomíjena,¹ stále platí, že nepatří do historického

* Článek vznikl v rámci projektu GA ČR č. 18-09220S a s podporou na dlouhodobý koncepční rozvoj výzkumné organizace RVO č. 68378025, autor za tuto podporu děkuje.

1 Uvedme alespoň nejvýznamnější autory a tituly: Lenka BOBKOVÁ a kol., *Korunní země v dějinách českého státu I.–VII.*, Praha 2003–16; Radek FUKALA, *Reformace ve Slezsku a na Opavsku*, Opava 2010; Dan GAWRECKI a kol., *Dějiny českého Slezska 1740–2000 I.–II.*, Opava 2003; Zdeněk

„mainstreamu“. Tím spíš, jde-li o komplikované dějiny někdejšího Těšínského knížectví, které bylo po první světové válce – a tzv. sedmidenní válce mezi Československem a Polskem – rozděleno mezi oba nedávno vzniklé státy. Historické české země tím ostatně ztratily i centrum tohoto území, protože vlastní město Těšín připadlo Polsku a nově konstituovaný Český Těšín, v roce 1960 ztrativší i postavení okresního města, dlouho nemohl překonat skutečnost, že jeho základem není než – nádražní předměstí. Jeho další význam jakožto střediska polské národnostní menšiny v Československu/České republice integraci do „obecně známých“ českých dějin přirozeně rovněž nepřispívá, stejně jako v minulosti česko-německo-polská trojjazyčnost a komplikované jazykové, etnonáboženské a další identity tamního obyvatelstva.²

Jestliže je – obrazně řečeno – z Prahy do Těšína daleko, což se projevuje třeba i v oblasti kulturní historie a dějin umění,³ v případě náboženských dějin je tomu tak dvojnásob. Neplatí to ostatně jenom v případě České republiky. Těšínský protestantismus, respektive symbióza obdobně silného římského katolicismu a luterství, je neméně „cizí“ v převážně sekulární České republice, kde jedinou významnou náboženskou menšinu tvoří největší římskokatolická církev, jako v dominantně katolickém Polsku, kde je osob bez vyznání sotva tři procenta a protestantů ani ne polovina tohoto počtu.⁴ Dějiny těšínského protestantismu byly proto dlouho psány jenom místními intelektuály, a to německy nebo nanejvýš polsky,⁵ a třebaže se situace zdá v posledních letech zlepšovat,⁶ na souborné česky psané dějiny si nepochybně budeme muset ještě počkat. Historická komise Slezské církve evangelické a. v. sice už dokončila první díl kritických církevních dějin dovedený do konce 18. století,⁷ k jeho vydání však

JIRÁSEK a kol., *Slezsko v dějinách českého státu I.–II.*, Praha 2012; Irena KORBELÁŘOVÁ – Rudolf ŽÁČEK, *Tešínsko – země Koruny*, Český Těšín 2008; *Kulturněhistorická encyklopedie Slezska a severovýchodní Moravy I.–II.*, Ostrava 2005; další díla jsou citována níže v textu.

- 2 Přehled těšínské etnografie podává, dnes už i v rozšířeném druhém vydání, Daniel KADŁUBIEC z zesp., *Phyniesz Olzo. Monografia kultury ludowej Śląska Cieszyńskiego*, Czeski Cieszyn 2016; dále srov. Roman KASZPER – Bogdan MAŁYSZ (eds.), *Poláci na Těšínsku: studijní materiál*, Český Těšín 2009; Ondřej KOLÁŘ – Dušan JANÁK a kol., *Polská a německá menšina ve Slezsku a na severní Moravě*, Opava 2019; Tadeusz SIWEK, *Český Těšín polský?*, Český Těšín 2002; Grzegorz STUDNICKI, *Lidové zvyky a obyčeje na Těšínském Slezsku*, Bystřice nad Olší 2011 ad.
- 3 Srov. Klára MEZIHORÁKOVÁ (ed.), *Památky Těšínského knížectví*, Praha 2016.
- 4 Mark JUERGENSMEYER – Wade Clark ROOF (eds.), *Encyclopedia of Global Religion*, Los Angeles 2012, s. 275, 1000–1001.
- 5 Nejstarší díla přitom pocházejí z per slezských evangelických farářů (Gottlieb BIERNMANN, *Geschichte des Protestantismus in Österreichisch-Schlesien*, Prag 1897; Maximilian HARTMANN, *Die evangelische Kirche Schlesiens in geschichtlichen Entwicklung bis auf die Gegenwart*, Braslau 1928; Karol MICHEJDA, *Dzieje Kościoła ewangelickiego w Księstwie Cieszyńskim*, Cieszyn 1909), z novější historické produkce se sluší uvést alespoň přehledy Herbert PATZELT, *Geschichte der evangelischen Kirche in Österreichisch-Schlesien*, Dülmen 1989; Oskar WAGNER, *Mutterkirche vieler Länder. Geschichte der Evangelischen Kirche im Herzogtum Teschen 1545–1918/20*, Wien – Köln – Graz 1978.
- 6 Srov. autorovu recenzi v *Český časopis historický* 114, 2016, s. 778–780.
- 7 Autor tohoto článku měl tu čest být v roce 2015 jedním z jeho odborných lektorů.

dosud nedošlo a zpracování novějších epoch je zcela v nedohlednu.⁸ Cílem této studie je přiblížit právě toto slezské a zejména těšínské specifikum, prozkoumat jeho původ, charakter a další vývoj v kontextu celého československého, respektive českého státu.

Jak už bylo řečeno, zásadní zvláštností někdejšího Těšínského knížectví v rámci celého Slezska, bývalého Rakouska (Předlitavska) i obou nástupnických států, Československa, respektive České republiky a Polska, je vysoká koncentrace evangelíků augsburského vyznání.⁹ K evangelické církvi se na počátku 20. století hlásilo 30 až 40 procent obyvatel ještě nerozděleného Těšínska, v české části v meziválečném období tento podíl stoupl téměř na polovinu, zatímco v celostátním měřítku (nepočítáme-li Slovensko) šlo o necelá čtyři procenta (tab. 1). Ale i v obnoveném Polsku bylo Těšínsko jednoznačnou výjimkou, oblastí s nejvyšší koncentrací evangelického obyvatelstva, nadto jazykově převážně polského (většinu polských luteránů tehdy všude jinde tvořili etničtí Němci).¹⁰ Tyto podíly sice v souvislosti se sekularizačními procesy poklesly, vyšší zastoupení věřících evangelického vyznání – i různých nonkonformistických protestantských skupin – v Těšínském Slezsku nicméně trvá do současnosti.¹¹

Tabulka 1: Podíl evangelíků na Těšínsku a v dalších oblastech dnešní České republiky (%)¹²

rok	Těšínsko	České Slezsko	Čechy	Morava	celý stát
1880	30,98	13,96	1,01	1,04	1,30
1910	40,33	13,31	1,45	1,19	1,56

8 Tím mám na mysli kolektivní historickou syntézu, protože autorské – rozhodně nikoli špatné – dějiny těšínského protestantismu na konci 18. a v prvních dekadách 19. století už stačila zpracovat mladá historička Veronika TOMÁŠOVÁ, *Evangelíci na Těšínsku v tolerančním období (1871–1861)*, Český Těšín 2018.

9 Zdeněk R. NEŠPOR, *Moderní protestantismus ve Slezsku*, in: Daniel Kadłubiec – Ewa Ogrodzka-Mazur – Andrzej Kasperk (eds.), *W kregu myśli Profesora Jana Szczepanського III.*, Cieszyn 2017, s. 101–118; v širším kontextu Petr CHMIEL – Jan DRABINA (eds.), *Die konfessionellen Verhältnisse im Teschener Schlesien vom Mittelalter bis zur Gegenwart*, Ratingen 2000; Jiří JUST – Zdeněk R. NEŠPOR – Ondřej MATĚJKA et al., *Luteráni v českých zemích v proměnách staletí*, Praha 2009, zejm. s. 146–148.

10 *500 lat Reformacji w Polsce*, Warszawa 2017, s. 54–69.

11 Srov. např. Tomáš HAVLÍČEK – Kamila KLINGOROVÁ – Jakub LYSÁK et al., *Atlas náboženství Česka*, Praha 2017.

12 Převzato ze Z. R. NEŠPOR, *Moderní protestantismus ve Slezsku...*, s. 101. Data z příslušných sčítání lidu, publikovaná v Zdeněk R. NEŠPOR – Zdeněk VOJTÍŠEK, *Encyklopedie menších křesťanských církví v České republice*, Praha 2015, s. 562–641; vlastní výpočty. Oblast Těšínska zahrnuje politický okres Těšín / Český Těšín, resp. okres Karviná (2011), „České Slezsko“ v roce 2011 znamená Moravskoslezský kraj, celým státem se rozumí Předlitavsko (1880, 1910), české země v rámci Československa (1921, 1950), respektive Česká republika (2011). Jako evangelíci jsou sčítáni věřící augsburské konfese (1880, 1910), augsburské konfese a Českobratrské církve evangelické (1921), Slezské církve evangelické a Českobratrské církve evangelické (1950) a Slezské církve evangelické, Luterské evangelické církve a Českobratrské církve evangelické (2011). Disproporce na území Polska by přitom byla ještě větší, pro takovou prezentaci naneštěstí nejsou k dispozici primární data za regiony.

rok	Těšínsko	České Slezsko	Čechy	Morava	celý stát
1921	46,76	9,54	3,49	3,18	3,82
1950	46,66	–	–	–	5,24
2011	1,89	1,19	–	–	0,59

Obr. 1: *Evangelický kostel v Ustroni (Polsko) z let 1835–38 představuje typickou ukázkou těšínského chrámového stavitelství – ačkoli modlitebna musela respektovat toleranční omezení (věž byla přistavěna teprve 1856–57), šlo o monumentální stavbu jinde v českých zemích nevídanou. Foto autor.*

Důvody této výjimečnosti leží přirozeně v historii. Slezsko jako celek a Těšínsko zvláště neprošlo tak drastickou rekatolizací jako jiné oblasti habsburské monarchie, evangelíci byli příležitostně podporováni za zahraničí, a především se mohli opřít o šlechtu svého vyznání.¹³ Veřejný luterský kult nefungoval jenom v letech 1654–1709, nadto ani tehdy se násilná rekatolizace nikterak nedotkla šlechty, a pro své nekatolické přesvědčení nebyla pronásledována ani většina měšťanů a poddaných. Exekucním recesem (1709), který uváděl v život Altranstädtskou konvenci (1707), bylo v Těšíně, respektive za jeho hradbami, povoleno

¹³ Podrobně srov. O. WAGNER, *Mutterkirche vieler Länder...*

postavit protestantský kostel a přestože jeho uživatelé zůstali z náboženského hlediska hůře postavení než římsští katolíci, epocha výlučného veřejného katolického kultu tím skončila. Na počátku 18. století k tomu přistoupil výrazný vliv luterského pietismu, který prohloubil a aktivizoval zbožnost a jako takový přetrvával i po vyhnání pietistických kazatelů z Těšína.¹⁴ Obdobně významný byl i další „těšínský zázrak“ o téměř dvě století později – na sklonku 19. a na počátku 20. století se mezi těšínskými evangelíky masivně uplatnilo letniční hnutí a jiné typy probuzenecky (evangelikálně) orientovaného náboženského nonkonformismu.¹⁵ Luterství tak na Těšínsku nejen pasivně přečkalo období pronásledování a/nebo římskokatolické dominance, ale trvale žilo bohatým vnitřním životem a dlouhodobě zásadně ovlivňovalo celou společnost, což ještě rozšířily konkurenční vztahy i vzájemná spolupráce mezi jednotlivými církevními společenstvími v moderní době.

Těšínská luteránská církev a jejich kazatelé za těchto okolností přirozeně ovlivňovali také širší okolí. V předtolerančním období se Těšín stal cílem tajných poutí evangelíků z Moravy i Čech, přičemž na přeshraniční úrovni šlo o víceméně pravidelné kontakty,¹⁶ a v počátcích josefínské náboženské tolerance sloužila na Těšínsku uplatňovaná legislativa a organizační struktury za vzor pro celé pozdější Předlitavsko.¹⁷ Těšín byl nakrátko dokonce sídlem „předlitavské“ augsburské konsistoře (brzy ovšem přesunutě do Vídně),¹⁸ dlouhodobě byl společně s Bílskem (dnes Bielsko-Biala) sídlem seniorátu a superintendence, evangelického gymnázia a učitelského ústavu, stejně jako dalších korporativních společenství na konfesním základě. Po velkou část 19. století tak Těšínsko zůstalo středobodem „předlitavského“ protestantismu, neboť nemnoho dalších evangelických center mělo spíše regionální charakter, a i ve Vídni jakožto hlavním městě sídlila jen C. k. vrchní evangelická církevní rada, která nahradila luterskou a kalvínskou konsistoř, a teologická akademie (později fakulta).¹⁹

14 Herbert PATZELT, *Der Pietismus im Teschener Schlesien 1709–1730*, Göttingen 1969. Další vývoj popisují Renata CZYŻ – Waclaw GOJNICZEK – Daniel SPRATEK (eds.), *Trzysta lat tolerancji na Śląsku Cieszyńskim*, Cieszyn 2010; V. TOMÁŠOVÁ, *Evangelici na Těšínsku...*

15 Z. R. NEŠPOR – Z. VOJTÍŠEK, *Encyklopedie menších křesťanských církví...*, s. 99–100, 404–405; dále srov. Josefina MAREČKOVÁ, *Duchovné prúdy v našej republike. I. Prúdy cirkevné*, Bratislava 1930.

16 Zdeněk R. NEŠPOR, *Slezsko v dějinách českého a moravského protestantismu 17. – 18. století*, Slezský sborník 112, 2014, s. 179–191; Jan AL SAHEB, *Moravští nekatolíci a Těšínsko v předtolerančním období*, Český Těšín 2013.

17 Daniel SPRATEK, *Právní poměry evangelické církve na Těšínsku v letech 1709–1781 a jejich vliv na uspořádání toleranční církve v Rakousku*, *Revue církevního práva* 1/2002 – 21, s. 17–50; 2/2002 – 22, s. 93–126; srov. také Irena KORBELÁŘOVÁ – Milan ŠMERDA – Rudolf ŽÁČEK, *Slezská společnost v období pozdního baroka a nástupu osvícenství (Na příkladu Těšínska)*, Opava 2002, s. 231–267.

18 Ahistorický termín „předlitavský“ zahrnuje všechny země habsburského soustátí vyjma Uher; zvláštní případ ovšem tvořilo miniaturní Ašsko, kde tamní evangelíci od reformačních dob měli vlastní konsistoř – ašská luterská církev, čítající dva a později tři sbory, byla do předlitavské evangelické církve plně organizačně včleněna až ve druhé polovině 19. století.

19 Srov. např. vzpomínky Bedřich MOLNÁR, *Těšínské vzpomínky*, *Nový život* 3, 1919, příloha Besedy, s. 33–37, 41–44, 49–53.

Obdobný, byť přirozeně menší vliv měl těšínský protestantismus od počátku 18. století i na slovenské souvěřce.²⁰

Obr. 2: Hojným výrazem vděčnosti evangeliků za udělení náboženské tolerance byl rakouský (habsbursko-lotrinský) orl s iniciálami J II na štítě, umístěný na vrcholu oltáře – po roce 1918 takovéto symboly zmizely věru důkladně, v ojedinělém případě Komorní Lhotky je odstraněný symbol dodnes uschovaný ve věži kostela. Foto autor.

²⁰ Ján ĎUROVIČ, *Slovenský pietizmus*, *Historia Slovaca* 3–4, 1945–46, s. 165–201; styky slovenských romantiků s Těšínem nebyly dosud systematicky zpracovány, příkladem za všechny však může být exilový pobyt Michala Miloslava Hodži v Těšíně v letech 1867–70.

Na jednu stranu tak platilo, že bez přispění těšínských evangelíků by přinejmenším český a moravský moderní protestantismus buď neexistoval vůbec, nebo v podstatně odlišné a zřejmě v mnohém ochuzené²¹ podobě. Na druhou stranu již v průběhu 19. století, zejména po jeho polovině docházelo k odklonu českých a moravských evangelíků od Těšína. Lákavějším cílem se stala vídeňská teologická fakulta, nebo přímo zahraničí, neboť alespoň budoucí duchovní obvykle část svých studií absolvovali na německých, švýcarských nebo skotských bohosloveckých školách. K těmto zahraničním podnětům přispěl růst českého i německého nacionalismu a vzájemné vyhraňování uvnitř české luterské církve, zatímco reformované od striktně luterského prostředí Těšínska odrazil silící konfesionalismus (od sedmdesátých let už tolik nepotřebovali ani tamní školy, neboť si zřídili vlastní učitelský ústav v Čáslavi).²² K postupnému rozvolnění vztahů a faktickému rozchodu však přispěl rovněž již zmiňovaný „těšínský zázrak“, tedy úspěch letničního hnutí a dalších forem náboženského nonkonformismu. Převážně liberálně orientovaným českým a moravským evangelíkům tyto tendence nebyly nikterak blízké a naopak v nich – spolu s misijním působením evangelikálně orientovaných církví – vyvolávaly obavy z náboženského sektářství.²³

Rozchod v mnohém dokonaly události po první světové válce, přestože v meziválečném Československu obecně došlo k zlepšení postavení evangelíků a do jisté míry podobně tomu bylo i v případě většiny území obnoveného Polska. Kamenem úrazu se stalo jednak ekonomicky a mezinárodněpoliticky zdůvodněné rozdělení Těšínska, které ovšem vůbec nebralo ohled na jeho obyvatele, jednak konstituce nových evangelických církevních společenství v obou nástupnických státech. Těšínské sbory, které připadly Polsku, se většinou připojily k evangelické augsburské církvi (Kościoł Ewangelicko-Augsburski) a Těšín se v roce 1936 stal sídlem nově zřízené diecéze.²⁴ Národnostně nevyhraněný charakter dominantní luterské církve, konflikty mezi Poláky a Němci, i existence dalších evangelických církví v Polské republice (především unionované německojazyčné církve v Horním Slezsku – Unierte Evangelische Kirche in Polnisch Oberschlesien/Ewangelicki Kościoł Unijny na polském Górnym Śląsku, pro niž optovaly bílské sbory), vedly ovšem k vnitřním problémům, jimž se zcela nevyhnulo ani Těšínsko. Organizačně i věroučně byli ovšem těšínské evangelíci

21 Vzpomeňme alespoň kulturní i náboženský vliv písní: Jan MALURA – Pavel KOSEK (eds.), *Čistý plamen lásky. Výbor z písní pobělohorských exulantů ze Slezska*, Brno 2004; Jan MALURA, *Písně pobělohorských exulantů (1670 – 1750)*, Praha 2010.

22 Přehled vývoje českého a moravského protestantismu obojího vyznání v 19. století podává Zdeněk R. NEŠPOR a kol., *Náboženství v 19. století. Nejcírkevnější století, nebo období zrodu českého ateismu?*, Praha 2010, s. 116–168; srov. také J. JUST – Z. R. NEŠPOR – O. MATĚJKA et al., *Luteráni v českých zemích...*, s. 219–311.

23 Zdeněk R. NEŠPOR, *Modernizace českého evangelického prostředí: případ svobodných církví*, Český časopis historický 110, 2012, s. 20–51; k jednotlivým proudům viz Z. R. NEŠPOR – Z. VOJTÍŠEK, *Encyklopedie menších křesťanských církví...*

24 Andrzej TOKARCZYK, *Ewangelicy Polscy*, Warszawa 1988; Jarosław KŁACKOW (ed.), *Kościoły Luteranckie na ziemiach polskich (XVI–XX w.) III.*, Toruń 2012, s. 7–71.

kompaktnější než jejich souvěrci v jiných částech Polska a dokázali se přenést přes polsko-německé jazykové třenice, které jinak evangelickou augsburskou církví v meziválečném období zmítaly.

Obr. 3: Pomník Martina Luthera u evangelického kostela v Bílsku (Bielsko-Biala) – jediný v celém Polsku. Foto autor.

Ještě dramatičtější byla situace v českých zemích. V nově vzniklém Československu došlo na sklonku roku 1918 ke spojení luteránů a reformovaných do Českobratrské církve evangelické (ČCE), což mělo podnítit mohutné re-protestantizační hnutí a vést ke vzniku nové „národní církve“, v ideálním případě integrující rovněž evangelické Slováky a členy malých nonkonformistických

církvi.²⁵ Z těchto nadějí se nicméně mnoho nesplnilo. Rozsáhlé výstupové hnutí z římskokatolické církve sice proběhlo, bylo však motivováno převážně politicky a vedlo nejčastěji ke stavu bez vyznání nebo do kompromisní Církve československé (husitské), protestantské společenství ovlivnilo jen málo.²⁶ Neúspěšná byla rovněž snaha o integraci nonkonformistů, a tím spíše luterských Slováků, spokojených s vlastní – od uherského vedení emancipovanou – církví a právem se obávajících o konfesní čistotu unionované církve.²⁷ V Českobratrské církvi evangelické nadto jednoznačně dominovalo kalvinistické směřování. Uvedenému spojení ostatně zpočátku bránila i legislativa, neboť obě části Československa převzaly rozdílné náboženské předpisy Předlitavska a Uher a právní unifikace postupovala jenom pomalu.

Oslavované spojení dosud rozvádných konfesí do ČCE mělo nicméně i další vady na kráse, především skutečnost, že zdaleka nebylo pro všechny. Na církevní unii se dohodli představitelé českojazyčných sborů obou protestantských církví, zatímco sbory německojazyčné zůstaly mimo a posléze vytvořily samostatnou Německou evangelickou církev v Čechách, na Moravě a ve Slezsku.²⁸ I když byla převážně luterská, deklarativně se stala unionovanou, aby do ní mohli vstoupit i německojazyční kalvinisté – stala se tak nacionálním protipólem Českobratrské církve evangelické. Avšak zatímco se Českobratrská církev evangelická těšila přinejmenším neformální podpoře a protežování ze strany československé vlády a státních úředníků, němečtí evangelíci se obraceli o pomoc a podporu do Německa. „*Evangelická obec se stala ‚oporou němectví‘, evangeličtí duchovní fungovali jako průkopníci ‚národnosti a církve‘ a ‚často pronášeli projevy na shromážděních německých spolků, při zasvěcování válečných pomníků, u ohňů za slunovratu, při červencových slavnostech turnerských spolků a mládežnických skupin‘.*“²⁹ Dobrým indikátorem tohoto rozdílu je skutečnost, že zatímco Českobratrská církev evangelická se rychle vzdala svých škol (od národních škol až po učitelský ústav), protože plně spoléhala na státní školy, a naopak získala státem subvencovanou teologickou fakultu, Německá evangelická církev si všechny své (nižší) školy

25 Jiří OTTER – Josef VESELÝ, *První sjednocená církev v srdci Evropy: Českobratrská církev evangelická*, Praha 1992; kriticky Zdeněk R. NEŠPOR, *S čím se evangelíci nechlubí. Nепrobádané stránky dějin českých protestantských církví v 19. a na počátku 20. století*, in: Pavol Mačala – Pavel Marek – Jiří Hanuš (eds.), *Církev 19. a 20. století ve slovenské a české historiografii*, Brno 2010, s. 59–74.

26 Pavel MAREK, *Česká reformace 20. století? K zápasu Církve československé (husitské) o vizi moderního českého křesťanství v letech 1920–1924*, Olomouc 2015.

27 Jaroslav KUBOVÝ, *Teologický obraz Jednoty českobratrské a Církve bratrské 1919–1980*, in: *Sto let ve službách evangelia 1880–1980. Jubilejní sborník Církve bratrské*, Praha 1981, s. 106; Miloš ŠOUREK, *Úsilí o sblížení mezi církvemi*, in: *Církev v proměných časech. Sborník k 50. výročí spojení Českobratrské církve evangelické*, Praha 1969, s. 55–56.

28 Maria HEINKE-PROBST, *Die Deutsche Evangelische Kirche in Böhmen, Mähren und Schlesien 1918–1938 (–1946). Identitätssuche zwischen Nationalität und Bekenntnis*, Leipzig – Berlin 2012; J. JUST – Z. R. NEŠPOR – O. MATĚJKA et al., *Luteráni v českých zemích...*, s. 320–330. Podrobnější zpracování vztahů mezi oběma velkými „národními“ evangelickými církvemi, českou a německou, ovšem dosud chybí.

29 Rudolf JAWORSKI, *Na strážní němectví nebo v postavení menšiny? Sudetoněmecký národnostní boj ve vztazích výmarské republiky a ČSR*, Praha 2004, s. 80.

v Československu ponechala – a nové duchovní při absenci teologické fakulty získávala ze zahraničí.

Evangelíci, kteří se po rozdělení Těšínska ocitli na území Československa a kteří sami i za těchto okolností preferovali včlenění do polské evangelické augsburské církve,³⁰ se ocitli v nezáviděníhodné situaci. K „přeshraničnímu členství“ v církvi ve znepřáteleném státě československá vláda odmítla přivolit, o začlenění více než třiceti tisíc aktivních a dobře organizovaných věřících naopak projevily enormní zájem obě nacionální evangelické církve v Československu. Nakonec slavily jisté úspěchy, v Českém Těšíně vznikl jak sbor Českobratrské církve evangelické, tak sbor Německé evangelické církve, a podobná společenství se uplatnila ještě na několika dalších místech. V roce 1930 se tak v československé části Těšínska hlásilo téměř pět tisíc osob a pět sborů k Německé evangelické církvi a přes dva tisíce osob ve čtyřech sborech k Českobratrské církvi evangelické.³¹ Většina, tvořená tehdy více než jednatřiceti tisíci osobami, ovšem odmítla tu i onu unionovanou církev, jednak z důvodů konfesionálních (toužili po explicitním zachování výlučného luterství), jednak nacionálních (mezi užívanými jazyky výrazně převažovala polština). Existence těchto šesti, později sedmi sborů byla provizorně legalizována v roce 1923 v podobě Augsburgské církve evangelické ve východním Slezsku v Československu, její církevní ústava však nikdy nebyla československou vládou oficiálně schválena. Vznik „českých“ a „německých“ evangelických sborů, respektive rozdělení některých místních společenství bylo draze vykoupeno osobními spory a bojem o církevní majetek.³² Celkový přehled poskytuje tabulka 2.

Tabulka 2: Sборы etablovaných (lidových) evangelických církví v Těšínském Slezsku³³

rok	Evangelická církev a. v. v Rakousku-Uhersku
1910	17

30 Podrobněji srov. Elżbieta PAŁKA, *Śląski Kościół ewangelicki augsburskiego wyznania na Zaolziu*, Wrocław 2007; Józef SZYMECZEK, *Vznik Československa a evangelíci augsburského vyznání v Těšínském Slezsku 1918–1923*, Český Těšín 2010.

31 Data z příslušných čítání lidu, publikovaná v Z. R. NEŠPOR – Z. VOJTÍŠEK, *Encyklopedie menších křesťanských církví...*, s. 562–641.

32 Srov. zprávy v dobovém církevním tisku, např. *Českobratrské hlasy* 9, 1921, č. 9–10, s. 6; 15, 1927, č. 5, s. 68–70; *Nový život* 5, 1922, č. 1, s. 13–14; 6, 1923, č. 2, s. 16.

33 Zpracováno podle Zdeněk R. NEŠPOR, *Encyklopedie moderních evangelických (a starokatolických) kostelů Čech, Moravy a českého Slezska*, Praha 2009. Oblast Těšínska zahrnuje jak někdejší Těšínské knížectví, tak do roku 1920 formálně samostatné stavovské panství Bohumín. V případě ČCE a Německé evangelické církve číslo před lomítkem uvádí sbory plně na území Těšínského Slezska (Český Těšín, Orlová) a číslo za lomítkem sbory na jeho hranicích, zasahující i na historické území Moravy (např. Frýdek/Frýdek-Místek, (Moravská) Ostrava).

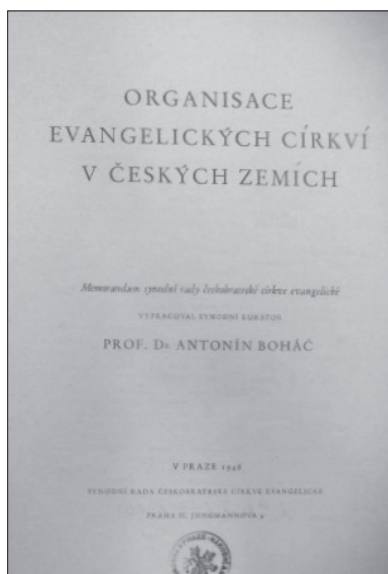
	Československo				Polsko	
	<i>Ev. církev a. v.</i>	<i>Československá církev ev.</i>	<i>Německá ev. církev</i>	<i>Augsburská církev ev./ Slezská církev ev.</i>	<i>Evangelicko-augsburská církev</i>	<i>Unionovaná ev. církev</i>
1920	6	1	–	–	10	3
1930	–	2/4	2/4	7	10	3
1950	–	2/5	–	19	11	–
1990	–	2/5	–	20	13	–
2020	–	2/5	–	21	22	–

Za těchto okolností nijak nepřekvapuje, že členové a představitelé Augsburské církve evangelické neměli právě vřelý vztah k Československu. Naopak se projevovaly jejich silné, ostatně v mnoha případech i příbuzenské vazby do Polska – příkladem může být rozvětvená rodina Michejdů, působících na obou stranách nové státní hranice.³⁴ Nešlo přitom už jen o samotné Těšínsko, nýbrž o celé území Polska. Tak se kupříkladu historik a praktický teolog Karol Michejda (1880–1945) stal profesorem nově zřízené evangelické teologické fakulty Varšavské univerzity, podobně jako další Těšíňan Jan Szeruda (1889–1962). Tyto osobní vazby pak lákaly i budoucí duchovní ke studiím právě na této škole, zatímco neměli nejmenší důvod navštěvovat Husovu československou evangelickou bohosloveckou fakultu v Praze. Z pozdějších pastorů slezské evangelické církve, kteří studovali ve Varšavě, je možné uvést kupříkladu Józefa Bergera (1901–1962) či Jerzyho Cymorka (1904–1971). Dřívější vztahy mezi těšínskými evangelíky a jejich českými a moravskými souvěrci tak vzaly dočista za své, ke vzájemným kontaktům prakticky nedocházelo, nebo měly čistě formální ráz (Augsburská církev evangelická na rozdíl od Německé evangelické církve vstoupila do Svazu evangelických církví v ČR).

Augsburská církev evangelická naproti tomu uvítala polský zábor Těšínska po Mnichovu 1938 a bez problémů se začlenila do polské evangelické augsburské církve, o což usilovala již před dvaceti lety. Spokojenost však netrvala dlouho, neboť celá luterská církev byla po porážce Polska násilně inkorporována do německé (říšské) evangelické církve. Většina pastorů přitom byla suspendována, někteří byli internováni. Jako bohoslužebný jazyk se i na Těšínsku prosadila němčina, mnozí věřící se proto vrátili k praxi soukromých domácích pobožností. Ani to však nepomohlo proti poválečnému obviňování polských evangelíků z podílu na rozbití Československa, z protičeských postojů a schvalování pomnichovské anexe Záolší. Zatímco Německá evangelická církev byla jako celek po druhé světové válce likvidována, právní postavení Augsburské církve evangelické zůstalo dlouho nejisté. Čeští evangelíci totiž vyvinuli enormní úsilí

³⁴ Zdeněk R. NEŠPOR a kol., *Malý slovník českých nekatolických náboženských osobností 20. a 21. století*, Praha 2019, s. 242–246.

o její připojení k Českobratrské církvi evangelické.³⁵ Hegemonické úsilí české církve přitom nacházelo značnou podporu státních orgánů, proto ke konečnému rozhodnutí, které se zpětnou platností znovuustavovalo samostatnou těšínskou evangelickou církev (zanedlouho přejmenovanou na Slezskou církev evangelickou a. v.), došlo teprve v květnu 1948. Bezprostředně poválečný vývoj, kdy jedno násilné převzetí hrozilo vystřídat druhé, a autonomie polských evangelíků v Československu byla maximálně omezována, tak do jejich vztahu k českým a moravským souvěrcům zasely nové křivdy.

Obr. 4: Memorandum synodního kurátora ČCE Antonína Boháče o českých evangelických církvích (1946) bylo ve skutečnosti programovou snahou ČCE pohltit zbytky Německé evangelické církve i celou Augsburgskou církev evangelickou

Těšínská evangelická církev by bývali mohli oslavovat komunistický režim, který umožnil definitivní organizační obnovu a následný rozvoj jejich církve, jenže tato podpora byla jen krátkodobá. V delším časovém horizontu se samozřejmě i na Těšínsku uplatnilo omezování náboženského života, zásahy do církevní správy (vynucený odchod superintendenta Bergera do Bratislavy v roce 1952), restriktce přímo zaměřené proti letničním proudům a dalším aktivistům uvnitř církve (nutno konstatovat, že k nim docházelo i s podporou konformního církevního vedení) a v neposlední řadě alespoň v některých obdobích přísné uzavření hranic s Polskem. I když polskojazyční evangelíci v Československu mohli při

35 Józef SZYMECZEK (ed.), *Stát, církev a národ v československé části Těšínského Slezska (1945–1953)*, Český Těšín 2004; TYŽ, *Augsburski Kościół Ewangelicki w czechosłowackiej części Śląska Cieszyńskiego w latach 1945–1950*, Cieszyn 2008; srov. Antonín BOHÁČ, *Organisace evangelických církví v českých zemích*, Praha 1946.

některých příležitostech využít postavení národnostní menšiny k prosazování svých náboženských zájmů a současně se přes veškerý tlak nepodařilo zcela snížit vysokou religiozitu této oblasti,³⁶ pro většinu těšínských evangelíků byl komunistický režim jednoznačným nepřítelem. To samozřejmě platilo i pro nonkonformisty nucené vstupovat do státem uznaných církví, nebo různým způsobem pronásledované.³⁷

Restrikce uplatňované komunistickým režimem – možná zpočátku v přímém protikladu k dřívějším snahám národních socialistů podporujících hegemonické úsilí Českobratrské církve evangelické – přitom fakticky posilovaly rozkol mezi českými a moravskými evangelíky na jedné straně a jejich slezskými souvěrci na straně druhé. Nemohli-li se orientovat do Polska, spolupracovali slezští evangelíci z konfesních důvodů raději se slovenskou Evangelickou církví a. v. než s českými unionisty, budoucí duchovní studovali v Bratislavě, kde ostatně Berger od padesátých let působil jako profesor. Jeho nástupce v úřadu superintendenta (později přejmenovaného na biskupský úřad) Cymorek v Bratislavě ostatně dostudoval již v meziválečném období. Přitom se zřejmě uplatňovalo participanty vzpomínané protičeské naladění bratislavské evangelické teologické fakulty, později snad také jisté oživení náboženského života slovenských evangelíků v období pozdní normalizace, které v Čechách a na Moravě nemělo analogii. Tyto divergence mezi těšínskými evangelíky a ostatními protestanty v českých zemích přitom z velké míry trvají i v současnosti, neboť z obou stran není větší zájem o spolupráci, ani hlubší vzájemné porozumění.

Otevření hranic po roce 1989 vedlo přirozeně alespoň k jisté obnově vazeb těšínských evangelíků do Polska, aniž by přitom utrpěly jejich vztahy se Slovenskem, kromě toho se začaly víc uplatňovat širší mezinárodní vztahy s ortodoxně lutersky a evangelikálně laděnými církevními společenstvími. Slezská církev evangelická proto nepotřebuje nijak zvlášť posilovat vazby na Českobratrskou církev evangelickou, s níž ji reálně nepojí ani konfese a dávno již ani organizační či personální vazby. Navíc jí do značné míry právem vyčítá náboženský a teologický liberalismus a primárně středostavovskou orientaci, která je demografickým vývojem a novými konverzemi spíše ještě posilována. Naopak pro českou evangelickou církev, nebo přinejmenším pro její majoritu je její těšínská sestra vzdálená a do značné míry exotická jak geograficky, převažujícím jazykem a komplexnější sociální strukturou, tak svojí liturgií a evangelikalismem. Vůči posledním dvěma charakteristikám je přitom Českobratrská církev obzvlášť podezřívavá, protože v minulosti vedly k vnitrocírkevním problémům a štěpení. K tomu lze připočítat i z hlediska Českobratrské církve

36 Srov. Erika KADLECOVÁ, *Sociologický výzkum religiozity Severomoravského kraje*, Praha 1967; srov. Miroslav FORET, *Statistická analýza náboženskosti okresů ČSSR*, Ateizmus 16, 1988, s. 470–480.

37 Srov. např. Petra GABRIELOVÁ, *Legalizace Apoštolské církve v podmínkách totalitního Československa. S přihlédnutím k archivním pramenům StB*, Sborník Archivu bezpečnostních složek 10, 2012, s. 191–207; Jan KAJFOSZ, *Die polnisch-tschechische Grenze und die Konzeptualisierung der Vergangenheit des Teschener Schlesiens aus anthropologischer Perspektive*, in: *Geteilte Regionen – geteilte Geschichtskulturen? Muster der Identitätsbildung im europäischen Vergleich*, München 2013, s. 41–57.

evangelické nedostatečné vyrovnání slezských evangelíků s církevní kolaborací za vlády komunistického režimu, ačkoli ani v samotné české církvi není tato otázka dodnes uspokojivě vyřešena.

Vzájemné vztahy obou velkých evangelických církví v České republice tak jsou namnoze formální (například v rámci Ekumenické rady církví), bez hlubší spolupráce a porozumění. Spolupráci na místní a regionální úrovni, kde by mnohé z výše uvedených problémů a nedorozumění nepadaly na váhu, zase často brání vědomí vzájemných křivd z blízké i vzdálenější minulosti, nebo aktuální nastavení sociálních a ekonomickopolitických vztahů. Výsledkem je ovšem paradoxní závěr, že zatímco v dávné minulosti se čeští, moravští a slezští evangelíci po staletí vzájemně posilovali a obohacovali, jejich sblížení v rámci unifikovaného státu – Československa a dnes České republiky – vedlo naopak k rozchodu, který dosud nebyl a možná nikdy nebude překonán. Jeho důvody jsou totiž mnohostranné. Vedle objektivních (sociálně-)geografických a národnostních/jazykových rozdílů se uplatňují odlišné náboženské identity a důrazy, historické rozdíly a vzájemné vyčítání křivd, v neposlední řadě však i nepominutelně čisté aktuální sociální a sociálně-ekonomické důvody. Členskou základnu a duchovní směřování (některých) českých církví začíná ovlivňovat sociální stratifikace. Zatímco liberální i některé evangelikální církve v dominantně sekularizovaném „vnitrozemí“ se stávají svého druhu „elitními kluby“ (a další církve se naopak orientují na nízkopříjmové a/nebo sociálně marginalizované vrstvy), protestantské církve na Těšínsku mají úplnou sociální skladbu.³⁸ Ani tato diferenciacce přitom nezůstává bez vlivu na jejich vzájemné styky, politikou a společenskou angažovanost jejich vedení i členů a další záležitosti. Další výzkum by mohl ukázat, jde-li o české specifikum, nebo uplatňují-li se (všechna) tato hlediska i ve vztahu luteránů v polském Těšínsku k dalším regionům evangelické augsburské církve nebo vůči polským protestantům jako celku.

Autor | Author

Zdeněk R. Nešpor

Sociologický ústav AV ČR
Jilská 1
110 00 Praha 1
Zdenek.Nespor@soc.cas.cz

prof. PhDr. Zdeněk R. Nešpor, Ph.D. (*1976) je historik a sociolog, vedoucí vědecký pracovník Sociologického ústavu AV ČR a profesor Fakulty humanitních studií UK, kde rovněž vede pracoviště kulturní historie. Věnuje se české religiozitě v evropském kontextu od 18. století do současnosti a dějinám, teorii a metodologii společenských věd. Publikoval přes dvě desítky knih a dvě stovky studií, v poslední době například *Encyklopedii menších křesťanských církví v České*

³⁸ Zdeněk R. NEŠPOR, *Česká a slovenská religiozita po rozpadu společného státu: Náboženství Dioskúřů*, Praha 2020, s. 83–87.

republice (2015, spoluautor Zdeněk Vojtíšek) a *Českou a slovenskou religiozitu po rozpadu společného státu: Náboženství Dioskúří* (2020).

Summary

Protestants in the Teschen/Cieszyn/Těšín region and their Czech, Moravian and Slovak fellow believers

Historical reasons, especially the weaker course of re-Catholicization in the 17th–18th centuries and domestic and foreign support led to the fact that the Principality of Cieszyn /Těšín remained a higher proportion of Lutheran Protestants than anywhere else in the Habsburg monarchy except Hungary. Cieszyn was also the seat of a number of important evangelical institutions and corporations, and therefore in the „long“ 19th century it was one of the main centers of Austrian (pre-Lithuanian) Protestantism. The position of the Cieszyn Protestants' position was strengthened in the middle of the 19th century and by the growth of the Awakening (Evangelical) movement at the beginning of the 20th century, but at the same time it helped to loosen ties towards other Protestants in Bohemia and Moravia. After the establishment of Czechoslovakia, international political, national and confessional reasons followed this, which led to the marginalization of mutual relations between Lutherans in the Czechoslovak part of divided Cieszyn territory (organized mainly into the Protestant Augsburg Church) and their fellow believers in the unionized churches – the Protestant Church of the Czech Brethren and the German Protestant Church. In the Polish part of the Cieszyn region, on the other hand, the Protestant Augsburg Church was more integrative, although otherwise the interwar national and confessional division of Polish Protestant was even more dramatic than in the Czech case. The state-supported but unsuccessful application of the hegemony of the Protestant Church of the Czech Brethren after the Second World War led to a further loosening of relations with the finally renewed Silesian Protestant Church, which gradually – with significant reduction or severance of contacts with Polish Protestants – focused more on cooperation with Slovak Lutherans. At the same time, this situation persists, currently supported by economic and social reasons.

Powstawanie państw w Europie Środkowowschodniej podczas I wojny światowej i wkrótce po jej zakończeniu

ANDRZEJ MAŁKIEWICZ – JEWHEN PEREHUDA

Streszczenie | Abstrakt | Abstract

Omówiono inicjatywy zakładania państw w Europie Środkowo-Wschodniej w latach 1916–1920, na przykładzie ponad czterdziestu takich prób. Osiem okazało się względnie trwałych, trzy przyczyniły się do powstania nowych państw w 1991 r. Przedstawiono hipotezy dotyczące przyczyn trwałości lub nietrwałości tych prób.

Studie popisuje různé iniciativy k založení států ve střední a východní Evropě v letech 1916–1920. Podobných iniciativ se objevilo více než čtyřicet. Osm z nich se ukázalo jako relativně trvanlivé pokusy, tři poté přispěly ke vzniku nových států v roce 1991. Studie předkládá také hypotézy o důvodech udržitelnosti nebo nestálosti těchto pokusů.

The study describes initiatives to establish countries in Central and Eastern Europe between 1916 and 1920. The initiatives were supported with more than forty attempts to create states in this era. Eight of them turned out to be relatively durable, three contributed to the emergence of new countries in 1991. The study also presents the hypothesizes of the reasons for the sustainability or instability of these experiments.

Słowa kluczowe | Klíčová slova | Key Words

państwo, niepodległość, republika, rewolucja, komunizm, I wojna światowa.

stát, nezávislost, republika, revoluce, komunismus, první světová válka.

country, independence, republic, revolution, communism, the First World War.

1.

Uzyskanie niepodległości państw Europy Środkowo-Wschodniej 1918 r. było elementem szerszego procesu powstawania w tym okresie państw nowych, lub odbudowanych. Zainicjowało wtedy istnienie kilkadziesiąt państw, czy też podmiotów podobnych państwom, określanych jako parapaństwa, quasi-państwa, państwa marionetkowe, twory parapaństwowe lub państwa niezupełne. Osiem okazało się względnie trwałych – Węgry, Austria, Czechosłowacja, Polska, Litwa, Łotwa, Estonia i Finlandia. Inne zakończyły istnienie po kilku dniach, miesiącach lub latach. Trzy odnowiono w 1991 r. – Białoruś, Mołdawia, Ukraina, a trzy – Litwa, Łotwa, Estonia – po okresie okupacji trwającej od 1940 r. – też odzyskały niepodległość w 1991 r.

Katalizatorem tych działań była Wielka Wojna, która zdeintegrowała cały kontynent, a zwłaszcza jego środkową i wschodnią część, przyniosła ogromną ilość ofiar i zniszczeń, doprowadziła do upadku mocarstw, a jednocześnie zrodziła szanse zrealizowania nieosiągalnych wcześniej pragnień.

Proces powstawania nowych państw trwał aż po 1920 r. – co potwierdza wielokrotnie już sformułowaną opinię, że I wojna światowa na wschodzie nie skończyła się „*ani rozejmem w listopadzie 1918 roku, ani układem wersalskim*”¹, a proces jej „wygaszania” rozciągnął się co najmniej do 1920 r., a w niektórych aspektach jeszcze dłużej.²

Trudno jednoznacznie określić liczbę zrodzonych w tym okresie państw czy podmiotów podobnych państwom. Zależy ona od przyjętych kryteriów, jest bowiem dyskusyjne, jak traktować niektóre spośród ówczesnych tworców politycznych; zwłaszcza wątpliwości rodzą „republiki radzieckie” oraz byty typu „Litwa Środkowa”. Dalej wskażemy kilka innych przykładów, trudnych do jednoznacznej oceny. W każdym razie powstało w tym czasie ponad czterdzieści takich podmiotów, deklarujących, że są państwami oraz jeszcze kilka, które takich deklaracji nie składały, ale spełniały niektóre funkcje państwa.

Kryteria istnienia państwa są dyskusyjne, na ogół przyjmuje się, że jest to stała ludność, istnienie suwerennej władzy, terytorium oraz zdolność wchodzenia w stosunki międzynarodowe. Określone zostały w prawie międzynarodowym w konwencji z Montevideo w 1933 r.

Każdy z tych warunków może być ominięty. Taki przypadek to zwłaszcza Suwerenny Rycerski Zakon Szpitalników Świętego Jana, z Jerozolimy, z Rodos i z Malty (zwany Zakonem Maltańskim), który od czasu Kongresu Wiedeńskiego w 1815 r. jest uważany za państwo (m.in. utrzymuje stosunki dyplomatyczne z Polską, Republiką Czeską, Słowacją jak i Ukrainą), choć nie posiada terytorium, a jego ludność też jest wątpliwa – stanowią go członkowie zakonu, którzy, wszyscy, posiadają podwójne obywatelstwo, będąc jednocześnie związani z innymi krajami. Watykan ma wprawdzie terytorium i ludność, ale jedno i drugie w wymiarze zaledwie symbolicznym. Również suwerenność jego władz może budzić wątpliwości, bo są to w istocie władze Kościoła katolickiego, którym Watykan jest podporządkowany. Ale jego istnienie jako państwa nie jest kwestionowane. Posiadanie terytorium jest też wątpliwe w przypadku państw, których władze działają na emigracji, lub działają na miejscu, ale ich terytorium jest okupowane przez siły zewnętrzne. Posiadanie suwerennej władzy też nie zawsze jest spełnione, władze wielu państw są zależne od sąsiadów, formalnie lub nieformalnie zrzekły się części suwerenności – to przypadek mini-państw, takich jak Andora, Monaco, San Marino, Liechtenstein. Inny przypadek to Bośnia i Hercegowina, będąca pod kontrolą międzynarodową. Somalia przez kilka lat była pozbawiona władz centralnych, dziś nadal nie kontrolują one

1 Włodzimierz BORODZIEJ – Maciej GÓRNY, *Nasza wojna*, t. 1 *Imperia 1912–1916*, Warszawa 2014, s. 13. Szerzej w t. 2 tegoż opracowania: *Narody 1917–1923*, Warszawa 2018.

2 Robert GERWARTH, *Pokonani. Dlaczego pierwsza wojna światowa się nie zakończyła (1918–1923)*, tł. J. Szkudliński, Poznań 2018.

dużej części kraju, określana jest jako państwo upadłe – ale jednak państwo. Również suwerenność państw członkowskich Unii Europejskiej została częściowo ograniczona na rzecz organów wspólnotowych.

Wszystkie te sytuacje pokazują, że nie ma jednolitych kryteriów pozwalających określić istnienie państwa. Tym bardziej nie znali ich politycy aktywni w regionie Europy Środkowo-Wschodniej w omawianym okresie. Ich deklaracje dotyczące powoływania państw nie zawsze były oparte na solidnych podstawach, ani nie brały pod uwagę szerszych uwarunkowań. A jednak sądzili, że budują państwo i w kilku przypadkach rzeczywiście zbudowali trwałe państwo, co dowodzi, że te deklaracje nie były całkowicie pozbawione podstaw.

2.

W przededniu I wojny światowej Europą Środkowo-Wschodnią władały trzy mocarstwa: Austro-Węgry, Niemcy i Rosja. W ich granicach żyły liczne narody dążące do niepodległości, a przynajmniej autonomii. Ich sytuacja była zróżnicowana. W austriackiej części monarchii Czesi i Polacy mieli autonomię regionalną oraz możliwości rozwijania życia narodowego, nieco mniejsze były możliwości Ukraińców. W części węgierskiej, mimo formalnej demokracji, trwały procesy wynaradawiania mniejszości narodowych, m.in. Słowaków i Ukraińców. Podobnie w Niemczech – system formalnej demokracji nie wstrzymał procesów germanizacyjnych. Najtrudniejsza była sytuacja w Rosji, gdzie panował despotyzm i rusyfikowano poddanych, od 1905 r. nieco złagodzano politykę, pojawiły się elementy demokracji, które zniewolone narody wykorzystwały dla choćby ułamkowego realizowania swych potrzeb, ale generalnie despotyzm trwał nadal i kontynuowano politykę wynaradawiania. Państwa narodowe istniały na Bałkanach, przez wielu autorów zaliczanych do regionu, ale w tym tekście nie będziemy o nich pisać.

Wielka Wojna otworzyła możliwości zrealizowania przynajmniej części aspiracji narodowych. Złożyło się na to wiele procesów, z których najważniejszymi były:

1. Wzmożenie aspiracji narodowych i aktywność polityków uciemnionych narodów;
2. Działania wszystkich trzech mocarstw mające na celu pozyskanie ochotników do wspierania ich armii oraz uzyskanie poparcia społecznego dla ich polityki;
3. Rewolucje i załamanie militarne trzech mocarstw w latach 1917–1918, otwierające drogę do starań niepodległościowych;
4. Poparcie państw Ententy i Stanów Zjednoczonych.

Czynników warunkujących powstanie nowych państw było więcej, ale wymienione wydają się najważniejsze.

Już w okresie poprzedzającym wybuch wojny zaktywizowały się ruchy polityczne narodów regionu. Sprzyjało temu wiele okoliczności, zwłaszcza

osłabienie Imperium Rosyjskiego, wpływ idei narodowych rozbudzonych wojnami bałkańskimi, ogólny wzrost zamożności i kultury. Już na kilka lat przed wojną podjęto prace w celu zbudowania w przyszłości kilku z nich, takie jak np. tworzenie związków strzeleckich, jako załączku armii. Działania takie kontynuowano podczas wojny. Władze państw walczących starały się pobudzać patriotyzm swych obywateli, co na ogół udawało się, ale dodatkowo budziło nadzieje narodów zniewolonych.

Wojna doprowadziła „*swym długim trwaniem i porażką wszelkich prób osiągnięcia militarnego rozstrzygnięcia do głębokiego zachwiania wiary w racjonalność starych stosunków politycznych*”.³ Jedni uwierzyli w konieczność obalenia dotychczasowego systemu politycznego, zastąpienia go którąś z utopii – zwłaszcza komunistyczną – inni w możliwość zbudowania własnych państw – „wygrania cudzej wojny”⁴. Mocarstwa próbowały posłużyć się takimi aspiracjami dla własnych celów. Popierały działania narodów uciemnionych w państwach swych przeciwników. Po obu stronach frontu tworzone jednostki wojskowe z ochotników wywodzących się z tych narodów.

W latach 1914–1915 pod okupacją niemiecką (i austro-węgierską, ale jej znaczenie było drugorzędne) znalazły się zachodnie krańce imperium carów, a w 1918 r. ich wojska okupowały dużą jego część, były to głównie obszary zamieszkania narodów zniewolonych przez Rosję. W tych warunkach podjęto wiele prób budowania państw. Niemcy, po wahaniach, uznali, że opłaci im się tolerować, a nawet wspierać takie działania, bo to zmniejsza koszty okupacji, ułatwia eksploataowanie zasobów, a pośrednio osłabia Rosję. Z tą ostatnią po traktacie brzeskim Niemcy współpracowali, ale traktowali nieufnie, więc popierali ruchy, które mogły ją osłabić.

Rzesza już od dawna przygotowywała się do takiego postępowania. Od schyłku XIX w. pojawiły się koncepcje utworzenia na obrzeżach Rosji państw buforowych pod niemieckim patronatem. Jednym z propagatorów był Paul Rohrbach, teolog ewangelicki pochodzący z Kurlandii, od 1890 r. działający w Niemczech, członek stowarzyszenia Thule, z którego inicjatywy powstała później partia nazistowska. Obserwując politykę rusyfikacyjną na zachodnich obrzeżach Imperium Carów zaproponował przeciwstawienie jej polityki germanizacji, mianowicie Niemcy, jako „naród panów” powinni objąć wiodącą rolę wobec tutejszych „narodów marginalnych” (Randvölkern). W 1897 r. pisał: „*Wenn der Tag kommt, wo Rußland das Schicksal herausfordert, dann, ja dann könnte Rußland zertrümmert werden. Wer Kiew hat, kann Rußland zwingen!*”⁵ Po wojnie rosyjsko-japońskiej lat 1904–1905 uznał, że polityka europeizacji Rosji zbankrutowała, trzeba ją zatem od Europy odsunąć. Ważnym elementem tego procesu miało być „uwolnienie” Ukrainy, a w rzeczywistości jej przejście pod

3 Herfried MÜNKLER, *Wojny naszych czasów*, tł. K. Matuszek, Kraków 2004, s. 92.

4 Tak zatytułował swą książkę Tomáš ZAHRADNÍČEK, *Jak vyhrát cizí válku. Češi, Poláci a Ukrajinci 1914–1918*, Praha 2000.

5 Cyt. za: Reiner ZILKENAT, „*Wer Kiew hat, kann Rußland zwingen*”. *Die Ukraine und die deutschen Kriegsziele im Ersten Weltkrieg*, <http://ag-friedensforschung.de/themen/1wk/ukraine.html>.

patronat niemiecki. Rozwinięciem jego idei stała się koncepcja „Mitteleuropy” – zorganizowania zachodniej części dawnego Imperium Carów w postaci grupy państw, formalnie niepodległych, a w rzeczywistości uzależnionych od Rzeszy.⁶

Ta polityka Niemiec w jakimś stopniu naśladowała działania Francji i Napoleona z przełomu XVIII i XIX w. – tworzenie efemerycznych państw, pozbawionych rzeczywistej samodzielności. Pierwszą była powołana w 1793 r. Republika Moguncji, która w tym samym roku przestała istnieć. Później powstały takie jak Republika Cisalpińska, przekształcona potem w Królestwo Włoch, Liguryjska, Cispadańska, Królestwo Etrurii, Wielkie Księstwo Frankfurtu, Republika Helwecka (na obszarze dzisiejszej Szwajcarii) i in. Jednym z takich państw było Księstwo Warszawskie – powołane do życia w 1807 r., a zlikwidowane decyzją Kongresu Wiedeńskiego w 1815 r.

3.

Podczas Wielkiej Wojny jako pierwsze załamało się w 1917 r. Imperium Rosyjskie. Na jego obszarze zniewolone narody zaczęły tworzyć własne instytucje, m.in. siły zbrojne, poprzez wyodrębnianie jednostek narodowych z armii rosyjskiej. Od listopada 1917 r. ich politycy rozluźniali więzy z Rosją. Nie od razu deklarowali niepodległość, jednak nie uznawali władzy bolszewickiej, a jedynie związek z przyszłą federacyjną republiką rosyjską. Ale takie oferty stanowczo odrzucali liderzy „białych” Rosjan, którzy wrócili do carskiej idei „jednej i niepodzielnej Rosji”. To z kolei zmusiło narody zniewolone do starań o rzeczywistą niepodległość – na ogół dość nieudolnych.

Skomplikowana była sytuacja na obszarze Litwy, Łotwy i Estonii. W 1917 r. podjęto tu wiele starań o uzyskanie samodzielności wobec Rosji, powstały władze lokalne i siły zbrojne, w lutym 1918 r. ich obszar okupowali Niemcy (Litwę opanowali już w 1915 r.).

Władze niemieckie nie miały jednolitej koncepcji postępowania wobec tych krajów, podejmowały sprzeczne decyzje. W krajach bałtyckich silne były dążenia wyzwolenicze tutejszych narodów, ale istniała też liczna mniejszość niemiecka. Niemiecka w większości była szlachta i zamożni mieszcianie. Okupanci popierali na przemian jednych lub drugich. Mogło to potencjalnie służyć polityce „dziel i rządź”, ale wynikało raczej z braku jasnej koncepcji działania oraz braku koordynacji między władzami cywilnymi i wojskowymi.

W Estonii powstały instytucje narodowe, od kwietnia 1917 r. organizowano stosunkowo sprawne estońskie oddziały wojskowe, jedne formacje współdziałały z bolszewikami („strzelcy estońscy”), inne zamierzały walczyć o niepodległość. Na wiadomość o rozpoczęciu ofensywy niemieckiej 23 lutego 1918 r., gdy kraj zajmowała armia niemiecka, ogłoszono niepodległość. Siły współpracujące

6 Piotr MIKIETYŃSKI, *Niemiecka droga ku Mitteleuropie. Polityka II Rzeszy wobec Królestwa Polskiego (1914–1916)*, Kraków 2009; Petr PROKŠ, *Projekt „německé” Mitteleuropy ve válečných cílech Německa a Rakousko-Uherska (1914–1916)*, Slovanský přehled, 2002, nr 4, s. 473–498; idem, *Koncepcie „německé” Mitteleuropy ve valečné politice Německa a Rakousko-Uherska (1916–1918)*, Slovanský přehled, 2003, nr 1, s. 19–42, .

z bolszewikami uciekły, tylko w Tallinie 24 lutego doszło do walk Czerwonej Gwardii z wojskami estońskimi, które zdobyły miasto. Lecz już następnego dnia wkroczyli Niemcy. Estończycy nie walczyli z nimi, ale Niemcy nie uznali niepodległości, aresztowali wielu działaczy estońskich, kilku rozstrzelali. Pełnię władzy objęli okupanci, a administrację lokalną powierzono szlachcie pochodzenia niemieckiego. Wojsko estońskie rozformowano.⁷ 12 kwietnia 1918 r. na obszarze Estonii i części Łotwy powołano do istnienia Zjednoczone Księstwo Bałtyckie, rządzone przez mniejszość niemiecką. 5 listopada 1918 r. szlachta Księstwa wybrała jego władcą Adolfa Friedricha zu Mecklenburg, który przed wojną był gubernatorem niemieckiej kolonii Togo, a potem kandydatem na króla Finlandii.

Już 18 listopada księstwo przestało istnieć. Wkroczyli bolszewicy, Niemcy wycofywali się. Wkrótce odnowiono państwo estońskie. W styczniu i lutym 1919 r. bolszewików usunięto, pomocy udzielił Estończykom brytyjski korpus interwencyjny, osłaniany przez operujący na Morzu Bałtyckim zespół Royal Navy. Uczestniczyli też ochotnicy z Finlandii, Szwecji i Danii. Wiosną Estonia przeżyła jeszcze atak Bałtyckiej Landeswehry, formacji ochotniczej złożonej z dawnych żołnierzy zdemobilizowanej armii niemieckiej, Niemców Bałtyckich, ochotników łotewskich i „białych” Rosjan. Choć armia ta nigdy niepodległości nie ogłosiła, jednak spełniała niektóre kryteria państwa, chociaż deklarowała związki z Niemcami i Łotwą, lecz w rzeczywistości nie uznawała nad sobą żadnej władzy, przez pewien czas jej dowództwo prowadziło własną politykę. W czerwcu 1919 r. podporządkowała się jednak zwierzchnictwu brytyjskiemu, a później jej żołnierze w dużej części przeszli do armii „białych” Rosjan.

Na Łotwie 8 marca 1918 r. powołano do istnienia rządzone przez miejscowych Niemców Księstwo Kurlandii i Semigalii. Sprawująca tu władzę Rada Krajowa zaofiarowała koronę cesarzowi Niemiec Wilhelmowi. Nie przetrwało długo, 22 września 1918 r. włączono je do wspomnianego wcześniej Zjednoczonego Księstwa Bałtyckiego. 18 listopada w Rydze proklamowano Republikę Łotewską, ale na jej teren już wkraczała Armia Czerwona, która w krótkim czasie opanowała niemal cały kraj, w lutym 1919 r. pod kontrolą łotewską pozostał tylko niewielki skrawek ziemi wokół miasta Lipawa i to tylko dzięki wsparciu niemieckiemu. Później we współpracy z Bałtycką Landeswehrą bolszewików usunięto.

Na Litwie żyli nieliczni Niemcy, więc władze Rzeszy nie przeszkadzały organizowaniu się Litwinów. 11 grudnia 1917 r. proklamowano odbudowę państwa litewskiego, w ścisłym związku z Niemcami. 16 lutego 1918 r. ogłosiło niepodległość. 23 marca Niemcy formalnie to uznali, choć nadal okupowali jego obszar. Szukając kompromisu ogłoszono Litwę królestwem, 12 lipca zaproponowano tron księciu wirtemberskiemu Wilhelmowi von Urach, który zgodził się, ale na Litwę nie przybył. Już wcześniej w Lozannie w 1916 r. powstała Najwyższa Rada Narodowa Litewska, finansowana przede wszystkim przez emigrantów przebywających w USA, która propagowała wśród polityków Zachodu postulat niepodległości kraju.

7 Jan LEWANDOWSKI, *Estonia*, Warszawa 2001, s. 63–68.

2 listopada 1918 r. ogłoszono Litwę republiką. Mimo wielu jeszcze komplikacji powołane w ten sposób państwo przetrwało do 1940 r.

Na Białorusi silne były wpływy lewicowe, domagano się tylko samorządu i w 1917 r. powołano instytucje samorządowe. Po przewrocie październikowym działacze białoruscy próbowali porozumieć się z bolszewikami, ale ich lokalni przedstawiciele żądali bezwzględnego podporządkowania instytucji tego kraju władzom bolszewickim, co spowodowało walki. W chwili wkroczenia wojsk niemieckich 21 lutego 1918 r. powołano władze Białorusi, a 9 marca – za zgodą Niemców – proklamowano powstanie Białoruskiej Republiki Ludowej, która 25 marca ogłosiła niepodległość. W rzeczywistości jednak istniała „bardziej jako idea niż realnie istniejący twór polityczny”.⁸ Niemcy tolerowali działalność jej władz, choć formalnie ich nie uznawali. Gdy w listopadzie 1918 r. wkroczyła Armia Czerwona, państwo przestało istnieć, liderzy zbiegli na Litwę. Wkrótce doszło wśród nich do konfliktu i podziału na dwa konkurencyjne ośrodki polityczne.

W 1919 r., gdy obszar Białorusi opanowało Wojsko Polskie, podjęto starania o odtworzenie Białoruskiej Republiki Ludowej. Prowadzono rozmowy z Józefem Piłsudskim, który zgodnie z ideami federacyjnymi sprzyjał niezależności kraju, ale nie potrafił, czy też nie chciał, skłonić dowódców wojska do respektowania praw Białorusinów na opanowanym terenie. W 1920 r. sformowano białoruską dywizję, która po zawarciu polsko-radzieckiego zawieszenia broni zbuntowała się i samodzielnie podjęła walkę z bolszewikami. W październiku 1920 r. w Mozyrzu ogłoszono odnowienie Białoruskiej Republiki Ludowej – która przetrwała zaledwie kilka dni. Jest dyskusyjne, czy była tym samym państwem, które powołano dwukrotnie, czy też, mimo tej samej nazwy – były to dwa różne państwa. To drugie zresztą miało być przelotny.

Po przewrocie bolszewickim na obszarze dawnego imperium carów również poza terenem okupowanym przez państwa centralne powołano wiele państw, czy podmiotów podobnych państwom. Jak napisał Richard Pipes: „*Wiosną 1918 r. największe państwo świata rozpadło się na niezliczone, zazębiające się większe i mniejsze jednostki, z których każda rościła sobie prawo do sprawowania władzy na swoim terytorium [...] W kilka zaledwie miesięcy Rosja cofnęła się pod względem politycznym do wczesnego średniowiecza, kiedy to była zbiorem udzielnych księstw*”.⁹ Był to jednak stan przejściowy, po kilku latach nastąpiła skrajna centralizacja.

6 grudnia 1917 r. niepodległość kraju proklamował parlament Finlandii. Mimo kilku prób podporządkowania tego państwa, powołania na jego obszarze „republik radzieckich”, jego byt okazał się trwały. Ważną rolę w tym zakresie odegrała pomoc armii niemieckiej, która wkroczyła tu wiosną 1918 r.

Tatarzy Krymscy powołali 25 listopada 1917 r. demokratyczny organ nawiązujący do czasów Chanatu – Kurułtaj, który ogłosił niepodległość pod nazwą Krymska Republika Ludowa i uchwalił demokratyczną konstytucję państwa. Było to pierwsze demokratyczne państwo w świecie muzułmańskim. Już na

8 Eugeniusz MIRONOWICZ, *Białoruś*, Warszawa 1999, s. 41.

9 Richard PIPES, *Rewolucja rosyjska*, tł. T. Szafar, Warszawa 2006, s. 540.

początku stycznia 1918 r. nastąpiła inwazja bolszewików, po krótkich walkach zajęli Krym, wymordowali władze republiki. 21 marca 1918 r. w Symferopolu proklamowano Radziecką Socjalistyczną Republikę Taurydy, która przetrwała tylko miesiąc, bo w końcu kwietnia półwysep zajęły wojska ukraińskie i niemieckie. Po roku, gdy bolszewicy przejściowo opanowali Krym, odnowiono ją 28 kwietnia 1919 r., pod nieco zmienioną nazwą, jako Krymską Socjalistyczną Republikę Radziecką, przewodniczącym jej Rady Komisarzy Ludowych był Dmitrij Uljanow, młodszy brat Lenina. Ale i ta istniała krótko, do 26 czerwca „biała” armia Denikina opanowała cały Krym, władze „republiki” zbiegły.

2 grudnia 1917 r. ogłoszono powstanie Mołdawskiej Republiki Ludowej w ramach Federacji Rosyjskiej. Ale już 8 stycznia 1918 r. jej obszar zaczęły zajmować wojska rumuńskie. W tej sytuacji 24 stycznia 1918 r. ogłoszono niepodległość i zmieniono nazwę państwa na Mołdawską Republikę Demokratyczną. 9 kwietnia 1918 r. jej władze zdecydowały o zjednoczeniu z Rumunią, co formalnie zrealizowano 27 czerwca 1918 r.

4.

Zaskoczeniem było ogłoszenie niepodległości przez wojska kozackie. Do 1917 r. uważano Kozaków za najwierniejszych poddanych cara, a zatem Rosjan, choć część z nich (zwłaszcza Kozacy Kubańscy) mieli związki z narodem ukraińskim. Obalenie caratu odsłoniło, że nie mają ukształtowanej świadomości narodowej, związani byli z monarchią, nie z Rosją. Mieli silną tożsamość grupową, własnych przywódców, zwanych atamanami, ale nie mieli ani instytucji kultury, ani partii politycznych. Byli jednocześnie chłopami i żołnierzami, dumnymi ze swego stanu, nie zamierzali służyć nikomu prócz cara. Podzieleni byli na dziesięć „wojsk”, z których każde użytkowało duży obszar ziemi nad jedną z wielkich rzek (w Europie byli to Kozacy dońscy – nad Donem, kubańscy – nad Kubaniem, dziś w Kraju Krasnodarskim, terscy – nad Terekiem wpadającym do Morza Kaspijskiego, astrachańscy nad dolną Wołgą). Obszary te wyłączone były z ogólnej administracji. W przededniu pierwszej wojny światowej „wojska” kozackie liczyły 450 tys. żołnierzy i były najlepszą częścią armii rosyjskiej.

Po obaleniu caratu „wojska” kozackie wyodrębniły się z reszty armii. Podczas wyborów do konstytuanty (odbyły się 25 listopada 1917 r.), w związku z przyznaniem żołnierzom praw wyborczych, Kozacy domagali się, by ich głosy były liczone odrębnie od pozostałych żołnierzy. Potem „wojska” ogłaszały autonomię, tworzyły „republiki”, których charakter był nieokreślony. 7 listopada ataman kozackiego Wojska Dońskiego Aleksiej Kaledin oświadczył, że zdobycie władzy przez bolszewików to przestępstwo, a do czasu ustanowienia legalnego rządu Rosji obejmuje pełnię władzy na terytorium Wojska Dońskiego. 20 listopada ogłosił niepodległość tego wojska. W ciągu kilku dni zlikwidował rady delegatów na kontrolowanym obszarze i wezwał nad Don wszystkich przeciwników władzy bolszewickiej.

Radykalnie, choć zarazem niezdecydowanie, postępowali Kozacy kubańscy. Ich „wojsko” miało złożoną genezę – powstało z połączenia w XVIII w. części „wojska” dońskiego z „wojskiem” zaporoskim. Pierwsi przybyli nad rzekę Kubań dobrowolnie, drudzy, wywodzący się z Ukrainy, zostali przesiedleni przymusowo, by na zawsze uniemożliwić wszczynane wciąż z Zaporozża bunty, najpierw przeciw Rzeczypospolitej, potem przeciw Rosji. Obie grupy w zasadzie zintegrowały się ze sobą, choć zachowano pamięć o ukraińskiej genezie, a język pozostał bliski ukraińskiemu.

W kwietniu 1917 r. powstała Kubańska Rada Wojskowa, nawiązująca do najlepszych tradycji dawnej demokracji z czasów zaporoskich. 24 września 1917 r. rozszerzono ją o Czerkiesów oraz przedstawiciele innych narodów i przekształcono w Radę Prawodawczą, złożoną z 580 posłów. Ogłosiła się najwyższą władzą Obwodu Kubańskiego jako autonomicznej części przyszej Rosyjskiej Republiki Federacyjnej. Wybierała atamana, będącego jednocześnie tymczasowym prezydentem oraz 100-osobowe Zgromadzenie Ustawodawcze – załazek parlamentu. W jej kierownictwie ścierały się dwie opcje – współpracy z Ukraińską Republiką Ludową lub z „białymi” Rosjanami. 20 stycznia 1918 r. Rada ogłosiła przyłączenie Kubania, na zasadach federacyjnych, do Ukraińskiej Republiki Ludowej, ale decyzja ta praktycznie nie weszła w życie. 16 lutego 1918 r. ogłoszono niepodległość Kubańskiej Republiki Ludowej. Językami urzędowymi miały tu być rosyjski i ukraiński. 4 grudnia 1918 r. przyjęto konstytucję, która zmieniła nazwę państwa na Kraj Kubański. Rada i Zgromadzenie działały do marca 1920 r., gdy teren Wojska Kubańskiego opanowali bolszewicy.

Powstały też, przejściowo, inne państwa kozackie. W czerwcu 1917 r. w Nowocerkasku (nad Donem) przywódcy Kozaków dońskich i kubańskich zaczęli rokowania na temat ich przyszłego sojuszu. 20 października we Władykaukazie zawarto porozumienie o powołaniu Południowo-Wschodniego Związku Wojsk Kozackich, Górali Kaukazu i Wolnych Narodów Stepowych, 31 października dołączyli Kozacy Uralscy. Związek nie podjął praktycznej działalności, większość jego obszaru do marca 1918 r. opanowali bolszewicy.

W czerwcu 1919 r. na spotkaniu w Rostowie postanowiono zacząć prace nad powołaniem federacyjnego państwa Kozaków dońskich, kubańskich i terskich. Przewodniczył pertraktacjom reprezentujący Kozaków kubańskich Ukrainiec Mykoła Riabowił. Zastrzelono go podczas przerwy w obradach, sprawców nie znaleziono, podejrzewano „białych”, niezadowolonych z prób samoorganizowania Kozaków. Rokowania w grudniu 1919 r. zakończyły się niepowodzeniem.

Nie będziemy omawiać skomplikowanych relacji na Zakaukaziu, ale trzeba wspomnieć, że podjęto tam liczne – i często wzajemnie sprzeczne – inicjatywy tworzenia państw, korzystając z pomocy Niemiec, Turcji, a później także Ententy. Niektóre były efemeryczne. Np. 22 kwietnia 1918 r. powstała Zakaukaska Federacyjna Republika Demokratyczna obejmująca Gruzję, Armenię i Azerbejdżan, która 11 maja 1918 r. w Batumi podjęła rokowania pokojowe z Turcją. Wobec ich niepowodzenia już 26 maja 1918 r. państwo rozpadło się.

11 maja 1918 r. powstała Republika Górali Północnego Kaukazu, założona przez muzułmańskie społeczności tego regionu, współpracująca z Turcją. W lipcu 1919 r. zawarła porozumienie z Kozakami kubańskimi o wzajemnym uznaniu niepodległości. O ile górale kaukascy mieli własne wojsko, to Kozacy kubańscy mieli wprowadzić wojsko liczne, ale oddali je do dyspozycji Antona I. Denikina, który w latach 1918–1919 był faktycznym przywódcą „białych”. Ten uznał wspomniane porozumienie za zdradę interesów Rosji, nakazał aresztować negocjatorów, a głównego z nich, Iwana Kałabuchowa – powiesić, co uczyniono wbrew protestom władz kozackich. Współdziałanie Górali i Kozaków też skończyło się niepowodzeniem.

5.

Najwięcej państw, czy parapaństw, powstało na obszarze dzisiejszej Ukrainy. Zdaniem Danyła Janewskiego było to w latach 1917–1920 16 państw.¹⁰ Ta liczba jest dyskusyjna, ale nie ulega wątpliwości, że podjęto na tym obszarze wiele prób powołania państw.¹¹

Wydarzenia te nazywane są ukraińską rewolucją.¹² Zaczęła się po obaleniu caratu w lutym 1917 r. Nastąpiła wtedy aktywna samoorganizacja społeczeństwa, odbywały się zjazdy wojskowe, chłopskie, spółdzielcze. 17 marca 1917 r. powołano Ukraińską Centralną Radę (UCR), swego rodzaju rewolucyjny parlament, złożony z przedstawicieli partii i organizacji społecznych. Wyłoniła ona rząd, pod nazwą Generalny Sekretariat. Dominowały w radzie i rządzie partie lewicowe, które początkowo żądały tylko autonomii w obrębie przyszłej demokratycznej republiki rosyjskiej, co określił tzw. I Uniwersał uchwalony przez UCR 18 czerwca 1917 r. Złożone były relacje z Rządem Tymczasowym, który pod naciskiem zaakceptował istnienie UCR i autonomię Ukrainy, ale starał się ją ograniczyć. Obok UCR na Ukrainie działały też rady delegatów robotniczych i żołnierskich, dominowali w nich zwolennicy rosyjskich partii lewicowych.

Po przewrocie bolszewickim w Piotrogradzie UCR uchwaliła 19 listopada tzw. III uniwersał proklamujący Ukraińską Republikę Ludową (URL) – jeszcze nie aspirującą do pełnej niezależności, w federacyjnym związku z republiką rosyjską. Ale ukraińskiej autonomii nie zamierzali akceptować ani bolszewicy, ani „biali” Rosjanie. Wkrótce nastąpił konflikt z komunistami, którzy ogłosili w Charkowie własną republikę, a ich Czerwona Gwardia zaczęła ofensywę przeciw Ukrainie. W tych warunkach UCR 22 stycznia 1918 r. uchwaliła IV Uniwersał, proklamując Ukrainę suwerennym państwem. Jednak w poprzednich miesią-

10 Данило ЯНЕВСКИЙ, *Політичні системи України 1917–1920 рр. Спроби творення і причини поразки, в: III'ятий Конгрес Міжнародної Асоціації Україністів, Історія, Частина 3, Чернівці 2005, s. 36.*

11 Wnikliwie omawiają te procesy Jan RYCHLÍK – Bohdan ZILYNSKYJ – Paul Robert MAGOCSI, *Dějiny Ukrajiny*, Praha 2015, s. 242–261.

12 Wiktor SUKIENNICKI, *East Central Europe during World War I: from foreign domination to national independence*, Ed. by Maciej SIEKIERSKI, New York 1984, t. 1– 2; Marek KORNAT [Marek KORNAT], *Від війни між імперіями до геополітичної революції у Центрально-Східній Європі, „Український історичний журнал” 2019, nr 2, s. 172–188.*

cach liderzy UCR zaniedbali budowanie armii, bolszewicy już 8 lutego zdobyli Kijów. Uratowało Ukrainę porozumienie z Niemcami, zawarte w Brześciu. Wojska niemieckie i austro-węgierskie zajęły Ukrainę, bolszewicy odstąpili, do Kijowa wróciła UCR.

Rada nie była zdolna zorganizować efektywnego rządu. Zatem 29 kwietnia 1918 r. Niemcy oddali władzę w ręce hetmana Pawła Skoropadskiego, który był zwolennikiem federacji z Rosją, ale w obecnej sytuacji wzmógł prace nad zbudowaniem państwa ukraińskiego. Gdy klęska wojenna i rewolucja we własnym kraju zmusiły armię niemiecką do opuszczenia Ukrainy, Skoropadski w grudniu 1918 r. uciekł razem z nią. Partie, które wcześniej tworzyły UCR odnowiły URL, teraz pod kierunkiem rządu nazwanego Dyrektoriatem.

Jednocześnie rewolucja dokonała się też w Zachodniej Ukrainie (w Polsce przyjęło się mówić o Wschodniej Galicji), która wchodziła w skład Austro-Węgier. 31 października 1918 r. we Lwowie proklamowano Zachodnioukraińską Republiką Ludową, 22 stycznia 1919 r. podpisano akt zjednoczenia URL i ZURL, ale nie wszedł on w życie, a obszar ZURL do lipca 1919 r. opanowało Wojsko Polskie.¹³

Wśród liderów URL i dowódców jej sił zbrojnych trwały konflikty, które nie pozwoliły na zorganizowanie skutecznej obrony przed bolszewikami, którzy w lutym 1919 r. ponownie zdobyli Kijów. Jednocześnie południe Ukrainy opanowali „biali” pod dowództwem Antona Denikina, którego wspierały państwa Ententy.

Konieczność toczenia wojny zmieniła stosunek sił w kierownictwie URL. Partie lewicowe odwołały swych przedstawicieli z rządu. Na kierowniczą pozycję wysunął się Symon Petlura, który zawsze przywiązywał wagę do budownictwa wojskowego, 11 lutego 1919 r. wystąpił z partii socjaldemokratycznej, ostatecznie zmienił orientację swej polityki na prozachodnią, przez rok nie dopuścił do całkowitego rozpadu armii ukraińskiej, od maja 1919 r. stał się faktycznym dyktatorem. Ale i on nie zdołał zbudować silnej władzy, nie kontrolował nawet wszystkich oddziałów armii URL.

Sukcesy wojenne bolszewików zmusiły Petlurę do szukania nowego sojusznika. Wiosną 1920 r. zawarto sojusz wojskowo-polityczny z Polską. Obaj liderzy – Petlura i Piłsudski – poszli na kompromis. Ten ostatni pogodził się z niezależnością Ukrainy, ale jej zachodnia część miała wejść w skład Polski. Za zgodę na to postanowienie Petlura był na Ukrainie ostro krytykowany.

Sojusz okazał się nieefektywny. Zajęto nawet na krótko Kijów, ale nie udało się wyzwolić całego kraju. Na koniec bolszewicy opanowali większą jego część, a granicą z Polską stał się Zbrucz. Państwo ukraińskie przestało istnieć, ale jego władze kontynuowały działania na emigracji.¹⁴

13 Jan Jacek BRUSKI, *Między „sobornością” a separatyzmem. Funkcjonowanie i rozpad ukraińskiej federacji galicyjsko-naddnieprzańskej (1918–1919)*, w: Irena STAWOWY-KAWKA, Wojciech ROJEK (red.), *Ku zjednoczonej Europie. Studia nad Europą Środkową i Południowo-Wschodnią w XIX i XX wieku*, Kraków 1997, s. 37–50.

14 Jan Jacek BRUSKI, *Petlurowcy. Centrum Państwowe Ukraińskiej Republiki Ludowej na wychodźstwie (1919–1924)*, Kraków 2004.

W ten sposób ukraińska rewolucja zakończyła się porażką. Ale, mimo wszystko, odegrała poważną rolę w historii Ukrainy. Bolszewicy pojęli, że idea niezależności uzyskała znaczny wpływ w społeczeństwie, dlatego ogłosili powstanie Ukraińskiej Socjalistycznej Republiki Radzieckiej. W praktyce była kierowana z Moskwy, ale formalnie było to początkowo odrębne państwo, w którym kształtowały się własne elity. Nawet tworząc w 1922 r. Związek Radziecki komuniści nie mogli zrezygnować z nadania mu de iure charakteru federacji. Wszystko to wpłynęło na dalszy ekonomiczny, socjalny, kulturowy rozwój kraju. Rewolucja narodowa lat 1917–1921 bezdyskusyjnie była jednym z ważnych etapów ruchu na rzecz niezależności Ukrainy, sfinalizowanego w 1991 r. ogłoszeniem niepodległości.

6.

W końcu 1918 r. załamały się Austro-Węgry i Niemcy. 16 października 1918 r. cesarz Karol I proklamował federalizację Austrii. W ramach tego procesu przystąpiono do wyodrębniania narodowych jednostek wojskowych. Krok ten był spóźniony i monarchii nie uratował, ale ułatwił tworzenie narodowych organów władzy i sił zbrojnych, dzięki czemu rozpad monarchii dokonał się w sposób mniej dramatyczny niż gdyby cesarz do końca bronił dotychczasowego modelu. Sformułowania manifestu nie były jednoznaczne, przez co każdy naród interpretował go na swą korzyść. Przede wszystkim zaczęto wyodrębniać z armii austriackiej jednostki narodowe, w tym czeskie, polskie i ukraińskie.

Austriacka część dawnej Monarchii ogłosiła się republiką 12 listopada 1918 r. Okazała się względnie trwała, choć jej politycy wcale tego nie chcieli. Pragnęli wejść w skład Republiki Niemieckiej, czemu sprzeciwiły się państwa Ententy. Austria przetrwała do dziś w granicach w zasadzie takich, jakie wówczas uzyskała.

Ten kształt nie był jednak bezproblemowy. Władze najdalej na zachodzie położonego Landu ogłosiły niepodległość, jako Republika Vorarlbergu, 11 maja 1919 r. odbyło się referendum, w którym 80% głosów padło za przyłączeniem do Szwajcarii. Jednak Szwajcaria nie zgodziła się, wobec czego Vorarlberg wrócił w skład Austrii. Z kolei na pogranicznych terenach Czech, zamieszkanych w większości przez ludność mówiącą po niemiecku, a nie mającą jeszcze w pełni ukształtowanej świadomości narodowej, proklamowano w końcu października 1918 r. powstanie prowincji, które nie zgodziły się na wejście w skład budującej się właśnie Czechosłowacji, lecz ogłosiły przynależność do Austrii – Kraj Sudetów, ze stolicą w Opawie, Niemieckie Czechy ze stolicą w Libercu, Okręg Szumawski, ze stolicą w Vimperku i Niemieckie Morawy Południowe ze stolicą w Znojmie. Nie były to państwa, ale ponieważ nie stały się prowincjami Austrii, zatem przez krótki czas swego odrębnego istnienia stanowiły jakby parapaństwo, choć nie aspirowały do tego.

Ich teren do połowy grudnia zajęła armia Czechosłowacji, władze Austrii nie odważyły się udzielić im pomocy, bo nie chciały się narażać władzom Ententy.

Mieszkańcy w następnych latach w większości uznali, że nie są ani Czechami, ani Austriakami, lecz Niemcami.

16 listopada 1918 r. proklamowano Republikę Węgierską. Akt ten zwińczył trwający od końca października proces uwalniania się spod władzy Habsburgów i Wiednia. Państwo nie było całkowicie nowe, bo w ramach monarchii habsburskiej Węgry były formalnie odrębnym krajem, równorzędnym z Austrią, co niezupełnie było prawdą, ale rzeczywiście dysponowały dużym zakresem samodzielności.

Problemem stał się kształt terytorialny. Sąsiednie państwa zamierzały odebrać od Węgier niemal dwie trzecie dawnego terytorium, zamieszkałe przez mniejszości – słowacką, ukraińską, rumuńską, serbską, chorwacką i słoweńską, jednak wszędzie z dużą przymieszką Węgrów. Z Czechosłowacją i Rumunią w 1919 r. toczono wojnę, w której Madziarzy ponosili porażki. Wywołało to takie wzburzenie nastrojów, że władzę w państwie zdobyli komuniści, powołując 21 marca 1919 r. Węgierską Republikę Rad. Jej Armia Czerwona przejściowo odnosiła sukcesy, udało się jej opanować część Słowacji, gdzie powołano Słowacką Republikę Rad (istniała tylko do 7 lipca), jednak wkrótce została pokonana, 1 sierpnia Węgierska Republika Rad przestała istnieć, nowe władze musiały zaakceptować radykalne okrojenie granic, w których – nieznacznie tylko później zmienionych – Węgry istnieją do dziś.

U samego początku istnienia Republiki Węgry podjęli inicjatywę wartą w tym miejscu odnotowania. We wschodniej Słowacji istniał ruch Viktora Dvorčáka, zwany uhroslovjactvem – postulujący istnienie odrębnego narodu wschodniosłowackiego. Miał nielicznych zwolenników. W obliczu powstania Czechosłowacji udzielono mu wsparcia, 11 grudnia 1918 r. Dvorčák ogłosił w Koszycach, pod ochroną armii węgierskiej, powstanie Słowackiej Republiki Ludowej. Przetrwała do 29 grudnia, do nadejścia armii czechosłowackiej.

Szczególny przypadek stanowiła Czechosłowacja. Przed wybuchem I wojny światowej Czesi pragnęli wprowadzić poszerzenia swych praw w obrębie monarchii habsburskiej, ale postulat niepodległości wysuwali tylko nieliczni politycy. Słowacy żyli w węgierskiej części monarchii, nie mieli jakiegokolwiek samorządu, ich naród był szykanowany, nawet nie marzyli o niepodległości, chcieli tylko uznania swych praw narodowych w obrębie monarchii. Dopiero przebieg wojny w krótkim czasie zmienił nastroje – czescy politycy wysunęli hasło zbudowania państwa wspólnego ze Słowakami, a słowaccy przywódcy w większości uznali, że samodzielnie zbudować państwa nie zdołają, najlepiej więc działać razem z Czechami.

Podczas wojny zbudowano czechosłowackie jednostki wojskowe, walczące po stronie Ententy – zwane Legionami, przede wszystkim w Rosji, ale też we Włoszech i we Francji. Już od 1915 r. działała (najpierw w Szwajcarii, potem we Francji) Czechosłowacka Rada Narodowa, latem 1918 r. uznana przez państwa Ententy za oficjalne przedstawicielstwo przyszłej Czechosłowacji. 13 lipca 1918 r. w Pradze powołano, w wyniku porozumienia wszystkich ważniejszych partii politycznych, Czechosłowacki Komitet Narodowy, który 28 października ogłosił

powstanie niepodległej Republiki Czechosłowackiej, a przewodniczącego Czechosłowackiej Rady Narodowej Tomáša Garrigue Masaryka wybrano (zaocznie) prezydentem. Austriacy oddali władzę bez walki, wyodrębnione nieco wcześniej czeskie jednostki wojskowe stały się załączkiem armii nowego państwa. Cechy w obrębie monarchii habsburskiej miały już wcześniej szeroki samorząd, jego instytucje można było przekształcić w organy czechosłowackie. Stoczono później wojnę z Węgrami o Słowację i krótką wojnę z Polską o Śląsk Cieszyński.

7.

Postawa Polaków była w tym okresie nieco inna. Przygotowania do utworzenia państwa podjęto jeszcze przed wybuchem Wielkiej Wojny – było to przede wszystkim szkolenie w Galicji kadr wojskowych pod pozorem organizacji strzeleckich i gimnastycznych, co Austriacy tolerowali, choć uważnie śledzili. W 1912 r. utworzono Polski Skarb Wojskowy. Gdy wybuchła wojna zbierano pieniądze na „Dar Narodowy na Legiony”, potem używano określenia „podatek narodowy”, jego gromadzeniem zajęły się powołane w tym celu powiatowe i miejskie komitety narodowe. Były one jednymi z pierwszych instytucji przyszłego państwa polskiego.

Wojnę Polacy przyjęli z nadzieją. Przyszły minister spraw zagranicznych (w latach 1921–1922) Konstanty Skirmunt napisał we wspomnieniach: „wyczuiliśmy od razu, że wojna, która przyszła, to była ta wojna, o którą się modlił i którą przewidział Mickiewicz”.¹⁵ Minęły jeszcze cztery lata, zanim marzenie stało się rzeczywistością, ale był to czas poszukiwań, starań i działań, niekiedy wzajemnie sprzecznych, podejmowanych z zapałem i determinacją, które początkowo wydawały się mało realistyczne, ale były w ogólnym rachunku skuteczne.

Oferty i obietnice zaborców były mgliste, ale polscy politycy starali się, mimo wszystko, wykorzystać je z korzyścią dla narodu. Budowano Legiony, które – choć w 1917 r. zlikwidowane przez Niemców – stały się kuźnią kadr przyszłego Wojska Polskiego. A przede wszystkim „dzięki legionom została upowszechniona w społeczeństwie polskim idea niepodległości i własnego państwa [...] z powodzeniem upowszechniały w społeczeństwie polskim zapomniane tradycje wojska polskiego.”¹⁶

W miejsce Legionów okupanci powołali Polską Siłę Zbrojną (Polnische Wehrmacht) pod dowództwem niemieckim. Była niewielka, 2 listopada 1918 r. liczyła 9 tysięcy żołnierzy, ale większość z nich miała duże doświadczenie bojowe, byli to dawni legionieści, a w obliczu rozkładu armii państw centralnych stanowili znaczącą siłę.

Na emigracji grupa polskich polityków podjęła aktywną działalność na rzecz przekonania liderów państw Ententy do odtworzenia państwa polskiego. Zasłużyli się zwłaszcza Roman Dmowski oraz Ignacy Paderewski – znany w USA jako wybitny pianista, a będący jednocześnie zręcznym politykiem. Budowano

15 Konstanty SKIRMUNT, *Moje wspomnienia 1866–1945*, Rzeszów 1998, s. 46. Modlitwa Mickiewicza: „O wojnę powszechną za wolność ludów, / Prosimy Cię, Panie. [...] O niepodległość, całość i wolność Ojczyzny naszej, / Prosimy Cię, Panie” – Adam MICKIEWICZ, *Litania pielgrzymka*.

16 Andrzej CHWAŁBA, *Legiony polskie 1914–1918*, Kraków 2018, s. 353.

polskie jednostki wojskowe. W 1917 r. powołano Komitet Narodowy Polski, pod kierunkiem Dmowskiego. Francja oraz inne państwa Ententy uznały Komitet za oficjalne polskie przedstawicielstwo.

Na terenie okupowanym przez państwa centralne prace nad formalnym zbudowaniem instytucji państwa zapoczątkowano w 1916 r., z inicjatywy okupujących ten obszar Niemiec i Austro-Węgier. Miało to być Królestwo Polskie. Powstawały tu instytucje państwowe, administracja, quasiparlament (Rada Stanu), a nawet powołano głowę państwa – była to urzędująca w Warszawie od września 1917 r. Rada Regencyjna (powołana przez cesarzy Niemiec i Austro-Węgier). Przez pierwsze niespełna dwa lata było to raczej „parapaństwo”, czy też państwo niezupełne, które jednak stopniowo uzyskiwało coraz więcej atrybutów państwa rzeczywistego. Proces ten był wieloetapowy, przyjęto umownie, że datę graniczną stanowi 11 listopada 1918 r., gdy Józef Piłsudski objął dowodzenie siłami zbrojnymi i zawarł porozumienie z Niemcami o wycofaniu wojsk okupacyjnych. Piłsudski od tej chwili faktycznie budował państwo polskie, które 14 listopada stało się republiką, a 22 listopada formalnie ogłosił się jego naczelnikiem.

W styczniu 1919 r. Piłsudski podjął decyzję, która okazała się kluczowa dla uzyskania poparcia państw Zachodu – na początku 1919 r. zaferował Paderewskiemu urząd premiera, a Dmowskiemu – szefowi Komitetu Narodowego Polskiego, swemu od dawna głównemu antagoniście politycznemu – rolę reprezentanta Polski na konferencji pokojowej. Obaj propozycje przyjęli, dzięki temu osiągnięto dwa skutki ważne dla starań o utrwalenie bytu państwa: uzyskano kompromis między podstawowymi siłami politycznymi w stosunkach wewnętrznych i uznanie Polski na arenie międzynarodowej. Jak podsumował Tadeusz A. Kisielewski – „Wysiłki Dmowskiego w sferze koncepcyjnej i dyplomatycznej, a Piłsudskiego w organizacyjnej i wojskowej przyczyniły się do wykorzystania szans stworzonych przez rozwój wydarzeń historycznych”¹⁷.

Obok instytucji budowanych pod kierunkiem Rady Regencyjnej powstały na ziemiach polskich w końcu października 1918 r. inne, niezależne od niej, twory polityczne. Ich liderzy nie deklarowali tworzenia odrębnych bytów państwowych, uważali, że uczestniczą w budowaniu jednolitego państwa polskiego, ale jednocześnie nie uznawali władzy warszawskiej. Była to najpierw Polska Komisja Likwidacyjna, działająca w Krakowie od 29 października 1918 r. do 10 stycznia 1919 r., która – deklarując, że jest tylko tymczasową reprezentacją państwa polskiego na terenie byłej Galicji, do czasu ukonstytuowania się jego właściwych organów – pełniła szereg funkcji państwa. Łączyła kompetencje władzy ustawodawczej i wykonawczej – wydawała rozporządzenia, mające charakter zbliżony do dekretów. Rady Regencyjnej nie uznawała, gdy Rada przysłała do Krakowa swego komisarza Witolda Czartoryskiego, Komisja odmówiła podporządkowania się, nie istniały więc nad nią żadne władze zwierzchnie.

17 Tadeusz A. KISIELEWSKI, *Piłsudski, Dmowski i niepodległość. Osobno, ale razem*, Poznań 2018, s. 126.

A przede wszystkim utworzyła Wojsko Polskie, które od 1 listopada brało udział w wojnie z Zachodnioukraińską Republiką Ludową.

Zbliżony charakter miała Rada Narodowa Księstwa Cieszyńskiego, która 1 listopada 1918 r. objęła władzę w Cieszynie i okolicy, zorganizowała siłę zbrojną, pod nazwą Milicja Polska Śląska Cieszyńskiego, która w styczniu 1919 r. uczestniczyła w krótkotrwałej wojnie z Czechosłowacją. Rada Narodowa w grudniu 1918 r. wyłoniła Tymczasowy Rząd Krajowy Księstwa Cieszyńskiego, który wiosną 1919 r. przed wizytującymi teren przedstawicielami Ententy pozorował, że jest suwerenny, nie uznaje władz warszawskich, co nie było prawdą, a służyło stworzeniu wrażenia, że konflikt zbrojny ma jedynie lokalny charakter, nie jest to wojna Polski z Czechosłowacją. Rada i jej Rząd zakończyły działalność w lipcu 1920 r. W każdym razie władze polskie w Krakowie i Cieszynie przez kilka pierwszych tygodni istnienia nie uznawały nad sobą żadnej władzy zewnętrznej, organizowały wojsko i prowadziły działalność taką jak państwa. Dopiero stopniowo i nie bez oporów w drugiej połowie listopada 1918 r. pogodziły się z władzami warszawskimi.

W Wielkopolsce 27 grudnia 1918 r. wybuchło powstanie przeciw Niemcom. Władzę w Poznaniu objęła Naczelna Rada Ludowa, której prawicowa orientacja polityczna była odmienna niż związanych z lewicą liderów warszawskich. Ponadto Piłsudski wolał uniknąć konfliktu z państwami Ententy, które nie chciały wznawiania walki z Niemcami, zatem rząd w Warszawie pozorował brak związków z powstańcami, choć po cichu ich wspierał. Przez pierwsze miesiące, władze poznańskie co prawda uważały się za reprezentantów państwa polskiego i nie myślały o samodzielności państwowej, lecz w istocie kierowały odrębnym tworem parapaństwowym, mającym własne siły zbrojne, system prawny, obieg pieniężny i inne atrybuty państwa. Dopiero wiosną 1919 r. nastąpiło stopniowo zespolenie.

Zatem, choć nie było intencji tworzenia odrębnych państw, jednak na terytorium Polski przełomu lat 1918/19 podjęto cztery – częściowo niezależne od siebie – inicjatywy budowania tego samego państwa, istniały przejściowo cztery organizmy polityczne, mające atrybuty państwa, które dopiero stopniowo zespoliły się w Rzeczpospolitą Polską. Ta sytuacja utrudniała uzyskanie uznania międzynarodowego, m.in. nawiązanie poprawnych relacji Polski z Czechosłowacją.¹⁸

Ostatnią tego typu inicjatywą na pograniczu Polski i Litwy, będącą świadomą manipulacją polityczną, było powołanie w październiku 1920 r. parapaństwa Litwa Środkowa, które istniało do marca 1922 r., gdy zostało włączone do Polski¹⁹.

Nieco odmienny charakter miało utworzenie w 1920 r. dwóch wolnych miast – Gdańska i Kłajpedy. Z założenia nie były one państwami, ale samorządnymi obszarami pod opieką Ligi Narodów. Jednak miały władze, systemy prawne i obieg pieniężny, brakowało im wprawdzie sił zbrojnych, ale miały dobrze uzbrojone policje.

18 Damian S. WANDYJCZ, *Zapomniane list Piłsudskiego do Masaryka*, London 1964, s. 10–11.

19 Zenon KRAJEWSKI, *Geneza i dzieje wewnętrzne Litwy Środkowej (1920–1922)*, Lublin 1996.

Kłajpeda została opanowana przez armię litewską w styczniu 1923 r. i włączona do Litwy (jako obszar autonomiczny), z czym Liga Narodów pogodziła się. Gdańsk formalnie był wolnym miastem do 1 września 1939 r., gdy „zjednoczył się” z Niemcami, ale już od 1935 r. rządili tu hitlerowcy i stopniowo integrowali go z Rzeszą.

8.

Oprócz omówionych podmiotów politycznych, które były państwami, albo przynajmniej próbowały pełnić funkcje państwa, na obszarze Europy Środkowo-Wschodniej powstała też grupa tzw. „republik radzieckich”, stworzonych przez komunistów, które tylko udawały niezależne organizmy polityczne, choć niekiedy przejawiały pewną samodzielność.

Podstawowym celem ich tworzenia było pozyskanie narodów zniewolonych w państwie carów do współpracy z bolszewikami, był to jeden z elementów demagogii bolszewickiej, jak się okazało, działający dość skutecznie. Wkrótce dołączył jeszcze jeden cel. Zamierzano dokonać „rewolucji światowej”, tworzenie „republik” miało uwiarygodnić bolszewików wobec społeczeństw innych krajów, dowieść, że ich celem nie jest podbój kolejnych obszarów na rzecz Rosji, ale ich wyzwolenie, przede wszystkim w wymiarze socjalnym, ale też narodowym. Późniejsze wydarzenia pokazały, że i ten zamiar częściowo udało się osiągnąć, wiele zniewolonych narodów dało się zmanipulować propagandzie komunistycznej, nadziejom na uwolnienie od „imperializmu” brytyjskiego, amerykańskiego etc.

Na obszarze Ukrainy dwukrotnie powoływano Ukraińską Socjalistyczną Republikę Radziecką. 24 grudnia 1917 r. proklamowano powstanie Ukraińskiej Ludowej Republiki Rad. Formalnie było to państwo odrębne od Rosji, w rzeczywistości ściśle z nią powiązane. Zakończyło istnienie w kwietniu 1918 r., gdy armia niemiecka okupowała całą Ukrainę.

13 listopada 1918 r. bolszewicka Rada Komisarzy Ludowych unieważniła traktat brzeski, Armia Czerwona zaczęła, dość powoli, zajmować tereny okupowane przez Niemców, którzy stopniowo ewakuowali się. Dla legitymizowania agresji 28 listopada 1918 r. powołano w Kursku Tymczasowy Robotniczo-Chłopski Rząd Ukrainy, tym samym wznawiając istnienie Ukraińskiej Republiki Rad. Premierem (od 29 stycznia 1919 r.) był Bułgar Christian Rakowski będący jednocześnie ministrem spraw zagranicznych. Dążył on do nadania swemu rządowi realnych uprawnień, starał się zakładać misje dyplomatyczne za granicą, potem próbował przeciwstawiać się stalinowskiej koncepcji zjednoczenia Związku Radzieckiego. Jego aktywność sprawiła, że w 1921 r. Ukraina podpisała pokój w Rydze, jako państwo formalnie odrębne od Rosji. Został rychło odwołany, a w końcu (jako trockista) stracony, ale w pierwszych latach zapewnił Republice Ukraińskiej przynajmniej elementy odrębnej państwowości.

Na obszarze Ukrainy powołano też republiki radzieckie: Odeską, Doniecko-Krzyworoską oraz Galicyjską (a także wspomnianą już Republikę Taurydy).

Odeska Republika Radziecka powstała w styczniu 1918 r. Powołali ją rewolucjoniści tworzący organ pod szumną nazwą Centralny Komitet Wykonawczy Rad Delegatów Frontu Rumuńskiego, Floty Czarnomorskiej i Okręgu Odeskiego, a na czele jej sił zbrojnych stał członek rosyjskiej Partii Socjalistów-Rewolucjonistów Michaił Murawjow, który później, w lipcu 1918 r. uczestniczył w próbie wywołania w Rosji eserowskiego powstania przeciw bolszewikom, lecz oni zamordowali go u samego początku walki. Zanim to się stało, liderzy republiki odeskiej, wbrew zaleceniom piotrogrodzkiej Rady Komisarzy Ludowych, odmówili podporządkowania się władzom Ukraińskiej Republiki Rad, a wkrótce potem, wbrew zaleceniom RKL, rozpoczęli wojnę z Rumunią – tym samym udowodnili swą „suwerenność”. W końcu lutego zlikwidowali ją Niemcy.

Doniecko-Krzyworoską Republikę Radziecką, ze stolicą w Charkowie, utworzono 12 lutego 1918 r. Już 19 marca bolszewicy podjęli decyzję o zjednoczeniu wszystkich radzieckich „republik” na terenie Ukrainy dla wspólnej walki z Niemcami, lecz nie zrealizowano tego z dwóch powodów: biernego oporu niektórych liderów Republiki Doniecko-Krzyworoskiej, niechętnych takiemu „zjednoczeniu” oraz szybkości ofensywy niemieckiej, która zdeorganizowała działania bolszewickie. Władze „republik” w kwietniu 1918 r. ewakuowały się w głąb Rosji, na początku maja cały jej obszar znalazł się pod niemiecką okupacją, tym samym przestała istnieć.

15 lipca 1920 r., podczas wojny z Polską, proklamowano Galicyjską Socjalistyczną Republikę Radziecką, od 1 sierpnia jej władze działały w Tarnopolu, lecz 15 września musiały uciec, a 21 września zakończyły działalność.²⁰

Poza Ukrainą na omawianym obszarze usiłowano powołać kilka innych „republik radzieckich”. Bolszewicy uznali niepodległość Finlandii 31 grudnia 1917 r., ale już 26 stycznia 1918 r. ogłosili rozpoczęcie rewolucji proletariackiej, tj. Czerwona Gwardia podjęła próbę zdobycia władzy. Powołano Fińską Socjalistyczną Republikę Robotniczą. Przetrwała do kwietnia 1918 r., zlikwidowała ją fińska Biała Gwardia, korzystająca z pomocy Niemców oraz ochotników ze Szwecji.

16 grudnia 1918 r. powstała Litewska Republika Radziecka, 30 grudnia 1918 r. Radziecka Socjalistyczna Republika Białorusi. Już 27 lutego 1919 r. decyzją Moskwy zjednoczono je w Litewsko-Białoruską Socjalistyczną Republikę Radziecką, która jednak kontrolowała głównie obszar Białorusi. Została faktycznie zlikwidowana w kwietniu 1919 r. po zajęciu całego jej terytorium przez Wojsko Polskie, a formalnie 1 września 1919 r. W to miejsce 31 lipca 1920 r. powołano Białoruską Socjalistyczną Republikę Radziecką.

17 grudnia 1918 r. proklamowano Łotewską Socjalistyczną Republikę Radziecką. Początkowo kontrolowała niemal cały obszar kraju, jednak przy pomocy niemieckiej do maja 1919 r. udało się uwolnić większą część Łotwy, w styczniu 1920 r. wspólnie z Polakami odebrano jej cały kraj. Jej władze działały jeszcze na emigracji w Rosji do sierpnia 1920 r.

20 Michał KLIMECKI, *Galicyjska Socjalistyczna Republika Rad. Okupacja Małopolski (Galicii) Wschodniej przez Armię Czerwoną w 1920 roku*, Toruń 2006.

Szczególny przypadek stanowiła Estońska Komuna Ludu Pracującego, proklamowana 29 listopada 1918 r. w Narwie, faktycznie działająca do stycznia 1919 r., a formalnie rozwiązana w czerwcu tego roku. Oficjalnie było to niepodległe państwo robotników estońskich, choć nie używało określenia „republika”. Władze Komuny prowadziły politykę bardziej radykalną niż w Rosji – dokonały natychmiastowej nacjonalizację banków, zakładów przemysłowych i handlu. Skonfiskowane majątki posiadaczy ziemskich miały zostać przekształcone w gospodarstwa kolektywne. Zamykano kościoły i rozstrzeliwano duchownych. Ten krótki epizod skutecznie zraził Estończyków do komunizmu, tym bardziej, że władze Republiki Estońskiej zaraz potem rozdzieliły ziemię niemieckich „baronów” pomiędzy estońskich chłopów.

Jak napisaliśmy, niektóre z „republik radzieckich” istniały jeszcze formalnie przez jakiś czas, choć utraciły całe terytorium, ich działacze tworzyli swego rodzaju władze emigracyjne (choć nie używano wtedy takiego określenia). Była ponadto jedna „republika radziecka”, która posiadała wyłącznie byt emigracyjny. Komuniści z Mołdawii, którzy nie zgadzali się z jej przyłączeniem do Rumunii, proklamowali 11 maja 1919 r w Odesie powstanie Besarabskiej Socjalistycznej Republiki Radzieckiej, która przetrwała formalnie do 1920 r., ale już we wrześniu 1919 r. faktycznie przestała istnieć, gdy Odesę zajęły wojska „białych”.

Polska Republika Radziecka, powołana w lipcu, a zlikwidowana we wrześniu 1920 r. była – można powiedzieć – jedynie intencją komunistów, bo poza władzami, które tworzyli bolszewicy pochodzący z Polski, nie miała realnego istnienia. Podobny był charakter tworzonej w tym samym czasie Galicyjskiej Republiki Rad. Natomiast Węgierska Republika Rad, istniejąca w 1919 r. – niezależnie od intencji jej twórców – była państwem całkowicie suwerennym, bo bezpośredniej łączności z Rosją Radziecką nie miała. Z kolei Słowacka Republika Rad była w takim stosunku do Węgierskiej Republiki Rad jak republika galicyjska wobec rosyjskiej: powołano ją na tej części Słowacji, która została zdobyta przez rewolucyjną armię węgierską²¹.

Efemeryczne były „republiki radzieckie” Kozaków. Postawa Kozaków nie była zdecydowanie antybolszewicka. Podczas przewrotu październikowego w 1917 r. obecne w Piotrogradzie oddziały kozackie odmówiły wsparcia Rządowi Tymczasowemu, co było jedną z głównych przyczyn jego klęski. Zatem bolszewicy przypuszczali, że mogą pozyskać Kozaków, uwzględniając ich dążenia do samodzielności powołali kilka kozackich republik radzieckich. Jako pierwszą 23 marca 1918 r. Dońską Republikę Radziecką obejmującą teren guberni rostowskiej i Obwodu Wojska Dońskiego. Formalnie istniała do 30 września tegoż roku, faktycznie do początku maja. Przewodniczącym Rady Komisarzy Ludowych był Kozak, członek Partii Socjalistów-Rewolucjonistów Fiodor Podtiokow. Od 26 kwietnia obszar „republik” zaczęły zajmować wojska niemieckie,

21 O jej krótkich losach wiele pisano w socjalistycznej Czechosłowacji: Jozef KLIMKO, *Slovenská republika rád. Pokus o socialistickú štátnosť*, Bratislava 1979; Martin VIETOR, *K tridsiatemu piatemu výročiu Slovenskej republiky rád*, Historický časopis, 1954, nr 2, s. 161–190; idem, *Slovenská sovietska republika 1919*, Bratislava 1955.

wkraczające z Ukrainy. Jej zwolennicy usiłowali zorganizować obronę, ale większość mieszkańców nie słuchała ich rozkazów, z nadzieją oczekiwała Niemców. 11 maja Kozacy powiesili Podtiołkowa, innych liderów „republiki” rozstrzelali. 18 maja 1918 r. powołali własne państwo – Republikę Dońską (używającą też nazwy Wszechwielkie Wojsko Dońskie). W krótkim czasie, przy wsparciu Niemców, oczyszczili terytorium kozackie od sił bolszewickich.

13 kwietnia 1918 r. utworzono Kubańską Republikę Radziecką, którą 30 maja 1918 r. przekształcono w Kubańsko-Czarnomorską Republikę Radziecką, która z kolei 7 lipca, poprzez połączenie ze Stawropolską Republiką Radziecką i Terską Republiką Radziecką przekształcono w Północnokaukaską Republikę Radziecką. Wkrótce została zlikwidowana, gdy jej obszar opanowała armia „białych” Rosjan.

Spośród powołanych w omawianym regionie republik radzieckich ostatecznie przetrwały tylko białoruska i ukraińska. Ale już w 1922 r. skończył się ich pozornie odrębny byt, zostały formalnie zjednoczone z Rosją i Zakaukaziem w Związek Radziecki.

9.

Jak pokazaliśmy, w Europie Środkowo-Wschodniej powstało w latach 1916–1920 kilkadziesiąt państw, czy podmiotów usiłujących być państwami. Nie wymieniliśmy wszystkich, pominęliśmy takie jak Republika Huculska, Rуска Ludowa Republika Łemków, inicjatywy anarchistów w Hulajpolu, którzy byli przeciwnikami instytucji państwa, ale zbudowali sprawnie działającą administrację i zorganizowali 50-tysięczną armię (niekiedy jednak używano nieoficjalnej nazwy Ukraińska Wolna Republika Anarchistyczna).

W tym samym lub zbliżonym czasie powstawało wiele nowych państw w innych rejonach świata. Chiny rozpadły się na prowincje, będące de facto niezależnymi państwami, rządzonymi przez lokalnych watażków – historycy tego kraju nazywają ten okres erą militarystów. Obszary arabskie, będące wcześniej we władzy Turcji, stały się załączkami państw, tymczasowo znajdujących się pod kontrolą mocarstw, z których, po dalszych przekształceniach, wyodrębniły się Irak, Liban, Syria i Transjordania. Takich inicjatyw było więcej, ale z braku miejsca musimy je pominąć.

Inicjatorzy nowych podmiotów politycznych nie zawsze byli świadomi, jakie warunki muszą być spełnione by powstało państwo, często zaczynali „od dymu z komina”, tj. szumnych deklaracji, które nie były poparte zasobami militarnymi, organizacyjnymi ani finansowymi, nie miały wystarczającego poparcia mieszkańców. Wiele z nich rychło przestało istnieć. Były – gdyby posłużyć się poetycką metaforą – „jak fiołek na wiosnę: / Śmiały, lecz prędko więdnąc; pachnie słodko, / Ale tej woni starcza na minutę”.²² Zostawały unicestwione przede wszystkim przez zewnętrzną przemoc, ale też przyczyniły się do tego wewnętrzne

²² William SHAKESPEARE, *Hamlet*, I, 3, w: *Tragedie i kroniki*, tł. S. Barańczak, Kraków 2013, s. 262.

konflikty, spory między przywódcami, nie umiejącymi w kluczowych momentach zawiesić wzajemnych konfliktów. Elity władzy budujące nowe państwa okazały się mało sprawne. Czym innym jest działalność w opozycji i stanie na czele masowego ruchu społecznego, czym innym rządzenie. Wielu ludzi, którzy sprawdzili się w dwu pierwszych rolach, nie sprostało trzeciej. Nie można być trybunem ludowym i jednocześnie kierować państwem.

Niektórzy spośród liderów rozumieli słabość swych państw i dążyli do ich wzmocnienia poprzez związanie się, w formie federacji, z innymi narodami. Prób tego rodzaju podejmowano wiele, ich omówienie wykracza jednak poza zakres naszego tematu.²³

Inna była sytuacja Polski, gdzie też nie brakło pustych deklaracji, ambicji i konfliktów, ale przede wszystkim zajmowano się budowaniem wojska i gromadzeniem pieniędzy, a w kluczowych momentach umiano się porozumieć. Pomogło temu doświadczenie wcześniejszej aktywności w instytucjach państw zaborczych, takich jak rosyjska Duma Państwowa, której posłem był przez dwie kadencje Roman Dmowski, czy organy samorządowe Austro-Węgier. Niewiele w nich załatwiono, ale nauczono się, jak ważne jest tworzenie koalicji i sojuszy.

Nawet jednak posiadanie wojska i współpraca liderów nie gwarantowały przetrwania. Znaczące siły miały państwa kozackie, Ukraina budowała armię niezbyt sprawnie, ale w końcu ją zbudowała. Państwa bałtyckie miały znikome siły zbrojne, mimo to przetrwały.

Czechosłowacja w chwili ogłoszenia niepodległości nie miała własnej armii, przejęła wprawdzie część sił austriackich, ale były one zdemoralizowane, ich potencjał był niewielki, choć okazał się wystarczający dla pokonania niemieckich separatystów, a potem Węgrów na Słowacji. Wprawdzie istniały stosunkowo liczne, dobrze wyposażone i sprawne czechosłowackie Legiony, ale były daleko od rodzącego się państwa – przybyły dopiero, gdy było już ugruntowane. Była jedynym w regionie krajem dwóch narodów, początkowo wydawała się państwem solidnym, dopiero niezręczna polityka wewnętrzna i zmiana sytuacji międzynarodowej w latach 30. ujawniła jej słabość.

Względnie trwałe okazały się te państwa, których obywatele mieli silne poczucie tożsamości narodowej. Dotyczy to także Czechosłowacji, choć jej przypadek był szczególny. Silne poczucie tożsamości mieli tu zarówno Czesi, jak i Słowacy, lecz w początkowym okresie oba narody chciały budować wspólne państwo – dopiero później to się zmieniło.

23 Gennadii KOROLOV, *Federalistyczne utopie w Europie Środkowo-Wschodniej na początku XX w. Projekty „Stanów Zjednoczonych” wobec małych narodów*, w: Roman BARON – Roman MADECKI – Jan MALICKI, et al. (red.), *Czeskie badania nad Polską w kontekście Europy Środkowej i Wschodniej*, Praha 2016, s. 379–388. Autor ten opublikował ostatnio gruntowną monografię koncepcji federacyjnych w Europie Środkowo-Wschodniej: *Геннадій КОРОЛЬОВ, Федеративні проекти в Центральньо-Східній Європі. Від ідеологічної утопії до реальної політики (1815–1921 рр.)*, Київ 2019. Szczególnie było zaangażowanie Józefa Piłsudskiego w próby sfederowania Polski z krajami na wschodzie – zob. Marian Kamil DZIEWANOWSKI, *Joseph Piłsudski. A European Federalist, 1918–1922*, Stanford, Calif., 1969.

Ale wszystko to nie wystarczyło (choć było niezbędne) – ani silne poczucie tożsamości, ani dysponowanie siłą zbrojną, ani porozumienie liderów. Szczególnie ważnym czynnikiem było poparcie państw Ententy i Stanów Zjednoczonych. Uzyskali je – dzięki energicznym i umiejętnym działaniom – politycy polscy i czechosłowaccy, skuteczne też były, choć nieco mniej energiczne, zabiegi narodów bałtyckich i Finów.

Inna była sytuacja państw położonych na wschód od Polski. Mocarstwa Ententy były zdecydowanie niechętne bolszewikom, ale nie czuły się na siłach, by z nimi samodzielnie walczyć. Udzielały zatem znacznego poparcia „białym” Rosjanom, licząc na ich zwycięstwo w wojnie domowej, a potem także wspierały Polskę. Ale liderzy „białych” pragnęli „jednej i niepodzielnej” Rosji, stanowczo sprzeciwiali się dążeniom narodów wcześniej przez nią uzależnionych. Również Polska była w zasadzie niechętna tym aspiracjom, potem nieco zmieniła stanowisko, ale wtedy gdy nowe państwa były już bliskie unicestwienia. W tej sytuacji zachodni sojusznicy nie udzielili pomocy nowym państwom, a „biali” nie mniej niż bolszewicy przyczynili się do ich upadku.

Czynników decydujących o przetrwaniu lub upadku nowych państw było znacznie więcej, wymieniliśmy tylko najważniejsze. Prócz opisanych już warunkowań ważna była umiejętność jednoczenia sił politycznych. W Polsce, Czechosłowacji i krajach bałtyckich politycy różnych partii, niekiedy wcześniej ostro walczący ze sobą, a wkrótce później ponownie podejmujący konkurencję – w kluczowym okresie potrafili działać wspólnie. Natomiast w przypadku Białorusi i Ukrainy nie umiano przezwyciężyć podziałów. Ważne było pozyskanie zasobów materialnych. Polscy liderzy umieli zadbać o środki finansowe na potrzeby budowania państwa i armii, podobnie zatroszczono się w pozostałych trwałych państwach. Politycy podejmujący budowę innych podmiotów albo za mało uwagi poświęcili tej sprawie, albo ich społeczeństwa nie miały warunków pozwalających zgromadzić wystarczające zasoby.

W Polsce i Litwie ważnym czynnikiem była religia katolicka i wsparcie Kościoła katolickiego dla działań niepodległościowych. Ale nie był to warunek niezbędny. W Czechosłowacji Kościół nie wziął żadnego udziału w staraniach o zbudowanie państwa, a nawet im przeciwdziałał. Prymas Czech Pavel Huyn w dniu ogłoszenia niepodległości był na wizytacji w Chebie, mieście o niemieckiej większości mieszkańców, papieska nuncjatura w Wiedniu doradziła mu, by już do Pragi nie wracał, bo jest niechętnie widziany przez rząd Czechosłowacji. W listopadzie opuścił teren państwa i nigdy tu już nie wrócił. Natomiast w przypadku Ukrainy społeczeństwo było podzielone między wyznawców prawosławia i unitów, a Kościół prawosławny związany był z Patriarchatem Moskiewskim, dopiero w okresie działań niepodległościowych podjęto też starania o autokefalię – które dodatkowo skłóciły wiernych. Można dodać, że dopiero dziś zabiegi te zbliżają się – prawdopodobnie – do finału.

Istotnym elementem sytuacji były sprzeczności między aspiracjami poszczególnych narodów. Politycy powstających państw na ogół wysuwali ambitne postulaty terytorialne. Polacy marzyli o odbudowie Rzeczypospolitej w grani-

cach w zasadzie przedrozbiorowych, ale poszerzonych o Śląsk i niektóre inne tereny. Politycy ukraińscy postulowali objęcie nie tylko tradycyjnie pojmowanej Ukrainy Naddnieprzańskiej, ale też większej części Galicji, Ziemi Chełmskiej, a na wschodzie terytorium kozackiego wojska kubańskiego, sięgającego niemal po Kaukaz i Morze Kaspijskie. Litwini pragnęli granic dawnego Wielkiego Księstwa. Madziarzy chcieli utrzymać granice Królestwa Węgierskiego z czasów habsburskich, ignorując fakt, że żyją na tym obszarze inne narody. Te aspiracje miały praktyczne konsekwencje, zapoczątkowały konflikty, często zbrojne, między powstającymi państwami, które niekiedy odwracały ich uwagę od większych niebezpieczeństw. Jak sarkastycznie zauważył Winston Churchill „*Kiedy tylko skończyła się wojna Gigantów, wybuchła wojna Pigmejów*”.²⁴ Te konflikty pogarszały również pozycję międzynarodową państw, zniechęcały mocarstwa do uznania ich niepodległości.

Załącznik

Wykaz niektórych podmiotów politycznych o charakterze państw powstałych w latach 1917–1920 w Europie Środkowo-Wschodniej (niepełny)

1. Austria
2. Białoruś
3. Czechosłowacja
4. Estonia
5. Finlandia
6. Republika Huculska
7. Krymska Republika Ludowa
8. Księstwo Kurlandii i Semigalii
9. Kubańska Republika Ludowa (później: Kraj Kubański)
10. Litwa
11. Litwa Środkowa
12. Ruska Ludowa Republika Łemków
13. Łotwa
14. Mołdawska Republika Ludowa (później: Mołdawska Republika Demokratyczna)
15. Południowo-Wschodni Związek Wojsk Kozackich, Górali Kaukazu i Wolnych Narodów Stepowych
16. Słowjackska Republika Ludowa
17. Ukraińska Republika Ludowa
18. Zachodnioukraińska Republika Ludowa
19. Vorarlberg
20. Węgry
21. Wojsko Dońskie (później: Republika Dońska, Wszechwielkie Wojsko Dońskie)

24 Winston Churchill, *Czas dyktatorów*, Łódź 1993, s. 67–68.

22. Zjednoczone Księstwo Bałtyckie

Republiki radzieckie:

23. Besarabska
24. Białoruska
25. Doniecko-Krzyworoska
26. Dońska
27. Fińska
28. Galicyjska
29. Kubańska
30. Kubańsko-Czarnomorska
31. Litewska
32. Litewsko-Białoruska
33. Łotewska
34. Północnokaukaska
35. Odeska
36. Polska
37. Słowacka
38. Stawropolska
39. Tauridy (później: Krymska)
40. Terska
41. Ukraińska
42. Węgierska
43. Estońska Komuna Ludu Pracującego

Inne podmioty:

44. Wolne Miasto Kłajpeda
45. Wolne Miasto Gdańsk

Autoři | Autorzy | Authors

Andrzej Małkiewicz

amalkiewicz@wp.pl

Jewhen Perehuda (Євген Перегуда)

Повітрофлотський просп., 31

Kyjev 03037

Ukraina

yevgennn@ukr.net

Prof. Andrzej Małkiewicz (* 1950) profesor, emeryt, do 2019 r. pracował w Instytucie Politologii Uniwersytetu Zielonogórskiego. Bada historię i politykę Centralnej Europy, zwłaszcza Polski, Czech i Ukrainy, relacje międzykulturowe i międzyreligijne.

Prof. Jewhen Perehuda (Євген Перегуда) – profesor, Narodowy Uniwersytet Budownictwa i Architektury w Kijowie (Ukraina), Katedra Nauk Politycznych i Prawa, Київський національний університет будівництва та архітектури, Кафедра політичних наук і права. Bada administrację lokalną, związki polityki i architektury, symbole w architekturze.

Summary

Formation of states in Central and Eastern Europe during and after World War I

The study describes initiatives to establish countries in Central and Eastern Europe between 1916 and 1920. The initiatives were supported with more than forty attempts to create states in this era. Eight of them turned out to be relatively durable, three contributed to the emergence of new countries in 1991. The study also presents the hypothesizes of the reasons for the sustainability or instability of these experiments. An important element of the situation were the contradictions between the aspirations of individual nations. Generally, politicians of the emerging states put forward ambitious territorial demands. Poles dreamed of rebuilding the Rzeczpospolita within the pre-partition borders, but enlarged by Silesia and some other areas. Ukrainian politicians called for the inclusion not only of the traditionally understood Transnistrian Ukraine, but also the greater part of Galicia, the Chełm Land, and in the east the territory of the Cossack army, reaching almost to the Caucasus and the Caspian Sea. Lithuanians wanted the borders of the former Grand Duchy. The Magyars wanted to keep the boundaries of the Habsburg-era Hungarian Kingdom, ignoring the fact that other nations lived in this area. These aspirations had practical consequences, sparking conflicts, often armed, between emerging states that sometimes distracted them from greater dangers. These conflicts also worsened the international position of states and discouraged great powers from recognizing their independence.

Poslankyně Národního shromáždění 1945–1948 ve světle statistiky

MILAN HANZL

Abstrakt | Abstract

Studie analyzuje dochované statistické údaje o ženském elektorátu Prozatímního a Ústavodárného shromáždění ČSR v kontextu dobového politického vývoje a činnosti parlamentu. Analýza zahrnuje stranickou příslušnost, věk, národnost, profesi, náboženské vyznání, rodinný stav a jejich členství v parlamentních výborech a je východiskem pro zkoumání působení poslankyň v Národním shromáždění v letech 1945–1948.

The study analyzes the preserved statistical data on the women's electorate of the Provisional and Constitutional Assemblies of the Czechoslovak Republic in the context of contemporary political development and the activities of the parliament. The analysis includes party affiliation, age, nationality, profession, religion, marital status and their membership in parliamentary committees, and is the starting point for examining the activities of women deputies in the National Assembly in 1945–1948.

Klíčová slova | Keywords

Třetí Československá republika, parlament, statistická analýza, rovnost pohlaví, poslankyně.

Third Czechoslovak Republic, parliament, statistical analysis, gender equality, member of parliament.

Zapojení žen do politického života po skončení druhé světové války je důležité reflektovat jako součást historického vývoje táhnoucího se od doby, kdy ženy začaly aktivně bojovat za svá volební práva.¹ Primárně politickou angažovanost československých žen vnímám jako jednu z nejpodstatnější částí fenoménu českého ženského hnutí ve sledovaném období. Nelze rovněž opomenout kategorii genderu, která měla zásadní vliv na politické a společenské postoje poslankyň také v osvobozeném Československu.

1 V 60. a 70. letech 19. století začaly v Evropě vznikat první ženské spolky, které měly ve svých programech požadavek volebního práva žen. Srov. Dana MUSILOVÁ, *Z ženského pohledu: poslankyně a senátorky Národního shromáždění Československé republiky 1918–1939*, České Budějovice 2007, s. 9. V Českém království obdobný proces souvisel s dosaženým stupněm rozvoje české občanské společnosti na přelomu 19. a 20. století. Srov. D. MUSILOVÁ, *Z ženského pohledu...*, s. 16.

Hlavním motivem k sepsání této studie je neexistence odborné práce v české historiografii zabývající se výhradně československými političkami působícími v Prozatímním a v Ústavodárném shromáždění Československé republiky.² Výše uvedený nedostatek má své výhody a zároveň nevýhody. Výhodou je značný prostor pro výzkum. Nevýhodou je absence diskuzí a konfrontací.

Právě tento nedostatek v české historiografii ovlivnil nejenom výběr tematického rámce, ale také formu a metody zpracování předkládané studie. Primárním cílem tedy bylo vytvořit studii týkající se věkového, stranického, národnostního složení, náboženského vyznání, délky působnosti v poslancecké činnosti, rodinného stavu či obsazení parlamentních výborů poslankyň ve výše uvedeném období. K realizaci výzkumu byla v prvé řadě analyzována pramenná základna. Především se jednalo o archivní prameny Archivu Poslanecké sněmovny ČR či tištěné prameny. Studie na základě analýzy personálních spisů poslankyň, soudobých periodik, osobních prohlášení, vzpomínek či interpelací v parlamentech sledovaného období vytvořila analytický obraz o složení či aktivitě žen v nejvyšším zákonodárném sboru z let 1945 až 1948.

Časové vymezení zkoumaného tématu zahrnuje existenci dvou parlamentů vzniklých po druhé světové válce – Prozatímního Národního shromáždění (PNS) a Ústavodárného Národního shromáždění (ÚNS). Sledovaný časový rámec začíná prvním zasedáním PNS dne 28. října 1945 a končí 30. května 1948, kdy ÚNS ukončilo svou činnost. Toto období zahrnuje zásadní změny československého politického vývoje,³ které v současné době nejsou zkoumány z ženského pohledu.

V prvé řadě meziválečná zkušenost,⁴ okupační dění či výsledky politických jednání zapříčinily po druhé světové válce podstatné politické transformace mocenského uspořádání, struktury v zastoupení politických stran, ústavního charakteru republiky, v zahraniční orientaci a v důležitém posílení mocenskopolitických pozic Revolučního odborového hnutí (ROH). Mezi mocenské změny spadal především společenský pohyb moci, což byla v prvé řadě eliminace velkého privátního kapitalistického sektoru ve prospěch zlepšení politických sil

- 2 Do roku 1989 se zkoumaného tématu okrajově dotýká pouze studie Zdenky Flemingové s názvem *Organizace žen do února 1948* či studie Věry Bednářové *Československé ženské hnutí do roku 1948*. Oba zmíněné tituly však mají slabou výpovědní hodnotu. Díky svobodnému přílivu informací po roce 1989 se rozšířilo pole soudobého historického výzkumu a objevily se nové teoretické koncepty. Zkoumaného tématu se po roce 1989 týkají jen čtyři historické studie. První dvě sahají do únorového puče roku 1948. Mezi ně patří text Dany Musilové *Ženské hnutí 1945–1948: naděje a zklamání* a text Evy Uhrové *Národní fronta žen a Rada československých žen – dva proudy ženského hnutí v českých zemích a jejich zájem o sociální a právní postavení žen*. Chronologicky předposlední studie z roku 2008 patří Květě Jechové *Cesta k emancipaci*, jež sahá ve výzkumu komunistického organizování žen až do 80. let minulého století. Nejnovější historická práce sledovaného období o vývoji českého ženského hnutí je monografie od Denisy Nečasové z roku 2011, *Buďuj vlast – posílíš mír! Ženské hnutí v českých zemích 1945–1955*.
- 3 Střetávají se zde hlavně dva stěžejní prvky vývoje, kontinuita z předmnichovského období a poválečné revoluční hnutí. Vyústěním tohoto vývoje bylo nastolení komunistického monopolu moci.
- 4 Zejména se jednalo o nespokojenost s prvorepublikovou politickou praxí, důsledky hospodářské krize nebo nezkompromitování radikální levice na konci 30. let.

středních vrstev, zaměstnanců a společensky nejslabších skupin obyvatelstva. Struktura zastoupení politických stran se transformovala do vládní koalice tvořené pouze šesti stranami.⁵ Rovněž byl zakázán vstup pravicových stran do nového parlamentu a výrazný levicový posun byl evidentní v programech nekomunistických stran,⁶ což bylo zřejmé i v postojích nekomunistických poslankyň. Spojovala je totiž představa, že nová poválečná republika se musí odlišovat od předmnichovské republiky, jak dokládá mimo jiné článek národní socialistky Milady Horákové: „*Musí nám být jasno, že když budujeme socialistický stát a provádíme zestátnění a zesocialisování do všech odvětví národohospodářských, nesmíme se rmoutit, že si musíme odvykat všemu tomu, co plynulo z liberálně-kapitalistického řádu, i když jsou to pro jednotlivce důsledky nepřijemné.*“⁷ Nejzásadnější ústavní změny se týkaly ustanovení kompetencí slovenských národních orgánů a akceptování svébytnosti slovenského národa. V politické oblasti patřilo k nejdůležitějším proměnám nejen vytvoření jednokomorového parlamentu a nových orgánů vlády, ale také zesílení výkonné moci národních výborů: „*K dalším důležitým změnám patřilo rozsáhlé znárodnění, jednokomorový systém Národního shromáždění, nové orgány vlády [...] Národní výbory obdržely jak usnášecí, tak výkonnou moc, navíc značně rozšířenou [...]*“⁸ Rozdíl PNS byl oproti parlamentům první ČSR nejenom v jednokomorovém systému, ale také v neexistenci pevně stanoveného funkčního období, v jeho nepřímé volbě, nepovolení majorizace v otázkách státoprávní pozice Slovenska.⁹ ÚNS zůstávalo jednokomorovým parlamentem o 300 členech,¹⁰ avšak již s funkčním Stálým výborem stojícím v jeho čele.¹¹ Rovněž se změnila zákonodárná pravomoc ÚNS vůči ústavněprávní pozici Slovenska.¹² Primárním posláním tohoto parlamentu bylo vytvořit novou ústavu.¹³ Další podstatnou politickou novinkou se stala spoluúčast zájmových organizací v parlamentní činnosti PNS: „*Z 200 českých poslaneckých míst 40 je vyhrazeno všenárodním zájmovým organizacím [...]*“¹⁴ Důležitou ústavní změnou bylo také snížení pasivního a aktivního volebního práva

5 Jednalo se o Komunistickou stranu Československa (KSČ), Československou stranu národně socialistickou (ČSNS), Československou stranu lidovou (ČSL), Československou sociální demokracii (ČSSD), Demokratickou stranu (DS) a Komunistickou stranu Slovenska (KSS). Později přibýly marginální strany, Strana slobody a Strana práce.

6 Karel KAPLAN, *Československo 1945–1948*, Praha 1991, s. 26–28.

7 Milada HORÁKOVÁ, *Ženy v politice*, Rada žen (dále jen RŽ) roč. 1. č. 5, 1945, s. 2.

8 K. KAPLAN, *Československo...*, s. 26–28.

9 *Sbírka zákonů a nařízení republiky československé*, Praha 1945.

10 Ústavní zákon č. 65/1946 Sb., o ústavodárném Národním shromáždění, čl. 2.

11 Ústavní zákon č. 65/1946 Sb., o ústavodárném Národním shromáždění v čl. 7 odst. 2 stanovil, že ÚNS zvolí 24 členů Stálého výboru a stejný počet jejich náhradníků. Srov. *Sbírka zákonů a nařízení republiky československé*, Praha 1946.

12 Ján GRONSKÝ, *Komentované dokumenty k ústavním dějinám Československa II. 1945–1960*, Praha 2006, s. 176.

13 Ústavní zákon č. 65/1946 Sb., o ústavodárném Národním shromáždění, čl. 1 odst. 1.

14 Vilma SOUČKOVÁ, *Prozatímní Národní shromáždění*, RŽ roč. 1. č. 12, 1945, s. 2.

na 18 let. Zahraniční orientace vycházela ze spojenectví se Sovětským svazem, který se měl stát garantem bezpečnosti před budoucím německým ohrožením.

Národní fronta (NF)¹⁵ jakožto lidově demokratická koalice zastávala rozhodující postavení při vytváření linie státní politiky. Střetávaly se v ní protichůdné síly. Na jedné straně stáli komunisté se svou vytrvalou prací zachovat si v NF vedoucí postavení a na druhé straně byli nekomunisté, kteří považovali NF za koalici s rovnocennou pozicí všech stran. Její rozsáhlé politické kompetence z ní činily monopolní mocenský orgán, který nakonec umožnil komunistům snadněji dosáhnout stranického monopolu. Poměr mezi NF a parlamentem nebyl jednoznačný a procházel vývojem. Poslanci a poslankyně obecně nekritizovali směr vládní politiky, ale jejich kritika se týkala rozhodnutí ministrů a postupů vlády. V bojovém hlasování rozhodovali o sporných otázkách, na kterých se členové a členky NF nedohodli.¹⁶

Zásadním rozdílem mezi poslankyněmi a většinou poslanců byl, že poslankyně usilovaly o dosažení skutečné rovnosti s muži ve všech oblastech každodenního života. Zákonodárkyně PNS a ÚNS věřily, že se jim po dlouhých letech podaří v novém společenském uspořádání získat rovné postavení mezi pohlavími nejenom *de iure*, ale především *de facto*,¹⁷ což byl jeden z nejzásadnějších důvodů jejich účasti ve vrcholové politice po skončení druhé světové války,¹⁸ stejně jako již v meziválečném období.¹⁹

15 Mezi vybrané tištěné prameny a literaturu zabývající se Národní frontou a parlamenty třetí ČSR patří Oldřich BERGER, *Československá sociální demokracie a Národní fronta*, Praha 1974; Josef HLADKÝ, *50 let Československé sociální demokracie v parlamentě*, Praha 1948; Karel KAPLAN, *Příprava Ústavy ČSR v letech 1946–1948. Diskuse v Národní frontě a názory expertů*, Praha 1993; Jiří KOČIAN, *Československá strana národně socialistická v letech 1945–1948: organizace, program, politika*, Brno 2002; TÝŽ, *Politický systém v letech 1945–1948*, In: Malíř, J. – Marek, P. a kol.: *Politické strany. Vývoj politických stran a hnutí v českých zemích a Československu 1861–2004*, 2., Brno 2005, s. 1125–1131; Štefan ŠUTAJ, *Občianské politické strany na Slovensku v rokoch 1944–1948*, Bratislava 1999; Eva UHROVÁ, *Národní fronta žen a Rada československých žen – dva proudy ženského hnutí v českých zemích a jejich zájem o sociální a právní postavení žen. Květen 1945 až únor 1948*, In: Kárník, Z. – Kopeček, M. (edd.): *Bolševismus, komunismus a radikální socialismus v Československu 4.*, Praha 2005, s. 88–113.

16 K. KAPLAN, *Československo...*, s. 28–34.

17 Marie BAHENSKÁ – Libuše HECZKOVÁ – Dana MUSILOVÁ, *Ženy na stráž! České feministické myšlení 19. a 20. století*, Praha 2010, s. 320.

18 Genderovou identitu sledovaných poslankyň dokládají především jejich interpelace v PNS a ÚNS či tištěné prameny. U tištěných pramenů se jedná o periodika *Československá žena 1946–1948*, *Rada žen 1945–1947*, *Ženská rada 1938–1941* nebo *Vlasta 1947–1956*. Jejich genderovou identitu potvrzují také články poslankyň v periodikách *Československo 1946–1947*, *Rudé právo 1945–1954*, *Lidová demokracie 1945–1954* či *Svobodné slovo 1945–1948*.

19 V běžném životě sice nedocházelo k rovnocennému postavení mezi pohlavími, přesto ženy nabyly již před vznikem třetí ČSR práva zaručující jejich zrovnoprávnění s muži. V ústavě z února 1920 byla ženám zaručena stejná občanská a politická práva jaké měli muži. Vládní program Národní fronty Čechů a Slováků z 5. dubna 1945 praví v odst. V., že bude provedeno důsledné zrovnoprávnění žen ve všech oblastech hospodářského, politického a kulturního života.

Podobně jako české ženské hnutí vyšlo z války personálně oslabeno,²⁰ tak i na politickém kolbišti došlo u žen k výraznému personálnímu oslabení důsledkem války.²¹ Do PNS²² se z prvorepublikových parlamentních političek vrátila pouze Anežka Hodinová-Spurná (KSČ), Františka Zeminová (ČSNS), Božena Macháčová-Dostálová (KSČ) či Jaromíra Žáčková-Batková (ČSNS).²³ Národní socialistka Milena Šmejcová byla v letech 1929 až 1938 členkou poslanecké sněmovny, avšak vstoupila až do ÚNS.²⁴

V obou parlamentech působilo od 28. října 1945 do 30. května 1948 celkem 35 poslankyň, což bylo o 11 vrcholových političek méně než v meziválečném období. Nicméně je nutné si uvědomit časový nepoměr těchto dvou etap a dvoukomorovou strukturu předmnichovského parlamentu. V PNS se v říjnu 1945 ujalo poslaneckého mandátu 20 poslankyň. Z tohoto počtu vstoupilo do ÚNS 12 poslankyň.²⁵ Konečný součet poslankyň ÚNS byl 27, avšak některé poslankyně opustily parlament ještě před únorovým převratem, a naopak jiné do něj vstoupily během volebního období. První se vzdala mandátu již 12. června 1946 novinářka Helena Koželuhová-Procházková (ČSL),²⁶ kvůli neshodám s vedením své strany.²⁷ Druhou poslankyní, která rezignovala 10. prosince 1946 na svůj mandát, byla komunistka Olga Maršálová. Svůj odchod zdůvodnila předsednictvu ÚNS na základě zákona § 21 soudobé ústavní listiny.²⁸ Poslední žena, jež ukončila předčasně svoje funkční období před únorovým převratem, byla slovenská komunistka Mária Turková. Příčinou zániku jejího mandátu bylo

20 Marie BAHENSKÁ – Libuše HECZKOVÁ – Dana MUSILOVÁ, *Iluze spásy. České feministické myšlení 19. a 20. století*, České Budějovice 2011, s. 228.

21 Válku nepřežila senátorka Františka Ferdinanda Plamínková. Senátorka Betty Karpíšková zemřela v Osvětimi. Senátorky Emma Koutková, Rozálie Hajníková a poslankyně Marie Vobecká a Marie Čížinská přežily uvěznění v koncentračních táborech, ale do parlamentní politiky se již nevrátily.

22 V PNS působily poslankyně (v abecedním pořadí) Adéla Bělíková (ČSSD), Jarmila Gerlichová-Petrusková (KSČ), Anežka Hodinová-Spurná (KSČ), Milada Horáková (ČSNS), Elena Hroboňová (KSS), Františka Hrušovská (KSS), Anna Jungwirthová (ČSSD), Božena Macháčová-Dostálová (KSČ), Božena Pátková (ČSNS), Mária Poloncová (DS), Vladimíra Příbylová (ČSSD), Marie Skuhrovcová (ČSL), Barbora Škrlantová (KSČ), Marie Švermová (KSČ), Marie Trojanová (ČSL), Mária Turková (KSS), Jarmila Uhlířová (ČSNS), Františka Zeminová (ČSNS), Helena Zimáková-Zemanová (KSČ), Jaromíra Žáčková-Batková (ČSNS).

23 D. MUSILOVÁ, *Z ženského pohledu...*, s. 124.

24 Archiv Parlamentu ČR (A PČR) Praha, f. Archiv Poslanců a senátorů (APS), inv. č. 2646/7, kart. 141.

25 Do ÚNS již nevstoupila (v abecedním pořadí) Adéla Bělíková (ČSSD), Jarmila Gerlichová-Petrusková (KSČ), Elena Hroboňová (KSS), Božena Pátková (ČSNS), Mária Poloncová (DS), Vladimíra Příbylová (ČSSD), Marie Skuhrovcová (ČSL).

26 A PČR, f. APS, inv. č. 1320/1, kart. 72.

27 K. KAPLAN, *Československo...*, s. 51.

28 A PČR, f. APS, inv. č. 1645, kart. 89. Stále platila, navzdory četným změnám, ústava z roku 1920. Zákon § 21 ústavy z roku 1920 se týkal ustanovení, že členové obou sněmoven se mohou kdykoliv vzdát svého mandátu. Srov. https://www.psp.cz/docs/texts/constitution_1920.html, Citováno dne 13. 3. 2017.

úmrtí 10. prosince 1947,²⁹ jak potvrzuje předseda ÚNS Josef David na začátku zasedání 84. schůze: „*Paní poslankyně, páni poslanci! Dnes dopoledne došla z Púchova smutná zpráva, (Poslanci povstávají.) že na tamější stanici zahynula tragickým způsobem pí posl. Marie Turková. Jela na dnešní schůzi ústavodárného Národního shromáždění a byla na jmenované stanici příjíždějícím rychlíkem zachycena, stržena a usmrcena.*»³⁰

Rozdílnou skupinou poslankyň byly ty, které vstoupily do ÚNS po 25. únoru 1948.³¹ Jedná se o národní socialistky Růženu Skřivanovou a Růženu Hrbkovou. Skřivanová nastoupila 6. května 1948 místo Jaroslava Stránského (ČSNS).³² Hrbková vykonala poslanecký slib dne 7. května 1948 a nahradila spolustraníka Antonína Hřebíka.³³ Ostatní poslankyně buď podaly demisi, nebo dokončily volební období. Demisi podala 1. března dlouholetá politička Františka Zemínová (ČSNS)³⁴ a 10. března jí následovala i Milada Horáková (ČSNS).³⁵ Drtivá většina poslankyň dokončila svoje funkční období. V červnu 1948 do nového NS vstoupilo 12 poslankyň z ÚNS.³⁶ Jarmila Uhlířová (ČSNS),³⁷ Jaromíra Žáčková-Batková (ČSNS),³⁸ Marie Trojanová (ČSL),³⁹ Ludmila Weberová (KSČ),⁴⁰ Matilda Kulichová-Sutóriová (DS),⁴¹ Antonie Kleinerová (ČSNS),⁴² Milena

29 A PČR, f. APS, inv. č. 2819/8, kart. 150.

30 <https://www.psp.cz/eknih/1946uns/stenprot/084schuz/s084001.htm>, Citováno dne 13. 3. 2017. Jejím náhradníkem se stal poslanec Dr. Kornel Haim (KSS). Srov. A PČR, f. APS, inv. č. 2819/8, kart. 150.

31 Vedení KSČ usilovalo po únorovém převratu o podřízení ÚNS svému mocenskému monopolu prostřednictvím parlamentního akčního výboru NE, který měl v parlamentě seskupit provládní většinu. Z 229 poslanců, kteří obdrželi od akčního výboru výzvu k podpoře obrozené NE, ji pouze tři odmítli podepsat. Akční výbory pod kontrolou parlamentního výboru prováděly očištění parlamentních klubů. Odpor v ÚNS proti poúnorovým zákonům a ústavě z 9. května se nerealizoval, neboť zavládla atmosféra strachu a parlamentní kluby nekomunistických stran byly natolik rozložené, že se žádný z členů ÚNS nezmohl v parlamentě veřejně vystoupit proti vládě. Srov. Karel KAPLAN, *Československo v letech 1948–1953. Druhá část*, Praha 1991, s. 40–41.

32 A PČR, f. APS, inv. č. 2399/2, kart. 127.

33 A PČR, f. APS, inv. č. 852/3, kart. 46.

34 A PČR, f. APS, inv. č. 3101/17, kart. 165.

35 A PČR, f. APS, inv. č. 829/4, kart. 45.

36 Jednalo se o (v abecedním pořadí) Anežku Hodinovou-Spurnou (KSČ), Ludmilu Jankovcovou (ČSSD), Annu Jungwirthovou (ČSSD), Boženu Macháčovou-Dostálovou (KSČ), Boženu Pátkovou (ČSNS), Bělu Pažoutovou (ČSSD), Matyldu Synkovou (KSČ), Marii Syrovátkovou-Palečkovou (KSČ), Pavlu Šimonkovou (KSČ), Barboru Škrlantovou (KSČ), Marii Švermovou-Švábovou (KSČ), Marii Trojanovou-Genykovou (KSČ), Helenu Zimákovou-Zemanovou (KSČ).

37 A PČR, f. APS, inv. č. 2840/9, kart. 152.

38 A PČR, f. APS, inv. č. 3130/11, kart. 167.

39 A PČR, f. APS, inv. č. 2799/9, kart. 150.

40 A PČR, f. APS, inv. č. 3019/6, kart. 161.

41 A PČR, f. APS, inv. č. 1439/4, kart. 79.

42 A PČR, f. APS, inv. č. 1174/5, kart. 64.

Šmejcová (ČSNS),⁴³ Eliška Ullrichová (KSČ),⁴⁴ Růžena Hrbková (ČSNS)⁴⁵ a Růžena Skřivanová (ČSNS) již nepokračovaly ve své parlamentární působnosti.⁴⁶

Ve stranickém zastoupení měly československé komunistky největší podíl jak v PNS, tak i v ÚNS.⁴⁷ Národní socialistky stály početně na druhém místě, ačkoliv v ÚNS se rozdíl mezi nimi a komunistkami zvětšil.⁴⁸ Československé sociální demokratky si v obou parlamentech udržely pouze tři posty. Nejslabší početní zastoupení mezi českými stranami měly lidovecké poslankyně, které získaly v obou parlamentech jen dvě členky. Slovenské političky dosáhly slabého zastoupení oproti českým. Slovenské demokratky zůstaly s jedním postem a slovenské komunistky, dokonce jako jediná strana NF, utrpěly ztrátu mandátů⁴⁹ v ÚNS.⁵⁰

Věkový rozdíl mezi nejstarší a nejmladší poslankyní v PNS a ÚNS se pohyboval v rozmezí 32 let. Nejstarší z přítomných političek ve sledované epoše byla Františka Zeminová, která se narodila 15. srpna 1882. Do politického života vstoupila už v roce 1898 jako šestnáctiletá členka národních socialistů, kde se zasazovala za politické zrovnoprávnění žen s muži. Během meziválečné doby zůstala nepřetržitě poslankyní a po válce působila v obou parlamentech třetí ČSR, což se nepodařilo žádné ze zkoumaných československých političek.⁵¹ Přílehlavě byla její parlamentní aktivita interpretována v Českém slovu již v roce 1932: „*Není v našem parlamentě příkladu vývoje takového, jaký byl u poslankyně Zeminové [...] Je jediná v našich zákonodárných sborech, jež spolurozhoduje, neboť splnila všechny předpoklady, jež tradice v politické činnosti požaduje od vedoucích mužů.*“⁵² Na druhé straně věkově nejmladší byla její jmenovkyně, Františka Hrušovská (KSS), jež se narodila 19. prosince 1914.⁵³ Skupinu nejstarších poslankyň narozených před rokem 1900 tvořilo 8 žen.⁵⁴ Nejpočetnější zastoupení měly zákonodárkyně, které se narodily v rozmezí let 1900 až 1905. Jednalo se o 15 osob, což byla téměř polovina z celkového počtu žen v obou parlamentech. Jinou skupinou bylo osm političek narozených v rozhraní let 1906 až 1910. Mezi nejmladší patřily již jen čtyři političky, které se narodily během posledních

43 A PČR, f. APS, inv. č. 2646/9, kart. 141.

44 A PČR, f. APS, inv. č. 2842/6, kart. 152.

45 A PČR, f. APS, inv. č. 852/2, kart. 46.

46 A PČR, f. APS, inv. č. 2399/3, kart. 127.

47 KSČ měla v PNS 6 poslankyň a v ÚNS 12 poslankyň.

48 Národní socialistky měly 5 míst v PNS a 8 míst v ÚNS.

49 Jedná se o logický důsledek volebního výsledku KSS ve volbách z května 1946.

50 Slovenské komunistky měly v PNS 3 mandáty a v ÚNS už jen jeden mandát.

51 A PČR, f. APS, inv. č. 3101/11, kart. 165.

52 Karel JÍŠE, *Jen žena? Člověk! Padesátka F. Zeminové*, České slovo roč. 24. č. 192., 1932, s. 1.

53 A PČR, f. APS, inv. č. 873/1, kart. 48.

54 Jedná se o již zmíněnou Františku Zeminovou (*15. 8. 1882), Bělu Pažoutovou (*1. 12. 1892), Milenu Šmejcovou (*7. 3. 1894), Anežku Hodinovou-Spurnou (*12. 1. 1895), Barboru Škrantovou (*1. 6. 1897), Ludmilu Jankovcovou (*8. 8. 1897), Růženu Hrbkovou (*4. 5. 1899) a Marii Trojanovou (*20. 8. 1899).

čtyř let před začátkem první světové války.⁵⁵ Ve srovnání s prvními dvěma roky předmnichovské ČSR se v tehdejšímu Revolučnímu Národním shromáždění (RNS) nacházelo 10 žen, což je o polovinu méně než v PNS. Jejich věková hranice se pohybovala od 25 let do 56 let a jednalo se převážně o mladší političky ve věku od 25 let do 40 let. Těch byla přesně polovina z celkového počtu žen zastoupených v RNS.⁵⁶ Na rozdíl od PNS, kde bylo z 20 političek pouze šest mladších 40 let.⁵⁷ Příčinou je podle mého soudu odvaha vstupovat do neznáma, která je přirozenější u mladších generací, neboť ženy vstupující do RNS neměly oproti ženám v PNS a ÚNS ani pasivní zkušenost s parlamentní činností žen.

Profesně nejdéle parlamentní funkci vykonávala komunistická poslankyně Božena Macháčová-Dostálová, jež složila první poslanecký slib v červnu 1935. Na začátku Protektorátu Čechy a Morava emigrovala v květnu 1939 do Sovětského svazu. Po návratu z exilu byla až do roku 1971 členkou parlamentu. Obsadila také na dlouhá léta ministerský post. Nejprve v roce 1954 jako ministryně výkupu a o dva roky později byla jmenována ministryní spotřebního průmyslu. V této funkci setrvala až do 31. prosince 1968. Nakonec 15. března 1971 rezignovala na funkci člena vedení předsednictva Federálního shromáždění (FS) ČSSR a odešla do důchodu. Za dva roky, v květnu 1973, zemřela.⁵⁸ Druhou poslankyní, která vykonávala svoji funkci nejdéle, byla Anežka Hodinová-Spurná. Do meziválečného NS byla zvolena v roce 1929 a setrvala v něm až do konce roku 1938. Po okupaci v březnu 1939 ji stíhalo gestapo a v polovině dubna 1939 odešla do Polska a za necelý měsíc do Velké Británie: „Po 15. březnu 1939 jsem byla hned první den hledána gestapem. Žila jsem do dubna v Praze v ilegalitě a pak jsem odešla přes Polsko do Anglie, kde jsem pracovala politicky v čs. emigraci.“⁵⁹ Po válce byla až do své smrti v roce 1963 členkou NS. Zastávala zde vysoké funkce, zejména byla od roku 1945 do roku 1960 místopředsedkyní NS⁶⁰ a poslední roky se stala členkou jeho předsednictva.⁶¹ V pořadí třetí nejdéle působící političkou v parlamentární praxi se stala již zmíněná Františka Zeminová. Zůstávala sice věkově a profesně nejstarší v PNS a ÚNS, avšak výsledek politické krize v únoru 1948 jí přiměl, aby 1. března téhož roku ukončila svou dlouholetou parlamentní aktivitu.⁶²

Z národnostního hlediska se projevila na složení političek v NS soudobá tendence zasazující se vytvořit etnicky homogenní stát Čechů a Slováků,⁶³ což také dokládá článek v Radě žen: „Velmi podstatnou změnou jest, že se – v duchu

55 Je to Františka Hrušovská (*19. 12. 1914), Helena Zimáková-Zemanová (*23. 5. 1913), Olga Maršálová (*27. 2. 1912) a Mária Turková (*4. 2. 1911).

56 D. MUSILOVÁ, *Z ženského pohledu...*, s. 96–121.

57 Počítáno v RNS od 14. listopadu 1918 a v PNS od 28. října 1945.

58 A PČR, f. APS, inv. č. 1582, kart. 86.

59 A PČR, f. APS, inv. č. 787/19, kart. 43.

60 A PČR, f. APS, inv. č. 787/21, kart. 43.

61 A PČR, f. APS, inv. č. 787/30, kart. 43.

62 A PČR, f. APS, inv. č. 3101, kart. 165.

63 Podle vládního nařízení č. 48 ze dne 25. srpna 1945 o volbě PNS však mohou být voleni také osoby jiné slovanské národnosti: „Za členy Prozatímního Národního shromáždění mohou býti voleni bezúhonní, národně, státní a demokraticky spolehliví státní občané československé republiky, české,

*vládního programu a v duchu nové úpravy poměru mezi Čechy a Slováky – dělí jeho členové na poslance české, kteří tvoří 2/3 jeho členů, a na poslance slovenské, kteří tvoří další 1/3 [...]*⁶⁴ V obou poválečných parlamentech se již nenacházela žena, která by byla jiné národnosti než české nebo slovenské. V PNS se k české národnosti hlásilo 16 političek a ke slovenské čtyři. Nepoměr byl ještě větší v ÚNS, jelikož se ke slovenské národnosti přihlásily jen dvě ženy⁶⁵ a zbylých 25 se hlásilo k české národnosti.

Ačkoliv třetí ČSR vznikla jako sekulární stát, některé poslankyně v obou poválečných parlamentech se hlásily k jednotlivým náboženským vyznáním. Většina z poslankyň jak v PNS, tak v ÚNS neuvedla žádné náboženské vyznání. V PNS se nepřihlásilo k náboženskému vyznání 11 političek. Zbytek se hlásil k římskokatolické, luteránské a českobratrské církvi. Všechny výše uvedené církve měly po třech poslankyních. K římskokatolické církvi se hlásily lidovecké poslankyně Marie Skuhrovcová,⁶⁶ Marie Trojanová⁶⁷ a národní socialistka Jarmila Uhlířová.⁶⁸ Luteránskou církev uvedly slovenské komunistky Mária Turková,⁶⁹ Elena Hroboňová⁷⁰ a slovenská demokratka Mária Poloncová.⁷¹ Českobratrská církev byla zastoupena národními socialistkami Miladou Horákovou,⁷² Boženou Pátkovou⁷³ a Jaromírou Žáčkovou-Batkovou.⁷⁴ V ÚNS neměla také většina poslankyň náboženské vyznání, ačkoliv se vzhledem k vyššímu počtu členek zvýšil počet v této kategorii jen o dvě ženy, na rozdíl od PNS. Na druhé straně lze pozorovat evidentní zvýšení političek přihlášených u římskokatolické církve. Jednalo se o komunistky Ludmilu Weberovou,⁷⁵ Olgu Maršálovou,⁷⁶ národní socialistky Růženu Hrbkovou,⁷⁷ Jarmilu Uhlířovou,⁷⁸ Růženu Skřivanovou⁷⁹ a lidoveckou poslankyni, Marii Trojanovou.⁸⁰ Kvůli brzkému odchodu lidovkyně Heleny Koželuhové-Procházkové z ÚNS nemáme údaje o jejím náboženském vyzná-

slovenské nebo jiné slovanské národnosti, bez rozdílu pohlaví [...]“ Srov. *Sbírka zákonů a nařízení republiky československé*, Praha 1945.

64 Vilma SOUČKOVÁ, *Prozatímní Národní shromáždění*, RŽ roč. 1. č. 12, 1945, s. 2.

65 Jednalo se o Matildu Kulichovou-Sutórisovou (DS). Srov. A PČR, f. APS, inv. č. 1439/1, kart. 79 a Márii Turkovou (KSS). Srov. A PČR, f. APS, inv. č. 2819/4, kart. 150.

66 A PČR, f. APS, inv. č. 2400/2, kart. 127.

67 A PČR, f. APS, inv. č. 2799/4, kart. 150.

68 A PČR, f. APS, inv. č. 2840/2, kart. 152.

69 A PČR, f. APS, inv. č. 2819/2, kart. 150.

70 A PČR, f. APS, inv. č. 860/1, kart. 47.

71 A PČR, f. APS, inv. č. 2120/2, kart. 113.

72 A PČR, f. APS, inv. č. 829/1, kart. 45.

73 A PČR, f. APS, inv. č. 1963/1, kart. 106.

74 A PČR, f. APS, inv. č. 3130/7, kart. 167.

75 A PČR, f. APS, inv. č. 3019/4, kart. 161.

76 A PČR, f. APS, inv. č. 1645/1, kart. 89.

77 A PČR, f. APS, inv. č. 852/3, kart. 46.

78 A PČR, f. APS, inv. č. 2840/5, kart. 152.

79 A PČR, f. APS, inv. č. 2399/2, kart. 127.

80 A PČR, f. APS, inv. č. 2799/2, kart. 150.

ní. Nicméně vzhledem k její stranické příslušnosti lze usuzovat, že se hlásila k římskokatolické církvi.⁸¹ Pouze slovenské poslankyně Mária Turková (KSS)⁸² a Matilda Kulichová-Sutórisová (DS)⁸³ uvedly příslušnost v luteránské církvi. U českobratrské církve byly zapsány národní socialistky Milada Horáková,⁸⁴ Antonie Kleinerová,⁸⁵ Milena Šmejcová,⁸⁶ Jaromíra Žáčková-Batková⁸⁷ a jediná sociální demokratka, která se hlásila ve sledovaném období k náboženskému vyznání, Běla Pažoutová.⁸⁸ Tato kategorie má ze všech zkoumaných kategorií kvalitativně nejslabší výpovědní hodnotu, jelikož je velice složité odlišit skutečnou míru praktikování své náboženské konfese od opsaných údajů z matrik.⁸⁹

Kategorie týkající se rodinného stavu se zabývá tím, zda zkoumané zákonodárkyně byly vdané, rozvedené, vdovy, neprovdané či v rozluce. Největší podíl měly v PNS i ÚNS ženy, jež byly vdané. V PNS bylo 11 vdaných žen. Do kvantitativně druhé skupiny v tomto parlamentu patřily vdovy a neprovdané ženy. Mezi vdovy spadaly komunistky Jarmila Gerlichová-Petrusková,⁹⁰ Marie Švermová⁹¹ a lidovkyně Marie Trojanová.⁹² Manžela Jarmily Gerlichové-Petruskové Karla Gerlicha během okupace popravili nacisté.⁹³ Politik a novinář Jan Šverma zemřel vyčerpáním 10. listopadu 1944 po skončení Slovenského národního povstání během pochodu pod Chabencem.⁹⁴ Manžel Marie Trojanové Dr. Stanislav Trojan skončil už šest let po svatbě, v roce 1936.⁹⁵ K neprovdaným ženám náležely národní socialistka Františka Zeminová,⁹⁶ slovenská komunistka Elena Hroboňová⁹⁷ a lidovkyně Marie Skuhrovcová.⁹⁸ Nakonec v rozluce žily pouze národní socialistky Božena Pátková⁹⁹ a Jarmila Uhlířová.¹⁰⁰ Rozvedená

81 A PČR, f. APS, inv. č. 1320/1, kart. 72.

82 A PČR, f. APS, inv. č. 2819/4, kart. 150.

83 A PČR, f. APS, inv. č. 1439/1, kart. 79.

84 A PČR, f. APS, inv. č. 829/2, kart. 45.

85 A PČR, f. APS, inv. č. 1174/1, kart. 64.

86 A PČR, f. APS, inv. č. 2646/7, kart. 141.

87 A PČR, f. APS, inv. č. 3130/10, kart. 167.

88 A PČR, f. APS, inv. č. 1992/2, kart. 107.

89 K neznámějším dokladům o skutečné náboženské spiritualitě některých poslankyň svědčí dopisy vězněné Milady Horákové z června 1950: „*Má jediná dceruško Jano, Bůh požehnal Tebou můj život ženy. Jak napsal táta v básniče z německého vězení, dal Tě nám Bůh proto, že nás miloval.*“ Srov. Milada HORÁKOVÁ, *Dopisy Milady Horákové*, Praha 2007, s. 21.

90 A PČR, f. APS, inv. č. 616/2, kart. 34.

91 A PČR, f. APS, inv. č. 2728/2, kart. 146.

92 A PČR, f. APS, inv. č. 2799/4, kart. 150.

93 A PČR, f. APS, inv. č. 616/2, kart. 34.

94 <http://www.psp.cz/eknih/1945pns/stenprot/004schuz/s004001.htm>, Citováno dne 13. 3. 2017.

95 A PČR, f. APS, inv. č. 2799/2, kart. 150.

96 A PČR, f. APS, inv. č. 3101/11, kart. 165.

97 A PČR, f. APS, inv. č. 860/1, kart. 47.

98 A PČR, f. APS, inv. č. 2400/2, kart. 127.

99 A PČR, f. APS, inv. č. 1963/1, kart. 106.

100 A PČR, f. APS, inv. č. 2840/2, kart. 152.

byla jen slovenská demokratka Mária Poloncová.¹⁰¹ Do ÚNS vstoupilo 17 vdáných žen, což byla naprostá většina. Podobně jako v předchozím parlamentu početně druhé byly vdovy. Komunistka Marie Švermová¹⁰² a lidovkyně Marie Trojanové¹⁰³ zůstaly nadále v tomto stavu. Vdovami v ÚNS byly také sociální demokratky Ludmila Jankovcová,¹⁰⁴ Běla Pažoutová,¹⁰⁵ komunistky Matylda Synková,¹⁰⁶ Pavla Šimonková¹⁰⁷ a národní socialistka Antonie Kleinerová.¹⁰⁸ U Jankovcové,¹⁰⁹ Synkové,¹¹⁰ Šimonkové¹¹¹ a Kleinerové¹¹² byli manželé zabiti nacisty.¹¹³ Pouze u Pažoutové se nepodařilo zjistit příčinu smrti jejího manžela. Při vstupu do ÚNS zůstávala nadále v rozluce národní socialistka Jarmila Uhlířová.¹¹⁴ Rodinný stav se nezměnil také u Františky Zemínové (ČSNS), jež stále byla neprovdaná.¹¹⁵ Změna v rodinném stavu se uskutečnila jen u národní socialistky Jaromíry Žáčkové-Batkové, která vstupovala do nového parlamentu již jako rozvedená.¹¹⁶

Další součástí statistické analýzy poslankyň ve sledovaném období se zabývá tím, jakou mimoparlamentární profesi vykonávaly nebo zda byly ženy v domácnosti. V obou parlamentech se vyskytovaly nejčastěji poslankyně ze čtyř hlavních oborů.¹¹⁷ Jednalo se v první řadě o úřednické, pedagogické, redaktorské

101 A PČR, f. APS, inv. č. 2120/2, kart. 113.

102 A PČR, f. APS, inv. č. 2728/5, kart. 146.

103 A PČR, f. APS, inv. č. 2799/2, kart. 150.

104 A PČR, f. APS, inv. č. 995/1, kart. 55.

105 A PČR, f. APS, inv. č. 1992/2, kart. 107.

106 A PČR, f. APS, inv. č. 2555/4, kart. 135.

107 A PČR, f. APS, inv. č. 2619/2, kart. 139.

108 A PČR, f. APS, inv. č. 1174/1, kart. 64.

109 A PČR, f. APS, inv. č. 995/6, kart. 55.

110 A PČR, f. APS, inv. č. 2555/4, kart. 135.

111 A PČR, f. APS, inv. č. 2619/2, kart. 139.

112 A PČR, f. APS, inv. č. 1174/1, kart. 64.

113 Manžel Jankovcové byl odsouzen k smrti soudem v Dražďanech jako vedoucí člen ilegální skupiny Odborářů. Srov. A PČR, f. APS, inv. č. 995/6, kart. 55. Bývalého poslance NS Otu Synka popravili nacisté 29. září 1941. Srov. A PČR, f. APS, inv. č. 2555/4, kart. 135. Manžel Šimonkové zemřel jako politický vězeň během pochodu smrti v Kielu v dubnu 1945. Srov. A PČR, f. APS, inv. č. 2619/2, kart. 139. V koncentračním táboře Mauthausen byl v dubnu 1942 za odbojovou činnost popraven manžel Kleinerové, Ing. Jaroslav Kleiner. Srov. A PČR, f. APS, inv. č. 1174/1, kart. 64.

114 A PČR, f. APS, inv. č. 2840/5, kart. 152.

115 A PČR, f. APS, inv. č. 3101/14, kart. 165.

116 A PČR, f. APS, inv. č. 3130/13, kart. 167.

117 Podle zákona č. 144/1924 Sb. ze dne 18. června 1924 o *inkompatibilitě (neslučitelnosti)* zůstávala i v PNS určitá zaměstnání mající vazby na stát, státní fondy, státní podniky nebo zaměstnání poskytující právní porady a zastoupení, neslučitelná s funkcí člena PNS. Srov. <https://www.epravo.cz/vyhledavani-aspi/?Id=3625&Section=1&IdPara=1&ParaC=2>, Citováno 13. 3. 2017. V ÚNS byly stanoveny ústavním zákonem č. 65/1946 Sb. o *ústavodárném Národním shromáždění* čl. 12 změny v záležitostech inkompatibility. Jednalo se o neslučitelnost funkce guvernéra, členů bankovní rady, členů revidujícího výboru ČNB a funkce prezidenta republiky s členstvím v ÚNS. Srov. *Sbírka zákonů a nařízení republiky československé*, Praha 1946. Veřejní a další státní zaměstnanci se v obou zkoumaných parlamentech řídili podle § 20 Ústavní listiny z roku

a dělnické profese. Nejpočetněji byly zastoupeny ženy pracující v úřednických funkcích. V PNS jich bylo 11¹¹⁸ a v ÚNS 13.¹¹⁹ Pedagogická povolání jasně objasňují změny v zastoupení poslankyň po volbách do ÚNS, jelikož z pěti pedagožek v PNS do druhého poválečného parlamentu vstoupily tři a pouze jedna byla nová.¹²⁰ Naopak do ÚNS přibýlo žen z dělnických profesí, neboť v PNS nebyla ani jedna dělnice a na druhé straně do nové parlamentu vstoupily již čtyři ženy kategorizující se jako dělnice.¹²¹ Počet redaktorek zůstal stejný v obou parlamentech.¹²² Mezi ostatní profese v PNS patřila advokátka¹²³ Božena Pátková¹²⁴ a v ÚNS rolnice Olga Maršalová.¹²⁵ Povolání poslankyně uvedla při vstupu do ÚNS Maria Turková,¹²⁶ ačkoliv v předchozím parlamentu byla vedena

1920. Srov. Zákon č. 65/1946 Sb. o ústavodárném Národním shromáždění čl. 11. *Sbírka zákonů a nařízení republiky československé*, Praha 1946. V této Ústavní listině bylo zakotveno, že výše uvedení zaměstnanci odcházejí v době poslaneckého mandátu na „dovolenou.“ Nově se však na poslance ÚNS nevztahoval odstavec 3 v § 20 Ústavní listiny, že: „Členové Národního shromáždění mohou být ustanoveni placenými státními zaměstnanci teprv rok po tom, kdy přestali být členy Národního shromáždění.“ Srov. Eva BROKLOVÁ a kol., *Československá ústava 1920. Devadesát let poté. Sborník textů*, Praha 2010, s. 118–119.

118 V PNS se jednalo o (v abecedním pořadí) Adélu Bělíkovou (ČSSD), Anežku Hodinovou-Spurnou (KSČ), Miladu Horákovou (ČSNS), Elenu Hroboňovou (KSS), Františku Hrušovskou (KSS), Boženu Machačovou-Dostálovou (KSČ), Máriu Poloncovou (DS), Vladimíru Příbylovou (ČSSD), Barboru Škrlantovou (KSČ), Máriu Turkovou (KSS) a Helenu Zimákovou-Zemanovou (KSČ).

119 V ÚNS k Barboře Škrlantové (KSČ), Boženě Machačové-Dostálové (KSČ), Miladě Horákové (ČSNS), Heleně Zimákové-Zemanové (KSČ) přibýla Ludmila Jankovcová (ČSSD), Antonie Kleinerová (ČSNS), Matilda Kulichová-Sutórisová (DS), Matylda Synková (KSČ), Marie Syrovátková-Palečková (KSČ), Pavla Šimonková (KSČ), Eliška Ullrichová (KSČ), Ludmila Weberová (KSČ) a Jaromíra Žáčková-Batková (ČSNS).

120 V PNS se jednalo se o (v abecedním pořadí) Jarmilu Gerlichovou-Petruskovou (KSČ), Annu Jungwirthovou (ČSSD), Marii Skuhrovcovou (ČSL), Marii Trojanovou (ČSL), Jarmilu Uhlířovou (ČSNS). Vyjma Jarmily Gerlichové-Petruskové (KSČ) a Marie Skuhrovcové (ČSL) všechny výše uvedené ženy vstoupily jako pedagožky do ÚNS. Novou poslankyní s pedagogickou profesí se stala Běla Pažoutová (ČSSD).

121 Dělnicí v ÚNS byla (v abecedním pořadí) Anežka Hodinová-Spurná (KSČ), Růžena Skřivanová (ČSNS), Milena Šmejcová (ČSNS) a Marie Trojanová-Gerlichová (KSČ). Anežka Hodinová-Spurná při vstupu do PNS byla zapsána jako tajemnice KSČ, avšak v ÚNS byla uvedena jako dělnice.

122 Redaktorkou v PNS i ÚNS zůstávala (v abecedním pořadí) Marie Švermová (KSČ) a Františka Zeminová (ČSNS). Jaromíra Žáčková-Batková (ČSNS) změnila v ÚNS své původní povolání redaktorky deníku *Slovo Národa* v Brně na zemskou tajemnici žen ČSNS. Nově jako redaktorka byla v ÚNS Helena Koželuhová-Procházková (ČSL).

123 Vysokoškolské právnické vzdělání absolvovala Milada Horáková (ČSNS), Božena Pátková (ČSNS) a Helena Koželuhová-Procházková (ČSL). Milada Horáková v obou poválečných parlamentech pracovala jako magistrátní rada, přednostka právního odboru Ústředního sociálního úřadu hlavního města Prahy. Srov. A PČR, f. APS, inv. č. 829/1, kart. 45; Božena Pátková byla zaměstnána jako obhájkyň v trestních záležitostech. Srov. A PČR, f. APS, inv. č. 1963/1, kart. 106.

124 A PČR, f. APS, inv. č. 1963/1, kart. 106.

125 A PČR, f. APS, inv. č. 1645/1, kart. 89.

126 A PČR, f. APS, inv. č. 2819/4, kart. 150.

jako zástupce oblastního tajemníka Komunistické strany Slovenska.¹²⁷ Ženou v domácnosti byla pouze poslankyně ÚNS Růžena Hrbková.¹²⁸

Stranické složení a politickou činnost žen v obou zkoumaných parlamentech lze sledovat také z jejich účasti v parlamentních výborech. Jak v PNS, tak i v ÚNS měly nejpočetnější zastoupení ve výborech české komunistky. Jejich početní náskok se během let třetí ČSR postupně navyšoval, až vedl po 11. březnu 1948 k absolutní převaze. České komunistky měly ve výborech PNS 18 míst. V ÚNS jich bylo již 50 a od 11. března získaly sice 17 mandátů, avšak Československá strana socialistická byla zastoupena pouze dvěma političkami se třemi posty¹²⁹ a sociální demokratky zaujaly pět míst.¹³⁰ Národní socialistky neobsadily zpočátku tolik míst v parlamentních výborech jako jiné nekomunistické strany. V PNS obsadily osm míst, což bylo o jedno méně než u slovenských komunistek a o dvě méně než u sociálních demokratek. Tento stav jasně otočily v ÚNS, kde zabraly 35 míst ve výborech a na druhé straně slovenské komunistky si ponechaly svých devět míst a sociální demokratky získaly jen jedno místo navíc. Lidovecké poslankyně dokonce v ÚNS ztratily jeden post, jelikož z původních čtyř v PNS jich v nové parlamentě obsadily tři. Opačná situace byla u slovenských demokratek, které měly původně v PNS tři místa a poté v ÚNS získaly navíc jedno místo. Nejvíce poslankyň v PNS bylo zastoupeno v rozpočtovém výboru.¹³¹ Druhým početně nejjobsazenějším výborem se stal sociálně-politický výbor, kde zasedlo během PNS šest poslankyň.¹³² V ÚNS bylo nejvíce političek v rozpočtovém a zdravotnickém výboru. Jednalo se o 13 žen¹³³ v každém z uvedených výborů.¹³⁴ Dalším

127 A PČR, f. APS, inv. č. 2819/2, kart. 150.

128 A PČR, f. APS, inv. č. 852/3, kart. 46.

129 Mezi československé socialistky v tomto období patřila Antonie Kleinerová (rozpočtový výbor) a Milena Šmejcová (rozpočtový a ústavní výbor). Srov. <https://www.psp.cz/eknih/1946uns/rejstrik/vybory2.htm>. Citováno 13. 3. 2017.

130 K sociálním demokratkám od 11. března 1948 náležela Anna Jungwirthová (sociálně-zdravotnický výbor a místopředsedkyně zahraničního výboru), Běla Pažoutová (zemědělský zásobovací a osídlovací výbor, sociálně-zdravotnický výbor a předsedkyně kulturního a informačního výboru). Srov. <https://www.psp.cz/eknih/1946uns/rejstrik/vybory2.htm>. Citováno 13. 3. 2017.

131 V rozpočtovém výboru PNS zasedala Jaromíra Žáčková-Batková (místopředsedkyně), Anežka Hodinová-Spurná (KSČ), Božena Macháčová-Dostálová (KSČ), Barbora Škrlantová (KSČ), Marie Švermová (KSČ), Adéla Bělíková (ČSSD), Anna Jungwirthová (ČSSD), Marie Trojanová (ČSL) a Františka Hrušovská (KSS).

132 Sociálně-politický výbor PNS obsadila Anežka Hodinová-Spurná (KSČ), Milada Horáková (ČSNS), Adéla Bělíková (ČSSD), Vladimíra Příbylová (ČSSD), Mária Turková (KSS) a Mária Poloncová (DS).

133 Ve zdravotnickém výboru během existence ÚNS působila lidovkyně Marie Trojanová (předsedkyně), Anežka Hodinová-Spurná (KSČ), Božena Macháčová-Dostálová (KSČ), Matylda Synková (KSČ), Marie Trojanová (KSČ), Ludmila Weberová (KSČ), Helena Zimáková-Zemanová (KSČ), Antonie Kleinerová (ČSNS), Milena Šmejcová (ČSNS), Matilda Kulichová-Sutórisová (DS), Anna Jungwirthová (ČSSD), Běla Pažoutová (ČSSD) a Mária Turková (KSS). V rozpočtovém výboru ÚNS pracovala Pavla Šimonková (KSČ), Marie Trojanová (KSČ), Eliška Ullrichová (KSČ), Ludmila Weberová (KSČ), Milada Horáková (ČSNS), Antonie Kleinerová (ČSNS), Milena Šmejcová (ČSNS), Jarmila Uhlířová (ČSNS), Jaromíra Žáčková-Batková (ČSNS), Marie Trojanová (ČSL), Ludmila Jankovcová (ČSSD), Běla Pažoutová (ČSSD) a Mária Turková (KSS).

134 Tento stav platil do 11. března 1948.

se stal o tři místa slabší zásobovací výbor.¹³⁵ Pokud se zaměříme na jednotlivou účast političek ve výborech, tak zjišťujeme, že v PNS působila v nejvíce výborech komunistka Machačová-Dostálová¹³⁶ a v ÚNS národní socialistka Kleinerová.¹³⁷ Poslankyně rovněž pracovaly ve vedení výborů. V PNS byla místopředsdkyní imunitního výboru Machačová-Dostálová,¹³⁸ místopředsdkyní rozpočtového výboru národní socialistka Jaromíra Žáčková-Batková¹³⁹ a místopředsdkyní zdravotnického výboru byla Elena Hroboňová (KSS).¹⁴⁰ Post předsdkyně obsadila v kulturním výboru národní socialistka Jarmila Uhlířová.¹⁴¹ ÚNS mělo ve svých výborech čtyři místopředsdkyně, a dokonce dvě předsdkyně. Františka Zeminová působila jako místopředsdkyně inkompatibilního výboru,¹⁴² Jarmila Uhlířová měla post místopředsdkyně v osídlovacím výboru,¹⁴³ Milada Horáková byla místopředsdkyní ústavního výboru,¹⁴⁴ Matilda Kulichová-Sutórisová pracovala jako místopředsdkyně sociálně-politického výboru¹⁴⁵ a Ludmila Jankovcová se stala místopředsdkyní parlamentní kontrolní a úsporné komise.¹⁴⁶ Předsdkyněmi byla od 8. července 1946 Jaromíra Žáčková-Batková v zásobovacím výboru¹⁴⁷ a lidovkyně Marie Trojanová ve zdravotnickém výboru.¹⁴⁸ Od 11. března 1948 působila jako místopředsdkyně zahraničního výboru Anna Jungwirthová¹⁴⁹ a předsdkyní v kulturním a informačním výboru se stala Běla Pažoutová.¹⁵⁰

Zjištěná fakta v prvé řadě objasňují politickou linii po skončení druhé světové války, která obsahovala rozpor mezi komunistickými mocenskými záměry a politickou představou nekomunistických stran, což je zřejmé ve vývoji stranického složení poslankyň v obou sledovaných parlamentech. Nekomunistky byly v PNS ve většinovém zastoupení, avšak v ÚNS dochází kvůli volebním výsledkům z května 1946 k výraznému navýšení poslaneckých postů u českých komunistek. Mezi nekomunistkami se pouze národním socialistkám podařilo

135 Členkou zásobovacího výboru ÚNS se stala Jaromíra Žáčková-Batková (předsdkyně), Božena Machačová-Dostálová (KSČ), Pavla Šimonková (KSČ), Marie Trojanová (KSČ), Matilda Kulichová-Sutórisová (DS), Milena Šmejcová (ČSNS), Jarmila Uhlířová (ČSNS), Marie Trojanová (ČSL), Anna Jungwirthová (ČSSD) a Běla Pažoutová (ČSSD).

136 A PČR, f. APS, inv. č. 1582/25, kart. 86.

137 A PČR, f. APS, inv. č. 1174/5, kart. 64.

138 A PČR, f. APS, inv. č. 1582/25, kart. 86.

139 A PČR, f. APS, inv. č. 3130/9, kart. 167.

140 A PČR, f. APS, inv. č. 860/4, kart. 47.

141 A PČR, f. APS, inv. č. 2840/7, kart. 152.

142 A PČR, f. APS, inv. č. 3101/16, kart. 165.

143 A PČR, f. APS, inv. č. 2840/9, kart. 152.

144 A PČR, f. APS, inv. č. 829/9, kart. 45.

145 A PČR, f. APS, inv. č. 1439/4, kart. 79.

146 A PČR, f. APS, inv. č. 995/12, kart. 55.

147 A PČR, f. APS, inv. č. 3130/11, kart. 167.

148 A PČR, f. APS, inv. č. 2799/9, kart. 150.

149 A PČR, f. APS, inv. č. 1059/13, kart. 58.

150 A PČR, f. APS, inv. č. 1992/9, kart. 107.

zvýšit své početní zastoupení. Po únorovém převratu již komunistky získávají naprostou většinu v ÚNS. Dalším důležitým faktem, jenž ilustruje stranické a národnostní složení poslankyň v ÚNS, je prohloubení asymetrie mezi účastí Češek a Slovenek v tomto parlamentu, jak dokládá mimo jiné jejich nerovný podíl v parlamentních výborech.

Z věkového hlediska vstupovalo po válce do obou NS nejvíce žen narozených v letech 1900 až 1905, skoro polovina z kompletního počtu sledovaných političek. Věkově a profesně nejstarší byla národní socialistka Františka Zeminová, a naopak nejmladší byla slovenská komunistka Františka Hrušovská. Nejdéle však ze všech poslankyň vykonávala poslaneckou činnost česká komunistka Božena Machačová-Dostálová a následně Anežka Hodinová-Spurná. Naproti tomu nejkratší dobu v parlamentě setrvala lidovkyně Helena Koželuhová-Procházková.

V PNS i ÚNS byla většina žen bez náboženského vyznání. Ostatní se hlásily pouze k luteránské, československé a římskokatolické církvi. Tyto církve měly zastoupení po třech poslankyních v PNS. V novém parlamentu však došlo k vyrovnání počtu žen bez náboženského vyznání s těmi, co se přihlásily k výše uvedeným církvím.

V kategorii rodinného stavu měly největší podíl vdané ženy a na druhé místo s velkým početním rozdílem spadaly vdovy. Významnou skutečností je, že jasně většině vdov zemřel manžel v protinacistickém odboji. Žen neprovdaných, rozvedených a v rozluce byl marginální počet.

U civilních zaměstnání se sledované političky věnovaly především úřednickým, pedagogickým, redaktorským a dělnickým profesím. Úřednické funkce vykonávalo v obou parlamentech nejvíce žen. Politický vývoj také výstižněji objasňuje navýšení dělnických profesí a snížení pedagogických profesí v ÚNS oproti předešlému PNS.

Poslední zkoumanou kategorií je obsazení poslankyň v parlamentních výborech. V PNS a ÚNS měly nejpočetnější účast v rozpočtovém výboru. V ÚNS byl však stejný počet jak v rozpočtovém, tak ve zdravotnickém výboru. Mezi poslankyněmi PNS největší zastoupení ve výborech měla komunistka Božena Machačová-Dostálová a v ÚNS to byla národní socialistka Antonie Kleinerová.

Ženy vstupující v roce 1945 do Prozatímního Národního shromáždění a následně (1946) do Ústavodárného Národního shromáždění třetí Československé republiky reprezentovaly jednak politické strany a jednak ženy. Společná genderová identita však nebyla v rozporu s příslušností k politické straně. Některé poslankyně již měly zkušenosti s parlamentní praxí v meziválečném období, avšak většina z nich vstupovala do parlamentu poprvé. Jednalo se o skupinu žen nejenom různého věkového či stranického složení, nýbrž také rozdílného náboženského vyznání, délky působnosti v poslanecké činnosti, rodinného stavu či v neposlední řadě národnostní příslušnosti. Politické změny směřovaly primárně k nastolení komunistického monopolu moci, což dokazuje mimo jiné stranické složení a obsazení parlamentních výborů vyvíjející se ve prospěch českých komunistek a na úkor nekomunistických poslankyň, což po 11. březnu 1948 vedlo k absolutní převaze českých komunistek v parlamentních

výborech. Z věkového hlediska přicházely do PNS a ÚNS starší ženy, než tomu bylo v době bezprostředně po skončení první světové války, kdy československé ženy vstupovaly vůbec poprvé do parlamentu. Nerovné zastoupení bylo v obou sledovaných parlamentech nejen mezi muži a ženami, ale také mezi poslankyněmi české a slovenské národnosti.

Autor | Author

Milan Hanzl

Historický ústav
Filozofická fakulta
Univerzita Hradec Králové
nám. Svobody 331
500 03 Hradec Králové
milan.hanzl@uhk.cz

Mgr. Milan Hanzl (* 1987) je od roku 2015 studentem doktorského oboru České a československé dějiny na Filozofické fakultě Univerzity Hradec Králové. Zabývá se působností československých poslankyň v Národním shromáždění v letech 1945–1948 a genderovou historií.

Summary

Female members of the Czechoslovak National Assembly (1945–1948) in terms of statistics

Part of the women's electorate of the Provisional National Assembly (PNS) and the Constituent National Assembly (ÚNS) of the Third Czechoslovak Republic had experience with parliamentary practice in the interwar period, but most women entered parliament for the first time. The monitored deputies also took part in the domestic and foreign resistance during the Nazi occupation. It was a group of women not only of different ages or parties, but also of different religions, lengths of parliamentary activity, marital status and, last but not least, nationality. Based on a statistical analysis of these above categories, a probe was conducted, which examined mainly political, social and demographic changes or unequal representation of women deputies among Czechoslovak members of parliament from October 28th 1945 to May 30th 1948, a period including the existence of both parliaments. From the age point of view, older women entered the PNS and ÚNS than they did in the period immediately after the end of the First World War, when Czechoslovak women were able to enter parliament for the first time in our history. There was an unequal representation in both monitored parliaments not only between men and women, but also between Czech and Slovak deputies.

materiálové statě

Dvě neobvyklé konfraternitní listiny řeholních kanovníků z roku 1401. Diplomatický popis¹

PAVEL OTMAR KRAFL – LENKA BLECHOVÁ

Abstrakt | Abstract

Konventy řeholních kanovníků sv. Augustina mezi sebou uzavíraly konfraternity, které spočívaly ve vykonávání bohoslužebných aktů, modliteb, zpěvu žalmů a zádušních mší za členy spřáteleného konventu. V článku jsou představeny dosud nepublikované listiny, které dokládají vznik konfraternity konventů řeholních kanovníků v Zahání a v Kladsku roku 1401. První z listin byla vydána dne 5. března 1401, vydavatelem je probošt kladského kláštera Petr a tamní konvent. Druhá z listin byla vydána dne 19. března 1401, vydavatelem je opat zaháňského kláštera Ludolf z Einbeck a tamní konvent.

Two unusual confraternity documents of canons regular from 1401. Diplomatic description

Convents of Canons Regular of St. Augustine were connected by confraternities, which consisted of performing worship acts, prayers, singing psalms and memorial services of a friendly convent. The essay presents two unpublished charters, which document the mergence of the confraternity of convents in Žagaň and Klodzko in 1401.

Klíčová slova | Key Words

Zaháň, Kladsko, řeholní kanovníci sv. Augustina, klášter, konfraternita, konfraternitní listina, středověk

Žagaň, Klodzko, Canons Regular of St. Augustine, monastery, confraternity, confraternity document, Middle Ages

I. Úvod

Konventy řeholních kanovníků sv. Augustina mezi sebou uzavíraly konfraternity, které spočívaly ve vykonávání bohoslužebných aktů, modliteb, zpěvu žalmů a zádušních mší za kapituláry ze spřáteleného konventu. Kláštery řádu byly, až na výjimky, jurisdikčně podřízeny diecéznímu biskupovi a řád nebyl centrálně řízen. Konfraternity do určité míry nahrazovaly neexistující vazby správní

1 Autorský podíl L. Blechové vznikl v rámci projektu Grantové agentury ČR, reg. č. 17-16153S.

povahy, vznikala celá síť konfraternitních vazeb. V článku představíme dvě dochované a dosud nepublikované listiny, které dokládají vznik konfraternity konventů řeholních kanovníků v Zaháni a v Kladsku roku 1401.

Literaturu k dějinám řádu řeholních kanovníků sv. Augustina v českých zemích a ve střední Evropě shrnují přehledy bádání Pavla Krafla.² Tentýž autor opublikoval dvě knižní monografické práce k dějinám kladského kláštera v době předhusitské.³ Dějiny slezských klášterů řeholních kanovníků sv. Augustina, včetně kláštera zaháňského, zpracovala Anna Pobóg-Lenartowicz.⁴ Předtím dějiny kláštera v Zaháni shrnul ve své monografii věnované tamní klášterní knihovně Alfred Świerk.⁵ Vztahy kladského kláštera s jinými kláštery téhož řádu pro období po polovině 15. století popsal na základě kroniky kladského kláštera Wojciech Mrozowicz.⁶ P. Krafl souhrnně zpracoval konfraternity kladského kláštera.⁷ Konfraternity zaháňského kláštera popsány nebyly. Řada konfraternitních listin vydaných konventy roudnického okruhu řádu řeholních kanovníků sv. Augustina byla již edičně zpřístupněna,⁸ některé byly publikovány v nově vydaném diplomatáři kladského kláštera řeholních kanovníků sv. Augustina zahrnujícím léta 1350–1381.⁹

Konfraternitní listinu vždy vydával jeden konvent ve prospěch druhého, až na výjimky, kdy je vydána společná listina obou konventů. Druhý konvent odpovídá recipročně svou vlastní listinou, která bývá vydána s větším či menším časovým odstupem. Ve valné většině případů se dochovala vždy pouze listina jednoho z konventů; listina druhého konventu se nedochovala nebo nedošlo

- 2 Pavel KRAFL, *Výzkumy středověkých dějin středoevropských klášterů řeholních kanovníků sv. Augustina*, Acta Universitatis Reginaehradecensis, Facultas Paedagogica – Humanistica 1, 2008, s. 171–182; TÝŽ, „*Debemus caritatis operibus ferventer intendere*.“ *Výzkumy dějin řeholních kanovníků sv. Augustina v Čechách a na Moravě období středověku za uplynulá desetiletí*, Časopis Matice moravské 128, 2009, s. 147–169; TÝŽ, *Ecclesia in Glacz frequencius a Christi fidelibus visitetur. Kapitoly z dějin kladské kanonie v době předhusitské*, Brno 2015, s. 13–63.
- 3 Pavel Otmar KRAFL, *Ecclesia in Glacz*, s. 65–145; TÝŽ, *Quam ecclesiam in honore sancte Marie Virginis intitulari volumus. Study on the Klodzko Monastery of Canons Regular of St. Augustine in the Pre-Hussite Period*, Canonici regulares sancti Augustini, volumen 1, Brno 2018.
- 4 Anna POBÓG-LENARTOWICZ, *Kanonicy regularni na Śląsku*, Opole 1999.
- 5 Alfred ŚWIERK, *Średniowieczna biblioteka klasztoru kanoników regularnych św. Augustyna w Żaganiu*, Śląskie prace bibliograficzne i bibliotekoznawcze 8, Wrocław 1965, s. 21–33.
- 6 Wojciech MROZOWICZ, *Kronika klasztoru kanoników regularnych w Klodzku. Ze studiów nad średniowiecznym dziejopisarstwem klasztornym*, Wrocław 2001, s. 146–148.
- 7 Pavel Otmar KRAFL, *Konfraternity kladského kláštera řeholních kanovníků sv. Augustina*, *Východočeské listy historické* 37, 2017, s. 7–13; TÝŽ, *Quam ecclesiam*, s. 61–68.
- 8 Bibliografické údaje srov. P. O. KRAFL, *Konfraternity kladského kláštera řeholních kanovníků sv. Augustina*, s. 8–9, pozn. 8–14; TÝŽ, *Quam ecclesiam*, s. 61–62, pozn. 148.
- 9 *Diplomatarium monasterii Glacensis canonicorum regularium sancti Augustini ab anno 1350 usque ad annum 1381*, edd. Pavel Otmar KRAFL – Lenka BLECHOVÁ, coop. Petr SEDLÁČEK, Canonici regulares sancti Augustini, volumen 2, Brno 2018, s. 106–108, č. 27; s. 137–138, č. 44; s. 139–140, č. 45. – P. KRAFL, *Listina prostějovských řeholních kanovníků (1403) ze Státního archivu ve Vratislavi*, *Hereditas monasteriorum* 2016, 8, s. 263–268.

k jejímu vyhotovení. Jako vydavatelé písemnosti figurují představený kláštera, tedy probošt nebo opat, a konvent.¹⁰

V případě naší konfraternity zaháňských a kladských řeholních kanovníků máme k dispozici listiny od obou konventů. První z listin byla vydána dne 5. března 1401 v Kladsku, vydavatelem je probošt kladského kláštera Petr (1396–1403) a kladský konvent řeholních kanovníků. Listina se dochovala v pergamenovém originále, který je uložen ve Státním archivu ve Vratislavi ve fondu Rep. 116 (archiv zaháňského kláštera řeholních kanovníků) pod signaturou 182 (přesignováno z někdejší sign. 181). Originál byl katalogizován Romanem Stelmachem.¹¹

Text listiny je psán bastardou. Na plíce listiny (uprostřed plíky mezi závěsy pečetí) je poznámka určující den konání anniversaria ve znění „Diem anniversariam ad Kalendas assignabimus terciam decimam mensis Maii in hac silaba Ser cisioianus immediate post Nerei et Achillei.“ Na dorzu (uprostřed dorza) je přijemecká poznámka z počátku 15. století v podobě „Litera fraternitatis fratrum in Glacz.“ Na pergamenových prouzcích jsou přivěšeny špičatěoválná pečet probošta a kulatá pečet konventu. Pečet probošta Petra je černá, pečetní pole obsahuje jednoduchý obraz madony s dítětem. Opis pečetí má znění S PETRI [...] OSITI GLACEN. Pečet konventu má v pečetním poli sedící Pannu Marii s Ježíškem, oba mají kolem hlavy svatozář. Na pozadí je mřežování s hvězdičkami. Legenda je v podobě *S CANOICORV¹² REGVLARIVM MONTIS S MARIE¹³ IN GLACZ. U obou pečetí je pečetní legenda z obou stran ohraničena plnou čarou.¹⁴

Dochován je opis listiny kladského probošta Petra a konventu z první poloviny 15. století v rukopise téhož archivu, fond Rep. 135, sign. 419. Jedná se o kopiář zaháňského kláštera s původní signaturou D 289. Opis je nadepsán „Littera fraternitatis canonicorum regularium in Glacz“, vedle textu listiny je podán opis poznámky z plíky.¹⁵ Různočtení opisu (B) přináší oproti originálu (A) několik drobných odlišností v podobě „nostra“ A / „nostra sunt“ B; „intimas“ A / „nostras intimas“ B; „vobiscum contrahimus“ A / „contrahimus vobiscum“ B; „psalmorum dicendas“ A / „dicendas psalmorum“ B; „mei“ A / „Domini (cancellatum) mei“ B.

Druhá z listin byla vydána dne 19. března 1401 v Zaháni, vydavatelem je opat tamního kláštera Ludolf z Einbeck (1394–1422)¹⁶ a zaháňský konvent řeholních kanovníků. Pergamenový originál je uložen ve farním archivu v Kladsku (ve správě jezuitského konventu), kde je deponován původní archiv kladské kanonie,

10 Srov. P. O. KRAFL, *Konfraternity kladského kláštera řeholních kanovníků sv. Augustina*, s. 9–10.

11 Roman STELMACH, *Katalog średniowiecznych dokumentów przechowywanych w Archiwum Państwowym we Wrocławiu*, Wrocław–Racibórz 2014, s. 302, č. 5469.

12 Litery A a N jsou spojeny do ligatury.

13 Litery A a R jsou spojeny do ligatury.

14 Státní archiv ve Vratislavi (dále SA ve Vratislavi), Rep. 116, sign. 182.

15 SA ve Vratislavi, Rep. 135, sign. 419, p. 73.

16 Srov. A. POBÓG-LENARTOWICZ, *Kanonicy regularni na Śląsku*, s. 253; A. ŚWIERK, *Średniowieczna biblioteka*, s. 26–27.

pod signaturou A 81. Katalogově byl originál podchycen Bertoldem Bretholzem v příslušném svazku ediční řady *Geschichtsquellen der Grafschaft Glatz*.¹⁷

Text je psán bastardou. Uprostřed plíky listiny je poznámka totožného znění jako u listiny kladského probošta a konventu z 5. března 1401, tedy „Diem anniversariam ad Kalendas assignabimus XIII mensis May in hac sillaba Ser in cisioianus inmediate post Nerei et Achillei.“ Na originále nalezneme dvě dorsální poznámky z první poloviny 15. století zapsané dvěma písařskými rukami. První z nich umístěná v levé části dorza má podobu: “Psalmi Verba mea commendacio. Unius vel plurium missa, in qui sub [nota q...]. Quilibet presbyter unam missam. Accoliti, subdiaconi II quinquagenas [...]. Laici conversi centum Pater noster.” Druhá z dorsálních poznámek, zapsaná odlišnou písařskou rukou v dolní části dorza uprostřed, je vybledlá a má znění: “Littera fraternitatis Saganenssium.” Je překryta mladší novověkou poznámkou.¹⁸

Na pergamenových proužcích jsou přivěšeny špičatěoválná pečeť opata a kulatá pečeť konventu. Pečeť opata je červená. V pečetním poli je vyobrazena postava biskupa s berlou v levici a s žehnajícím pravicí, kolem krku má cingulum. Bude se jednat o sv. Augustina. Obklopen je motivy gotické architektury. Legenda má znění +S ♦ ABBATIS ♦ SANMME ♦ MARIE ♦ IN ♦ ZAGANO ♦. Pečetní opis je z obou stran obrouben perlovcem. Poškozená pečeť konventu přírodní barvy má v pečetním poli obraz korunované Panny Marie s dítětem sedícím na trůně. Opis zní SIGILLVM CAPITVLI CANO[...]AGANO. I zde je legenda ohraničena z obou stran perlovcem.¹⁹

Valná většina dochovaných konfraternitních listin konventů náležejících do roudnického okruhu řeholních kanovníků a též mnohých konventů mimo tento okruh, ke kterým měly konventy roudnického okruhu vazby, opakuje jednotné textové schema. Obě listiny z 5. a 19. března jsou vzájemně textově totožné, nicméně jejich formulace jsou zcela odlišné od schematu obvyklého u roudnického okruhu.²⁰ Listiny roudnického okruhu začínají invokací, po níž následuje arenga Quoniam secundum Apostolum, intitulace vydavatele, narace. Příjemce listiny je jmenován ve formě jakési konsensuální formulace (vydavatelé se zavazují k vykonávání úkonů za souhlasu spřáteleného probošta a konventu, kteří jsou de facto příjemci listiny). Listina pokračuje dispozicí. Na konci listiny je koroborace a datovací formule. Oproti tomu text zaháňsko-kladské konfraternitní listiny neobsahuje invokaci, začíná adresou, intitulací, pokračuje arengou Quamquam dilectissimi sancta mater, následuje dispozice. Listina se uzavírá koroborací a datovací formulí.

Zajímavé je, že jako první vydal textově odlišnou listinu kladský konvent, který do roudnické skupiny konventů řeholních kanovníků náležel. Jiné dochované listiny vydané kladským konventem (z 28. října 1376 pro třeboňský

17 *Geschichtsquellen der Grafschaft Glatz*, VI/3 *Das Pfarrei-Archiv in Glatz und das Koeglersche Urkunden- und Aktenarchiv in der Pfarrei Ullersdorf*, ed. Berthold Bretholz, Glatz 1928, s. 21, č. 112.

18 Farní archiv v Kladsku, sign. A 81.

19 *Tamtéž*.

20 Srov. tabulka.

konvent a z 26. ledna 1407 pro kaziměřský konvent) obsahově odpovídají úzu roudnického okruhu.²¹ Očekávali bychom, že textová podoba listin vznikla z podnětu konventu zaháňského, nicméně možné jsou obě varianty. Buď textové znění listiny vzniklo v kladském klášteře, mimo zažitý obyčej roudnického okruhu, nebo potenciálně kladští řeholní kanovníci přistoupili na návrh znění (koncept) poskytnutý zaháňskými řeholními kanovníky.

Originály zaháňsko-kladské konfraternity vydány v časovém rozpětí pouhých čtrnácti dnů. Podobně u konfraternity třeboňského a kladského kláštera uzavřené roku 1376 byly listiny vydány v časovém rozpětí třinácti dnů.²² V jiných případech druhý konvent reagoval s odstupem několika měsíců či dokonce let.²³ Z poznámky na plíkách obou popisovaných listin (viz výše) víme, že se anniversarium mělo konat dne 13. května. Ohledně vazeb mezi zaháňským a kladským klášteřem lze též připomenout působení Jana II., někdejšího kapitulára kladského konventu a v letech 1382–1396 probošta kladského kláštera, v konventu zaháňském. Po své rezignaci na úřad probošta roku 1396 odešel do Zaháně.²⁴

21 Národní archiv v Praze, Archivy zrušených klášterů, sign. 126; P. KRAFL, *Dokumenty konfraternity českých, moravských i slánských klasztorów z pierwszej połowy XV wieku. Z archiwum klasztoru kanoników regularnych laterańskich w Krakowie-Kazimierzu*, Rocznik Biblioteki Naukowej PAU i PAN w Krakowie 48, 2003, s. 21–22.

22 P. O. KRAFL, *Konfraternity kladského kláštera řeholních kanovníků sv. Augustina*, s. 12.

23 Srov. P. KRAFL, *Dokumenty konfraternity českých, moravských i slánských klasztorów*, s. 19 (tabulka); Pavel KRAFL – Petra MUTLOVÁ – Dana STEHLÍKOVÁ, *Řeholní kanovníci sv. Augustina v Lanškrouně. Dějiny a diplomatář kláštera*, Práce Historického ústavu AV ČR, řada B Editiones, sv. 7, Praha 2010, s. 58 (tabulka), s. 59.

24 *Cronica monasterii canonicorum regularium (s. Augustini) in Glacz*, ed. Wojciech MROZOWICZ, Vratislaviae 2003, s. 9, 10. Srov. P. O. KRAFL, *Ecclesia in Glacz*, s. 102.

Tabulka: Porovnání textu konfraternitních listin obvyklého u roudnického okruhu řeholních kanovníků a textu listin vydaných vzájemně kladskými a zaháňskými řeholními kanovníky.

Podoba textu listin rozšířená v rámci roudnického okruhu CRSA
28. říjen 1376 Kladsko
Národní archiv Praha, Archivy zrušených klášterů, sign. 126.
<p>In Dei nomine amen. Quoniam secundum Apostolum omnes unum corpus sumus in Cristo, debemus karitatis operibus semper intendere, ne scindamur ab huius corporis unione, que eciam magis pro illis fiunt necessario, qui extra statum merendi positi transeuncium penarum subduntur rigori. Proinde ergo nobis Iohanni, preposito monasterii sancte ac intemerate Marie virginis canonicorum regularium in Glacz ordinis beati Augustini Pragensis dyocesis, et fratribus nostris utile et salubre visum fuit, quod pro nostri necnon Trzebonensis monasterii preteritorum, presencium et futurorum fratribus defunctis suffragia in missis, psalmis et oracionibus sanctis fierent, quatenus iidem fratres gracia Dei opitulante ad curie celestis gaudia celerius pervenirent. De fratrum itaque nostrorum necnon honorabilis viri domini Benessii prepositi monasterii prenominati et conventus ipsius connivencia et consensu in Domino inter nos fraternitate contracta decrevimus, ut fratris professi unius vel plurium nostri sive predicti monasterii die obitus intimato psalmi consueti, scilicet Verba mea et cetera, in capitulo lectis vigiliis in choro et missa defunctorum pro ipsius seu ipsorum animabus cantata consequenter. Quilibet sacerdotum ipso vel alio die leget unam missam, dyacones vero subdiacones et acoliti unam quinquagenam psalmorum et fratres conversi centum oraciones dominicas cum totidem Ave Maria explebunt. In die autem anniversario psalmi predicti, vigilie minores et una tantum missa sub nota sine commendacione tenebuntur, nisi quis tunc vellet missam specialem legere, quod non improbamus sed laudamus. Item decrevimus addicientes ad premissa, ut participes efficiamur in vita pariter et in morte missarum, oracionum, abstinenciarum, vigiliarum, elemosinarum omniumque bonorum, que in domo nostra et in domo sepedicta per presentes nostros divina dignabitur clemencia operari. In premissorum omnium testimonium nostrum et conventus nostri sigilla presentibus sunt appensa. Datum et actum in monasterio nostro Glaczensi anno Domini millesimo CCC° LXXVI in die sanctorum apostolorum Symonis et Iude.</p>

Podoba textu listin kladsko-zaháňské konfraternity

5. březzen 1401 Kladsko

Archiwum państwowe Wrocław, Rep. 116, sign. 182

Venerabilibus in Christo patribus et dominis domino Ludolfo abbati totique conventui ordinis sancti Augustini canonicorum regularium in Sagano frater Petrus prepositus totusque conventus monasterii sancte Marie in Glacz canonicorum regularium Pragensis dyocesis, quitquid potuerint servicii et honoris. Quamquam dilectissimi sancta mater ecclesia bonorum laborum cottidiana beneficia, que pro divina laude in salutem tocius sui corporis consuevit peragere in singulos adopcionis filios traducat generaliter, nequaquam tamen catholice religionis sue derogat fastigio, ut specialius caris specialium opitulaminum stipendia largiantur, et dum enim pro condicione et posse bona nostra collata a Deo alter utrum in Christo dividimus non que nostra, sed que Ihesu Christi sunt agentes in caritatis vinculo mentes intimas adunamus; sicque sit, ut quod quasi dividuum et singulare haberi videtur in singulos hac dileccionis unitate proficiat universis. Volentes igitur in Ihesu Christi sanctis sacrificiis, que offerimus vestri devote esse memores, sicut decet, meminisse fratrum talis fraternitatis et amicie, vobiscum contrahimus unionem, quod a data presencium et deinceps annis singulis uno certo constituto die sollempnem anniversarium pro domus vestre singulis fratribus in vigiliis et missa sub nota decantanda, semel dumtaxat in anno tam humiliter quam constanter per nos et posteros nostros inperpetuum observemus. Ceterum, si unius vel plurium congregacionis vestre fratrum obitus recens, quem Deus felicem faciat, nobis fuerit intimatus, salvis generaliter superius expressatum, unusquisque sacerdotum in privato ad duas missas legendas, vero sacerdos ad duas quinquagenas psalmodum dicendas, laycus autem conversus ad orandas centum oraciones dominicas sint astricti. Si qui vero fratrum ex devocione premissis aliquit adiciendo facere composuerint devocionis execucionem impedire nolumus, sed laudando prosequi volumus ac fideliter confovere. In cuius rei testimonium presentes sigillorum nostrorum iussimus munimine roborari. Actum et datum in Glacz anno Domini millesimo CCCC^{mo} primo, Sabbato ante Dominicam, qua Oculi mei in ecclesia Domini decantatur.

Autoři | Authors

Pavel Otmar Krafl

Instytut Historii im. Tadeusza Manteuffla Polskiej Akademii Nauk
Rynek Starego Miasta 29/31
02-272 Warszawa
Polsko

Katedra histórie
Filozofická fakulta Univerzity Konštantína Filozofa v Nitre
Hodžova 1
949 74 Nitra
Slovensko
paotk@seznam.cz

Lenka Blechová

Historický ústav Akademie věd ČR
Prosecká 76
190 00 Praha
tullius72@hotmail.com

Prof. PhDr. Pavel Otmar Krafl, Dr., (*1971), je medievista. Zaměřuje se na synody a synodální zákonodárství ve středovýchodní Evropě a na řád řeholních kanovníků sv. Augustina. Z prací posledních let lze uvést např. editovaný sborník *Sacri canones editandi. Studies on Medieval Canon Law in Memory of Jiří Kejř* (2017); monografickou práci *Quam ecclesiam in honore sancte Marie Virginis intitulari volumus. Study on the Klodzko Monastery of Canons Regular of St. Augustine in the Pre-Hussite Period* (2018) či edici *Diplomatarium monasterii Glacensis canonicorum regularium sancti Augustini ab anno 1350 usque ad annum 1381* (spolueditor).

Lenka Blechová, Ph.D., (*1961) pracuje v Historickém ústavu AV ČR jako editor diplomatických pramenů českého středověku, zejména období vlády Karla IV. a pramenů k dějinám židovského osídlení v českých zemích. Vydala na příklad *Regesta diplomatica nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae VIII/1* (2014) a VIII/2 (2017), spolupracovala na edici *Prameny k dějinám Židů v Čechách a na Moravě ve středověku* (2015). Je rovněž autorkou historických monografií a článků v českém, srbském a anglickém jazyce.

Jazykově české listiny východočeských archivů z doby Václava IV.¹

PETR SEDLÁČEK

Abstrakt | Abstract

Článek stručně sumarizuje poznatky dřívějších prací zabývajících se jazykově českými listinami východočeských archivů z doby vlády krále Václava IV. V otázkách lingvistických přináší srovnání mezi jednotlivými písemnostmi a vyvozuje obecnější závěry. Vedle jazykového popisu listin je připojen také diplomatický a paleografický rozbor.

Linguistically Czech charters of East Bohemian archives from the time of Wenceslas IV

The essay briefly summarizes the findings of earlier works dealing with linguistically Czech documents of East Bohemian archives from the reign of King Wenceslas IV. In linguistic matters, it brings comparisons between individual documents and draws more general conclusions. In addition to the linguistic description of the documents, a diplomatic and paleographic analysis is also attached.

Klíčová slova | Key Words

české listiny, Václav IV., východočeské archivy, jazykový rozbor, diplomatický rozbor, paleografický rozbor

Czech charters, Wenceslas IV., East Bohemian archives, linguistic analysis, diplomatic analysis, paleographic analysis

I. Úvod

Předkládaný příspěvek představuje shrnutí závěrů předchozích statí,² jejichž cílem bylo z diplomatického a jazykového hlediska popsat a představit jednotlivé

1 Text vznikl v rámci projektu Grantové agentury ČR „RBMV X. Listiny a listy východočeských archivů z doby Václava IV.“, reg. č. 17-16153S.

2 Petr SEDLÁČEK, *Nadační listina Jětricha z Janovic a Náchoda z 29. listopadu 1402. Diplomatický, paleografický a jazykový rozbor*, *Východočeské listy historické* 39, 2018, s. 101–108. TÝŽ, *Listina Stacha, podkomořího pražského arcibiskupství, pro Symka řečeného Kwyda z 9. června 1410. Diplomatický, paleografický a jazykový rozbor*, in: *Sborník prací pedagogické fakulty Masarykovy univerzity, řada společenských věd* 33, 2019, č. 1, s. 97–102. Dále připravované články Petr SEDLÁČEK, *Několik poznámek k nejstarší jičínské listině – k privilegiu Petra a Čeňka z Veselí a Vartenberka (1416)*; TÝŽ, *Darovací listina Jindřicha Lacemboka z Chlumu na vesnici Lán pro Kostelec*

listiny z doby Václava IV., které jsou dnes uloženy ve východočeských archívech sdružených pod Státní oblastní archiv Zámorsk. Vzhledem k heterogenní povaze pramenného materiálu nebude možné vyvozovat širší závěry na poli diplomatickém, zejména v otázce vydavatelů či stylu a v oblasti paleografické pak u problematiky písařů, apod. Naopak obecnějších stanovisek se pokusíme dopátrat v otázkách lingvistických.

Pramennou matérii představuje soubor jazykově českých listin z časově vymezeného období z teritoriálně určené provenience, který čítá celkem pět originálních pergamenových písemností, resp. čtyři a jeden dobový opis a překlad,³ a jejich pozdější opisy, kterých k dnešnímu dni známe osm, které však nebudou pro případ této studie reflektovány, neboť k zevrubné komparaci s originály i k jejich popisu v rámci nastíněných mezioborových otázek došlo již ve zmíněných dřívějších pracích. Výjimku tak představuje pouze onen dobový opis a český překlad původně latinské listiny krále Václava IV.,⁴ kterou v souladu s příznačným označením v inventáři k fondu Archiv města Ronov nad Doubravou označujeme jako „takzvanou“. Z důvodu existence starších prací, které znění zkoumaných archiválií zpřístupňují, vyjma privilegia Petra a Čenka z Veselí a Vartenberka, která dosud nebyla *in extenso* publikována, nebude součástí této studie jejich edice.

II. Popis listin

Zvolený soubor listin lze ohraničit léty 1397 a 1416, nezohledňujeme-li roky vzniku novověkých opisů. Při seznamování se s jednotlivými písemnostmi budeme postupovat v chronologickém pořadí. V první řadě se s příslušnou archiválií seznámíme z hlediska diplomatického, tedy obsahu, vnější formy a vnitřní skladby, resp. listinnými formullemi. V případě, že se u pramenného materiálu dochovaly i ověřovací prostředky, nebude chybět stručná sfragistická vsuvka. Dalším bodem naší pozornosti bude paleografický popis, kde se budeme zaměřovat pouze na elementární otázky – typologii písma, čitelnost, způsob vyhotovení a repertoár užitých zkratk. Podstatnou část této práce představuje jazyková analýza. Všechna uvedená hlediska již byla popsána v našich dřívějších pracích,⁵ ovšem nebylo provedeno srovnání a vyvozeny obecnější závěry. Před započítáním podrobného popisu si stručně jednotlivé listiny představíme v chronologickém pořadí – tzv. Václavova listina (25. března 1397, Praha),⁶

nad Orlicí z 23. dubna 1406. Diplomatický, paleografický a jazykový rozbor; TÝŽ, Tzv. listina Václava IV. z 25. března 1397 aneb konfirmace listiny Oldřicha z Lichtenburka pro Ronov nad Doubravou z 22. ledna 1307. Diplomatický, paleografický a jazykový rozbor.

3 O tom konkrétně připravovaný článek Petr SEDLÁČEK, *Tzv. listina Václava IV.*

4 Státní oblastní archiv Zámorsk (dále SOA Zámorsk) – Státní okresní archiv Chrudim (dále SOkA Chrudim), Archiv města (dále AM) Ronov nad Doubravou, inv. č. 3.

5 Petr SEDLÁČEK, *Nadační listina...*, s. 101–108. TÝŽ, *Listina Stacha...*, s. 97–102. Dále připravované články Petr SEDLÁČEK, *Několik poznámek...*; TÝŽ, *Darovací listina...*; TÝŽ, *Tzv. listina Václava IV.*

6 SOA Zámorsk – SOkA Chrudim, AM Ronov nad Doubravou, inv. č. 3.

nadační listina Jětrřicha z Janovic a Náchoda (29. listopadu 1402, Náchod),⁷ darovací listina Jindřicha Lacemboka (23. dubna 1406, sine loco),⁸ listina Stacha, podkomořího pražského arcibiskupství (9. června 1410, Ronov nad Doubravou)⁹ a jičínské privilegium Petra a Čeňka z Veselí a Vartenberka (17. července 1416, sine loco).¹⁰

Již při prvním pohledu na tento nesourodý soubor listin, jehož pojítka představuje východočeská provenience, resp. uložení v archivech sdružených pod Státní oblastní archiv v Zámrsku, dále užitý jazyk, tj. čeština, a doba jejich vyhotovení, jež spadá do období vlády krále Václava IV., bychom zjistili, že všechny písemnosti specifikovaného souboru byly zhotoveny na pergamenu ve formátu *charta recta*, vyjma nejstarší, tzv. Václavovy listiny, jež odpovídá tvaru *charta transversa*. Z hlediska velikosti psací látky lze konstatovat, že největší písemností je ze zástupců prvně zmíněného formátu jičínské privilegium o rozměrech 39 × 25 – 3,2 cm v poměru šířka × výška – plika. Výraznější šířky ještě dosahuje náhodská nadační listina Jětrřicha (34,5) k výšce 18 cm. Velikost pliky se pohybuje v rozmezí 3–3,5 cm. Přibližně podobnou šíři mají tyto archiválie: 32 cm u darovací listiny Jindřicha Lacemboka (výška pak dosahuje pouhých 12 cm a plika se rozšiřuje z 1,5 cm až na 2,9 cm v nejširším místě) a 31,6 cm u Stachovy listiny (výška činí 21,5 cm a plika 2,3 cm). Tzv. Václavova listina dosahuje výšky 32 cm k šířce 27,3 cm, přičemž plika zde chybí, neboť se nejedná o originál v pravém slova smyslu, nýbrž o dobový opis a český překlad. Latinský originál této listiny je co do velikosti větší. Pergamen dosahuje rozměrů 39,8 × 27,8 – 5 cm. Obecně lze říct, že všechny písemnosti se dochovaly v ucházejícím stavu, tudíž studium jejich znění není nikterak výrazně komplikováno. Doloženým restaurováním prošlo jičínské privilegium. Zde se psací látka nedochovala v celistvosti a na dvou místech musela být zásahem restaurátora nahrazena chybějící místa. V místech přehybů byl pergamen zašpiněn. Před restaurováním byl též proschlý až přeschlý a působil zkřehlým dojmem. Nyní je psací látka v dobrém stavu, na počátku třetího a čtvrtého řádku je stále patrná skvrna či setření inkoustu, tudíž první slovo „lidem“ na třetí řádce je hůře viditelné. Od druhého až po pátý řádek je patrná stopa po protrženém pergamenu, jenž byl nahrazen a původní text v těchto místech logicky chybí. Další výrazné defekty již nejsou na listině patrné, místa, kde byla psací látka přeložena, se vyznačují vybledlým inkoustem. Restaurována byla roku 2004 také nadační listina Jětrřicha z Janovic a Náchoda, jejíž psací látka je navzdory snaze restaurátorské dílny Státního okresního archivu Pardubice značně zašpiněna, zanesena prachem a na mnoha místech i pomačkaná. Patrné jsou i jiné defekty, z nichž zmíníme alespoň trhlinu vedoucí od pravého horního okraje. Překvapením není též ušpinění a zkřehnutí v místech ohybů psací látky. Ve vrchní části levé třetiny, konkrétně mezi čtvrtým a sedmým řádkem textu je patrna zřejmě největší

7 SOA Zámrsk – SOKA Náchod, AM Náchod, inv. č. 1.

8 SOA Zámrsk – SOKA Rychnov nad Kněžnou, AM Kostelec nad Orlicí, inv. č. 3.

9 SOA Zámrsk – SOKA Chrudim, AM Ronov nad Doubravou, inv. č. 4.

10 SOA Zámrsk – SOKA Jičín, AM Jičín, inv. č. 1.

skvrna. V této oblasti je inkoust logicky špatně viditelný, což limituje čtenáře písemnosti. Takřka neznatelné jsou litery v druhé třetině pod vodorovným ohybem pergamenu, na třináctém až patnáctém řádku shora. Péči restaurátora se dočkala i tzv. Václavova listina, jež se zachovala v celistvosti, byla mechanicky čištěna a konzervována. Její stav lze celkově považovat za velmi dobrý. Pouze na některých místech je pergamen skvrnitý a lehce pokrabacený. Stopy po původním složení psací látky jsou dodnes patrné, jedná se o tři vodorovné ohyby, přičemž nejspodnější z nich se vyskytuje přibližně 1,5–2 cm od spodní hrany pergamenu. Ve stručnosti se zaměříme také na stav latinského originálu této písemnosti, který neznáme z autopsie, tudíž se jeho popisu budeme věnovat pouze na základě fotokopie.¹¹ Listina se dochovala rovněž v celistvosti, plika je však odehnutá. Za největší defekt lze označit svislou tmavou skvrnu (možná jde o trhlinu) lokalizovanou pod horním vodorovným ohybem psací látky, která přibližně na třech řádcích kopíruje vertikální přehyb pergamenu. Z dalších vad můžeme uvést světlejší skvrny, které se vyskytují v oblasti zdobené iniciály na prvním řádku a také v levé dolní třetině. Některé z nich zasahují i do samotného textu, čímž se může lehce snížit jinak dobrá čitelnost listiny. Inzert Oldřichovy listiny je na svém začátku i konci ohraničen červenou svislou čárkou, jež byla pravděpodobně doplněna při pozdějším bádání. Na plice je uvedeno „*Ad relationem Stephani Poduska, Wlachnicko de Weytenmule*“.¹² Psací látka u listiny Jindřicha Lacemboka je na první pohled viditelně poškozená, nese na sobě několik trhlin, které se vyskytují v místech svislých ohybů pergamenu. U levého přehybu došlo k menšímu protržení v horní části, přibližně nad slovem „řečený“ na prvním řádku. Druhá, tentokrát výrazná průrva pergamenu, se vyskytuje u pravého vertikálního ohybu, přičemž v místě, kde dosahuje největší šířky, není postižen text listiny. Drobného protržení si lze povšimnout na druhém řádku u slova „jest“. Třetí a opět značnou trhlinu nepřehlédneme na plice v části druhého (pravého) svislého přehybu pergamenu. Z dalšího poškození psací látky můžeme zmínit zašpinění pergamenu a výskyt několika skvrn. Psací látka u Stachovy listiny se dochovala v ucházejícím stavu, ale musíme zmínit výraznou skvrnu na pravém okraji v oblasti vodorovného přehybu. Mezi jedenáctým a dvanáctým řádkem textu je patrná další tmavá skvrna přibližně o velikosti čočky. Znatelného ušpinění si lze všimnout také pod textem, zejména pod plikou. Pergamen je lehce pomačkán a na horních rozích ohnutý.

Z hlediska vnitřní skladby listin bylo zjištěno, že se všechny listiny sestávají z běžných listinných formulí. Shodně začínají intitulací, na kterou navazuje promulgace. Pouze v případě tzv. Václavovy listiny se setkáváme ještě s narací. Po dispozici se u všech zkoumaných písemností vyskytuje koroborace, která se prolíná se subskripcí, resp. svědečnou formulí. Výjimkou je opět zmíněná

11 Dostupné z: <https://www.monasterium.net/mom/CZ-NA/CGL/146/charter> [online], [cit. 22. 10. 2019].

12 Ke kanceláři Václava IV. podrobněji např. Ivan HLAVÁČEK, *Das Urkunden- und Kanzleiwesen des böhmischen und römischen Königs Wenzel (IV.), 1376–1419*, Ein Beitrag zur spätmittelalterlichen Diplomatik. Schriften der MGH 23, Stuttgart 1970, s. 334–368.

Václavova listina, kde se svědečná formulka neobjevuje. Všechny listiny jsou ukončeny datací, jejíž forma se různí. U dvou dokumentů, konkrétně u jičínského privilegia a darovací listiny Jindřicha Lacemboka, není v této pasáži uvedeno místo vydání, ale skládá se pouze z inkarnačního roku a dne specifikovaného svátkem. Písemnosti Jětricha z Janovic a podkomořího Stacha přinášejí v dataci místo vydání, inkarnační rok a den podle svátku. Tzv. Václavova listina je v této formulaci obohacena o uvedení let vlády krále Václava IV. a datování podle svátku je nahrazeno průběžným datováním. V souvislosti s datací naposledy rozebírané písemnosti je nutné upozornit na skutečnost, že dobový opis a překlad opomíjí číselný údaj u římského panování, přestože latinský originál uvádí „[...] *Romanorum vicesimo primo*“.¹³ Vzhledem k předešlé formě („[...] *království našich českého léta XXXIII° a římského*“) by badatel v případě zkoumaného opisu a překladu očekával římskou číslovku „XXI“.

Co se týče ověřovacích prostředků, můžeme konstatovat, že všechny písemnosti byly opatřeny pečetěmi na pergamenových prouzcích, přičemž do dnešních dní se jich z celkového počtu dochoval pouze zlomek. Tzv. Václavova listina měla k latinskému originálu přivěšenu královskou pečeť, dnes je však deperditní.¹⁴ U českého překladu a opisu logicky nikdy nebyla. Jětrichova nadační listina disponovala čtyřmi pečetěmi, z nichž do dnešní doby nepřežila ani jedna. Přesto však víme, že jedna patřila vydavateli listiny, tedy Jětrichovi z Janovic, další náležela jeho bratrovi, Jenčovi z Janovic, seděním na Petršpurku.¹⁵ Další pečeť patřila Jětrichově synovci Janovi z Janovic, seděním na Chlumci. Čtvrtou osobou, která nadační listinu zpečetila, byl kněz a farář Semík¹⁶ z Náchoda. K darovací listině Jindřicha Lacemboka byly původně přivěšeny čtyři pečeti, z nichž se do dnešní doby žádná nedochovala. Mimo vydavatele písemnosti příslušely panošům Jarošovi z Chlumu, řečenému z Vrbky, Otíkovci z Bubna a Vaněčkovi z Chvojence. Třemi přivěšenými pečetěmi byla opatřena Stachova listina. Z tohoto počtu se dochovala pouze vydavatelova pečeť, která byla otištěna do černého vosku s rozměrem 24 mm. Stav jejího dochování není valný, pečetní obraz je setřený, téměř neznatelný a po obvodu je vosk poškozený. Druhou pečeť přivěsil Pardus Kbel z Lipovce a třetí náležela měšťanům z Ronova. Největšího počtu pečetí se dočkalo jičínské privilegium. Pět z nich bylo otištěno do červeného vosku v misce z přírodního vosku, jedna do černého vosku v misce z přírodního a u jedné byl typář otisknut do přírodního vosku. Uvedené ověřovací prostředky byly ošetřeny a očištěny restaurátorem. Majitelem první pečeti o rozměru 30 mm byl Petr z Veselí a Vartenberka. Stejný rozměr má i druhá pečeť, která patřila Čeňkovi z Veselí a Vartenberka. Třetí pečeť, dnes

13 Srov. Antonín HAAS, *Privilegia nekrálovských měst českých z let 1232–1452*. Praha 1954, s. 234.

14 Karel BERÁNEK – Věra BERÁNKOVÁ, *Guberniální listiny, sv. I. ČG–L. (993) 1261–1937*, Inventář, Praha 1975, s. 86.

15 Srov. SOA Zámorsk – SOKA Náchod, AM Náchod, inv. č. 1. Ve znění listiny uvedeno „Pertspurcě“. S největší pravděpodobností jde o zkomoleninu hradu Petrohrad (Petršpurk) v okrese Louny.

16 Možná též Semík. K variantě Semík srov. Jaroslav ČÁP – Jan ČÍŽEK, *Historické domy na náměstí. II. díl čp. 75 – děkanství, Náchodský zpravodaj, Náchod 2015, s. 7.*

odtržená, s rozměrem 28 mm náležela Jindřichovi z Vartenberka. Další dvě pečeti s průměrem 27 mm pocházely od Petra a Viléma z Vartenberka. Šestá pečeť, jež je dnes také odtržená, byla přivěšena zástupci města Hradec Králové a její rozměr dosahuje 34 mm. Poslední ověřovací prostředek od zástupců města Nymburk je s velikostí 51 mm největší pečetí u zkoumaného privilegia.

Po obsahové stránce nelze mezi listinami nalézt pojítka, neboť soubor písemností je značně heterogenní. Vzhledem k tomu, že obsah těchto dokumentů byl podrobněji rozebrán ve starších příspěvcích, omezíme se nyní pouze na jejich stručné shrnutí. Chronologicky nejstarší písemnost, tzv. Václavova listina (25. března 1397), potvrzuje z královy vůle obyvatelům městečka Ronova nad Doubravou dřívější listinu Oldřicha z Lichtenburka¹⁷ (22. ledna 1307) a přidává jim právo odúmrtí, jaké bylo užíváno v jiných městech Českého království.¹⁸ Jětrich z Janovic a Náchoda ve své listině z 29. listopadu 1402 ustanovuje ve městě Náchod pro tamní kostel sv. Vavřince oltářní nadaci ve výši sedmi kop stříbrných pražských grošů,¹⁹ za což je kaplan povinen sloužit každý týden pět až sedm ranních mší. Volba kaplana měla příslušet náchodským pánům po jednání s konšelskou a městskou radou.²⁰ Jindřich Lacembok daruje zněním své listiny vydané 23. dubna 1406²¹ Kostelci nad Orlicí k požívání a věčnému držení vesnici Lán, kterou předtím koupil od Marše z Dubé, se všemi loukami i lesy, přičemž ji osvobozuje od úroků. Podkomoří pražského arcibiskupství Stach daroval 9. června 1410 do dědičné držby Symkovi²² řečenému Kwyda svobodný mlýn v Ronově za čtyři kopy grošů, přičemž mu byla dána možnost „*mlýn svobodný i s tím se vším, což k tomu mlýnu příslušie, člověku dobrému a hodnému dáti nebo prodáti v též právo.*“ Petr a Čeněk z Veselí a Vartenberka prodali 17. července 1416 za 325 kop grošů jičínským měšťanům a obyvatelům vsí Staré Místo, Čejkovice, Vokšice, Holín a Ohaveč tak řečené právo královo, jaké bylo užíváno v Nymburce. Zároveň zněním této listiny osvobodili řečené měšťany od berně z krčemných domů a uděleno jim bylo i právo volného odkazu movitého a nemovitého majetku.

Při paleografickém bádání, které jsme omezili pouze na elementární otázky, lze obecně konstatovat, že všechny zkoumané listiny byly psány bastardou, jež je zpravidla úhledná a dobře čitelná. Ve většině případů bychom mohli také hovořit spíše o lehčím písmu, neboť střídání tenkých a silných čar není ve výrazném kontrastu. Pouze u Stachovy listiny by se dalo písmo označit za těžší.

17 O něm např. August SEDLÁČEK, *Hrady, zámky a tvrze království Českého. Díl 12, Čáslavsko*, Praha 1900, s. 34.

18 O odúmrti více např. Josef KALOUSEK, *O staročeském právě dědičném a královském právě odúmrtém na statcích svobodných v Čechách i v Moravě*, Praha 1894. Dále Karel SCHELLE, *ABGB a dědičné právo*. Dostupné z: [https://www.law.muni.cz/sborniky/dny_prava_2010/files/prispevky/08_promeny/Schelle_Karel_\(4371\).pdf](https://www.law.muni.cz/sborniky/dny_prava_2010/files/prispevky/08_promeny/Schelle_Karel_(4371).pdf) [online], [cit. 22. 10. 2019].

19 August SEDLÁČEK, *Hrady, zámky a tvrze království Českého. Díl 5, Podkrkonoší*, Praha 1887, s. 10.

20 Jan Karel HRAŠE, *Dějiny Náchoda*, Náchod 1895, s. 345.

21 A. Sedláček stanovuje chybné datum na 24. dubna. Srov. August SEDLÁČEK, *Hrady, zámky a tvrze království Českého. Díl 2, Hradecko*, Praha 1883, s. 13–14.

22 Dosud neidentifikovaná osoba. Použita listinná podoba jména. Může se jednat i o jméno Šimek.

Zářným příkladem střídání tenkých a silných tahů jsou např. vlasovité čáry u liter s dolní dotažnicovou délkou či písmena „a“ a „o“, kde je jednoznačně patrné gotické lámání a nahrazování oblých tahů hranou. Vzhledem k tomu, že tato studie nereflktuje ostatní listiny výše uvedených vydavatelů, není též možné zaměřit paleografickou analýzu na bližší charakteristiku písma jednotlivých písařů a jejich identifikaci, případně také srovnávání mezi dílčími kanceláři.

O tom, že jazykem zkoumaného souboru listin je čeština, vypovídá již samotný název této studie. Co je však nutné na úvod jazykového rozboru podotknout, že na přelomu 14. a 15. století se český jazyk nacházel v období přechodu ke své stabilizované podobě. Z logiky této skutečnosti plyne, že v pramenné matérii této doby se vyskytují jevy, které neodrážejí skutečnou tehdejší výslovnost, ale jsou pozůstatkem z dřívější formy, v níž takto setrvávají až do 16. století.²³ S tímto faktem se pojí případné potíže při transkribování obdobně starých textů. Pro záruku správnosti by bylo vhodné se opřít o názory odborníků na starou češtinu, kteří jsou nejkompentnější k vyvození plauzibilních závěrů v nejproblematictějších otázkách jako je např. ztráta jotace (ě > e), k níž došlo již ve 14. století,²⁴ avšak přesahy do následného století nelze s jistotou vyvrátit. Dalším palčivým problémem může být monoftongizace ie > í, která probíhala během 15. století.²⁵ V následujícím rozboru jednotlivých jazykových jevů a změn, kde budeme považovat za vhodné zdůraznění pramenné podoby, uijeme transliteraci, jinak bude uplatněna transkripce. Citovaný text zvýrazníme kurzívou a ohraničíme jej uvozovkami.

U námi zkoumaného materiálu můžeme spolehlivě prohlásit, že všechny analyzované listiny byly psány mladším spřežkovým pravopisem. Průnik diakritiky u těchto textů je značně pomalý a spíše sporadický. S náznaky nabodeníček se můžeme setkat jen v případě nadační listiny Jětřicha z Janovic, připomeňme, že byla sepsána roku 1402, a s otazníkem též u Stachovy listiny z roku 1410. O regulérním užití diakritiky, nabodeníček dlouhých a krátkých, lze hovořit až u nejmladší z listin, u jičínského privilegia Petra a Čeňka z Veselí a Vartenberka, vydaného v roce 1416. U prvně zmíněného dokumentu nalézáme slovo „ranních“ na 9. řádku, kde je nad literou „í“ označena kvantita pomocí *gracilis virgula*²⁶ (dlouhého nabodeníčka). Písemnost podkomořího Stacha uvádí nad literami „i“ a „y“ tečku, popř. dvě tečky, avšak otázkou je, zda se jedná o *punctus rotundus* symbolizující postupné pronikání diakritiky, nebo o pouhé odlišení písmen. K první variantě nás může svádět srovnání s náhodskou listinou Jětřicha,²⁷ kde se nad písmeny „i/y“ tečky nevyskytují, ovšem u ostatních dokumentů zkoumaného souboru lze výskyt teček nad těmito literami označit za občasný, nikoliv striktně dodržovaný. Jistotou je, že k nahrazování spřežek v těchto případech

23 O tom více např. Jana PLESKALOVÁ, *Stará čeština pro nefilology*, Brno 2009, s. 24–48.

24 *Tamtéž*, s. 39.

25 *Tamtéž*, s. 47.

26 *Tamtéž*, s. 17.

27 K listině více Petr SEDLÁČEK, *Nadační listina Jětřicha z Janovic a Náchoda z 29. listopadu 1402. Diplomatický, paleografický a jazykový rozbor*, *Východočeské listy historické* 39, 2018, s. 101–108.

nedochází, ale poněkud odlišnější situace nastává u zmíněného jičínského privilegia, kde si *punctus rotundus* a *gracilis virgula* můžeme doložit např. na slově „ktož“ na prvním řádku (nad literou „z“ se vyskytuje *punctus rotundus*) a na sedmé řádce u slova „zalezí“²⁸ je nad písmenem „í“ *gracilis virgula*. Totéž nábozeníčko vidíme i ve slově „gmagí“²⁹ na osmém řádku.

Jičínská a náchodská (Jětrichova) listina přináší na rozdíl od ostatních písemností koncovku plurálu u 1. osoby v podobě „-my“, což je v souladu s faktem, že stará čeština souběžně užívala koncovky „-m“, „-my“, „-me“, přičemž poslední varianta nakonec převládla.³⁰ Pramenným příkladem nám může být např. slovo „smy“³¹ místo „sme“, dle dnešního pravopisu „jsme“. Asimilace znělosti, tedy jev, kdy písaři zapisovali přesně to, co slyšeli,³² je doložitelná hned u tří dokumentů: jičínského privilegia, Stachovy listiny a darovací listiny Jindřicha Lacemboka. Zajímavé je, že ve všech případech se jedná o totéž slovo: „ješto“ tedy „ježto“, kde došlo k asimilaci hlásek „š“ a „ž“. Grafika u pramenného textu se samozřejmě u každé z listin liší. U všech našich písemností, vyjma té jičínské, se objevuje nejdůležitější disimilační změna šč > šť, ke které docházelo již ve 14. století. V následujícím století se postupně prosazovala a v 16. století již byla pravidlem.³³ Proběhla však pouze v Čechách, vyhnula se jak Moravě, tak i přechodnému českomoravskému pásu, a je tedy typická pro Čechy a spisovnou češtinu.³⁴ Dokladem tohoto jevu je např. „zwłafcze“,³⁵ tedy „zvlášče“ namísto nového úzu „zvláště“, „šcepenie“,³⁶ tedy „ščepení“ místo „štěpení“, „myefczan“,³⁷ tedy „měščan“ namísto nového úzu „měšťan“, popř. ve tvaru „myefczanom“,³⁸ namísto „měšťanóm“, na němž si představíme další změnu, která je zastoupena ve všech zkoumaných písemnostech. Jedná se o diftongizaci ó > uo, k níž došlo v průběhu 14. století³⁹ a jejím pravděpodobným pozůstatkem jsou někdejší koncovky některých slov *ad hoc* „měšťanóm“, které by mělo mít podobu „měšťanuom“. Reflektována je tato změna u jiných výrazů, např. „puolčtvrťi“,⁴⁰ „muož“,⁴¹ či slovo „duochodóv“, kde se snoubí jak nový úzus s diftongem „uo“, tak starý s dlouhou samohláskou „ó“. ⁴² Popsaný diftong „uo“ se v následujícím století

28 V případě transkribování jde o slovo „záleží“.

29 V případě transkribování jde o slovo „mají“.

30 Jana PLESKALOVÁ, *Stará čeština...*, s. 115.

31 Srov. SOA Zámorsk – SOKA Jičín, AM Jičín, inv. č. 1, 2. řádek, dále pak SOA Zámorsk – SOKA Náchod, AM Náchod, inv. č. 1, 22. řádek.

32 Jana PLESKALOVÁ, *Stará čeština...*, s. 42.

33 *Tamtéž*, s. 43.

34 *Tamtéž*.

35 Srov. SOA Zámorsk – SOKA Náchod, AM Náchod, inv. č. 1, 11. řádek.

36 Srov. SOA Zámorsk – SOKA Chrudim, AM Ronov nad Doubravou, inv. č. 3, 13. řádek.

37 Srov. *tamtéž*, inv. č. 4, řádek 15.

38 Srov. SOA Zámorsk – SOKA Rychnov nad Kněžnou, AM Kostelec nad Orlicí, inv. č. 3, řádek 5.

39 Jana PLESKALOVÁ, *Stará čeština...*, s. 40.

40 Srov. SOA Zámorsk – SOKA Náchod, AM Náchod, inv. č. 1, 8. řádek.

41 Srov. SOA Zámorsk – SOKA Chrudim, AM Ronov nad Doubravou, inv. č. 4, řádek 12.

42 Srov. *tamtéž*, inv. č. 3, 24. řádek.

monoftongizoval >ů⁴³, což však žádná z listin nereflektuje. Jestliže jsme hovořili o diftongizaci, je nutné se pozastavit ještě u jedné změny této kategorie. Jde o utváření diftongu ú > ou, o jehož výskytu svědčí spolehlivé důkazy až v 80. let 14. století.⁴⁴ Žádná z našich listin tuto změnu dosud nepřijala a tak se nadále setkáváme se slovy v podobě „čtúc“, „svú“, „křestanskú“, atd. Jedním z atematických sloves, které stará čeština měla, je verbum „jmám, jmieti“,⁴⁵ které je pro nás zajímavé skrze své počáteční písmeno „j“, jež tu dosud nezaniklo v rámci procesu odstraňování pobočných slabik ve 14. století.⁴⁶ S touto skutečností se setkáme u třech písemností (jičínská, Jětrichova, Stachova) a dokladem za všechny nám může být sloveso např. „jmámy“, v pramenné podobě „gmamy“.⁴⁷ Dalším atematickým slovesem bylo „dāti“, jehož participium má tvar „dada“.⁴⁸ V jičínské listině se vyskytuje slovo „neodevdada“ (v tomto tvaru je zachováno i ve všech opisech) a můžeme tedy předpokládat, že se jedná o stejné přičestí, nikoliv o písafskou chybu. V citovaných skriptech J. Pleskalové je participium atematického slovesa „dāti“ uvedeno i v novotvaru „dajě“,⁴⁹ tudíž v případě našeho slova by šlo o podobu „neodevdajě“. V souvislosti s atematickými slovesy musíme ještě zmínit další, „býti“, které se u dvou archiválií (Jětrichova nadační listina⁵⁰ a Lacembokova darovací listina⁵¹) vyskytuje v nt-ovém participiu⁵² ve tvaru „jsá“, dobovou grafikou vyjádřeném „g//a“. Vraťme se nyní ještě na chvíli k pobočným slabikám, které se mohly vyskytovat také uprostřed slov. Zářným příkladem je spojení „na smrtedlnye postely“.⁵³

Zaměříme-li se ještě na jazykové prvky, které jsou v rámci zkoumaného souboru listin spíše ojedinělé a nevyskytují se u více než jediného dokumentu, začneme typickým znakem pračeštiny, která postrádala konsonant f. O jeho absenci nám svědčí přejímání slov, jejichž „f“ bylo v češtině nahrazeno konsonantem „p“. Ve 14. století se již „f“ v pramenech běžně objevuje a patrně v této době vznikalo české „f“ z nečetných skupení pv > pf > f.⁵⁴ Uvedený jev si představíme na větě z tzv. Václavovy listiny „*Také ryb lovenie vsiem lidem v témž městě přebývajícíím v řěče Dúbravě od mlýna pod pfarú ležícíeho [...]*“, kde slovo „pfarú“ je ukázkovým příkladem výše zmíněného. Podotkneme ještě, že slovo „fara“ čeština přejala ze středohornoněmeckého „pharre“.⁵⁵ Uvedená archiválie

43 Jana PLESKALOVÁ, *Stará čeština...*, s. 47.

44 *Tamtéž*, s. 45.

45 *Tamtéž*, s. 109.

46 *Tamtéž*, s. 36 a 109.

47 Srov. SOA Zámorsk – SOKA Náchod, AM Náchod, inv. č. 1, 18. řádek.

48 Jana PLESKALOVÁ, *Stará čeština...*, s. 109.

49 *Tamtéž*.

50 Srov. SOA Zámorsk – SOKA Náchod, AM Náchod, inv. č. 1, 2. řádek.

51 Srov. SOA Zámorsk – SOKA Rychnov nad Kněžnou, AM Kostelec nad Orlicí, inv. č. 3, řádek 3.

52 Jana PLESKALOVÁ, *Stará čeština...*, s. 109–110.

53 Srov. SOA Zámorsk – SOKA Chrudim, AM Ronov nad Doubravou, inv. č. 4, řádek 9.

54 Jana PLESKALOVÁ, *Stará čeština...*, s. 33.

55 Srov. *Elektronický slovník staré češtiny*. Praha 2006. Dostupné z: <http://vokabular.ujc.cas.cz> [online], [cit. 22. 10. 2019].

nám také dokládá označení kvantity pomocí zdvojení příslušné samohlásky, což si lze doložit ve spojení „*Ale aby toto vysazenie pevne, utvrzenee a jiste bylo*, [...]“. Listina podkomořího Stacha jako jediná zase užívá participia s-ového, které se utvořilo od infinitivního kmene otevřeného příponou -v, konkrétně „opatřiv, připrosiv“⁵⁶ (2. a 14. řádek). Ojedinělý není také výskyt protetických hlásek, které byly předsouvány na počátek slova začínajícího samohláskou.⁵⁷ Příkladem nám budiž např. „*wobyczege*“, tj. vobyčeje⁵⁸ (tzn. obyčeje), „*wobczy*“, tj. vobcí⁵⁹ (tzn. obcí), „*wopatrmému*“, tj. vopatrnému⁶⁰ (tzn. opatrnému). U jičínského privilegia si povšimneme přítomnosti průvodního vokálu u slova „*kyrchov*“. Slabikotvornému „r“ předchází samohláska „y“ a provází jeho výslovnost. Po 14. století zápisy průvodních vokálů mizí (v některých případech se průvodní samohlásky uchovaly do nové češtiny⁶¹), takže v našem případě jde buď o zachování staršího stavu, nebo záležitost dialektu, kdy si některá nářečí průvodní vokály „y“ a „e“ zachovala.⁶² Táž písemnost zachycuje také slova v podobě, která byla pro 15. století stále ještě aktuální a ke změnám došlo až během následujících dvou století. Jedná se o transformaci aj > ej, což dobře ilustruje spojení „*naibližffieho a naiprzibuznieffieho*“ (9. řádek). K tzv. úženi é > í docházelo ojediněle již ve 14. století, v 15. století již dokladů o této změně přibývá a teprve v následujícím století je už v písemných památkách hojnější.⁶³ Dokladem dosud neprovedeného úženi je na 5. řádku slovo „*obojého*“, či na 12. řádce u spojení „*v dřeve jmenovaném městě*“.

Za změny se zásadním vlivem na práci s jazykově českými historickými prameny 14.–16. století lze považovat ztrátu jotace ě > e, která spolu s hlavní historickou depalatalizací⁶⁴ během 14. století způsobuje, že se místo „ie/ye“ píše „e“,⁶⁵ a monoftongizaci ie > í, k níž docházelo během 15. století, avšak v pramenných památkách stále pozůstává grafika „ie/ye“.⁶⁶ Obě změny si můžeme doložit u všech našich písemností. Vzhledem k tomu, že jednotlivé listiny byly podrobně rozebrány v již zmíněných dřívějších pracích, uvedeme si ke každé změně pouze jeden příklad. U chronologicky starší ztráty jotace se jedná např. o slovo všem, jež se v pramenné podobě vyskytuje ve tvaru „*wffiem*“, tj. všěm. Při akceptování nové podoby by tvar slova korespondoval s dnešní formou. Druhá

56 Jana PLESKALOVÁ, *Stará čeština...*, s. 121.

57 O protetických hláskách více *tamtéž*, s. 41.

58 Srov. SOA Zámorsk – SOKA Chrudim, AM Ronov nad Doubravou, inv. č. 4, řádek 9–10.

59 Srov. *tamtéž*, řádek 3.

60 Srov. *tamtéž*, řádek 4.

61 O tom podrobněji Jana PLESKALOVÁ, *Stará čeština...*, s. 34–35. Jedná se o průvodní vokály v podobě „e“ ve spojení čr, žr, kdy se ustálila skupina čer, žer (čert, žert) a též „lu“, která přešla do nové češtiny (mluvit, člun, Chlum, ...).

62 *Tamtéž*, s. 35.

63 *Tamtéž*, s. 48.

64 O tom podrobněji *tamtéž*, s. 38–39.

65 *Tamtéž*, s. 39.

66 *Tamtéž*, s. 47.

a mladší, toliko významná změna lze dobře ilustrovat na slově „Bozieho“, tj. Božieho, resp. Božího, pakliže by byla reflektována monoftongizovaná podoba.

III. Závěr

Jazykově český písemný archivní materiál z přelomu 14. a 15. století přináší v kontrastu s materií v ustálené latině celou řadu důležitých otázek, kterými se musí každý historik sestavující edice historických pramenů zabývat, rozhodně-li se pro formu *in extenso* v transkribované podobě. Zmíněné období, v němž čeština procházela nejednou důležitou změnou, aby se časem konstitovala ve svoji stabilizovanou podobu, představuje vhodný prostor pro zkoumání jednotlivých jazykových proměn a postupného pronikání a aplikování nových gramatických jevů, jejich integraci i dožívání starého úzu, případně souběh doznívajících hláskoslovných a tvaroslovných změn s těmi nově nastupujícími. Za dvě nejdůležitější změny tohoto období pro práci s českými písemnými prameny lze považovat tzv. ztrátu jotace $\check{e} > e$ spolu s hlavní historickou depalatalizací a monoftongizací $ie > í$. Uvedeným jevům, ale i dalším proměnám, k nimž tenkrát docházelo, jsme věnovali pozornost na souboru listin, jejichž hlavními společnými jmenovateli jsou – provenience, resp. dnešní uložení ve východočeských archivech, dále doba jejich vzniku, která koreluje s obdobím vlády Václava IV. (nejstarší písemnost z našeho souboru je z roku 1397 a nejmladší z r.1416), a konečně (logicky) užitý jazyk.

Listiny analyzovaného souboru byly podrobeny vedle lingvistického také diplomatickému a paleografickému popisu, avšak s ohledem na heterogenní povahu písemností, jejich vydavatelů, atd. nebyly v otázkách z oblasti diplomatiky, zejména v problematice stylu, a paleografie, *ad hoc* ve věci písařů, vyvozeny žádné závěry. Pramenná materie byla srovnána v záležitosti listinných formulí či vnějších znaků, ovšem hlavním cílem komparace se stala problematika jazyka. Předložený příspěvek navázal na dřívější práce zaměřené na české listiny z archivů sdružených pod SOA Zámorsk, jednotlivé poznatky syntetizoval a v otázkách, kde to bylo možné, přinesl obecnější, signifikantní stanoviska. Součástí této studie není edice jednotlivých listin, neboť s výjimkou jedné bylo jejich znění v minulosti otištěno. Svoji povahou a pojetím tento text podněcuje k dalšímu bádání na poli jazykově českých listin z doby vlády Václava IV. Nabízí se možnost teritoriálního rozšíření souboru (ať už po jednotlivých archivech či dle vydavatelů), ale také zahrnutí jiných pramenů než listin. K větší plauzibilitě v problematice lingvistiky je nasnadě spolupráce s bohemisty, resp. odborníky na starou češtinu.

Autor | Author**Petr Sedláček**

Historický ústav AV ČR

Veveří 97

602 00 Brno

sedl.petr@gmail.com

Mgr. Petr Sedláček (*1989) je vědeckým pracovníkem Historického ústavu Akademie věd ČR, pobočky v Brně. Jeho odbornou specializací jsou edice středověkých pramenů diplomatické povahy.

Otázka Kladska a česká geografie (v 1. pol. 20. stol.)

JIŘÍ MARTÍNEK

Abstrakt | Abstract

K otázce příslušnosti Kladska a jeho případnému znovupřipojení k českému státu se vyjadřovala během 19.–20. stol. i řada geografů. Zatímco do 1. světové války jej považovali za trvale ztracené, jak v období kolem pařížské mírové konference 1919, tak i ve 30. letech a po roce 1945 někteří z vědců uvažovali o návratu Kladska k českému státu, jakkoli k jejich názorům obvykle nebylo přihlédnuto. K nejvýznamnějším z nich patřili Viktor Dvorský, Jaromír Korčák a Josef Pohl-Doberský.

The question of Kłodzko and Czech geography (in the first half of the 20th Century)

The question of the jurisdiction of Kłodzko region and its possible reconnection to the Czechia was during the 19th–20th century interesting for geographers too. While before World War I they look as a finally lost, at the period around Paris peace conference (1919), and in the 1930s and after 1945, some of the scholars thought about returning Kłodzko to the Czech state, although their views are not respected. The most important of these were Viktor Dvorský, Jaromír Korčák and Josef Pohl-Doberský.

Klíčová slova | Keywords

Kladsko (region), hranice, dějiny geografie, Viktor Dvorský, Jaromír Korčák, Josef Pohl-Doberský

Kłodzko (region), borders, history of geography, Viktor Dvorský, Jaromír Korčák, Josef Pohl-Doberský

Geografie, jakožto nauka o prostoru a jeho vyplnění lidskou činností, je do určité míry také vědou politickou, jak se už v historii mnohokrát ukázalo. Jednotliví představitelé oboru se často v pozici expertů vyjadřovali a vyjadřují k různým politickým otázkám, včetně témat územně-správních či otázek týkajících se hranic. Zvláště silně pochopitelně tato role stoupá v případě turbulentních období, kdy nejedna z geografů v dějinách odůvodňoval tu nebo tu změnu státních hranic či jeho uspořádání.¹ To samozřejmě platilo (byť nikoli tak viditelně) i v českém prostředí, kdy geografové v pozici expertů nejednou zasáhli do

¹ Srov. Colin FLINT – Peter J. TAYLOR, *Political Geography: World-economy, Nation-state, and Locality*, 2. vyd., London 1989, s. 185–188.

vymezení našeho státního území: za všechny jmenujme aspoň činnost Viktora Dvorského na pařížské mírové konferenci a v dalších letech.

Jednou z otázek, kterou se zabývali čeští geografové a zástupci jí příbuzných oborů, byla i otázka přináležitosti Kladska k českým zemím. Vyjadřovali se k ní v různých dobách, z různých pozic a s různou intenzitou; a ačkoli vesměs nebylo v praxi k jejich názorům přihlédnuto, představuje tento soubor názorů zajímavou ukázkou toho, jak jsou vědci schopni nahlížet na problém příslušnosti jednoho historického území.

Region Kladska² až do roku 1742 náležel k Čechám jako jejich (byť v určitém ohledu autonomní) součást. Jeho ztráta – umocněná tím, že na ztraceném území žila jistá česká minorita – byla sice v Čechách pocítěna jako újma, ale během několika málo generací se s tím Češi prostě smířili. Při hledání názorů českých geografů musíme zpět až k autoritativnímu dílu, jímž byl (nepřekvapivě) *Popis království českého* od historiografa a předního politika Františka Palackého – ostatně, prvním českým profesorem oboru byl jeho syn Jan. Region Kladska, ač se jedná o historickou součást Čech, tu vůbec nenajdeme. Logicky – Palacký popisoval Čechy tak, jak vypadaly v jeho době, kdy bylo „někdy české“ Kladsko již cca století ztraceno. Podobná tvrzení pak můžeme najít i u dalších osob, geografii blízkých – například středoškolský profesor dějepisu a zeměpisu a znalec hradů August Sedláček ve svém *Místopisném slovníku historickém* z roku 1908 popsal Kladsko jako „nyní při království Pruském, ač starodávný náboženský svazek s Čechami zůstal až po dnešní dobu“.³ Změna hranic v Evropě ale až do 1. světové války nevypadala jako aktuální, a tak možný přechod Kladska k Čechám nepřipadal nikomu reálně.

První světová válka znamenala v evropské politice obrovský, v zásadě do té doby nepředstavitelný předěl. I základní „kotvy“, jako bylo třeba Rakousko-Uhersko, se začaly otřásat; a možná začala být nejen existence samostatného českého (resp. československého) státu, ale i další hraniční úpravy dosavadního stavu – včetně možné nové příslušnosti regionu Kladska.

Literatura⁴ občas uvádí, že se zvažovala územní výměna, podle níž by Rakousko obětovalo, ve prospěch vstupu Itálie do války nebo alespoň její neutralizace, území Jižního Tyrolska s významnou italskou minoritou, a naopak by za to bylo Německem odškodněno právě navrácením Kladska. (Příslušné archivní materiály k této problematice osobně neznám a nejsem tak schopen posoudit, zda skutečně mohla tato záležitost „být na stole“; každopádně po roce 1915, kdy Itálie vstoupila do války na straně Dohody, přestala tato otázka být aktuální – západní velmoci toho Itálii slíbili mnohem více.)

2 Bohatou literaturu k tématu shrnuje Ondřej FELCMAN – Ryszard GŁADKIEWICZ a kol., *Kladsko – Dějiny regionu*, Praha – Hradec Králové – Kłodzko – Wrocław 2012.

3 August SEDLÁČEK, *Místopisný slovník historický*, Praha 1908, s. 412.

4 Ondřej FELCMAN – Ryszard GŁADKIEWICZ a kol., *Kladsko – Dějiny regionu*, Praha – Hradec Králové – Kłodzko – Wrocław 2012, s. 246.

Tato iniciativa (pokud vůbec byla reálná) se české geografie vůbec nedotkla. Z prostředí našich geografů ovšem nedlouho poté vzešla jiná myšlenka, která se změnou příslušnosti Kladska měla také co do činění.

„Přirozené území“ Viktora Dvorského

Zatímco až do počátku 20. století byla česká geografie zaměřená spíše na studium exotických krajů a byla vědou trochu romantickou, nástup nové „generace 1880“ – badatelů, vystudovaných na počátku nového století a s mnohem větším rozhledem po světové vědě, včetně zachycení nejmodernějších trendů⁵ – se začíná takřka paradigmaticky měnit a dostávat na moderní úroveň. S ní tehdy byl spojen vlastně i vznik moderních disciplín v českém prostředí – ve fyzické geografii (a zejména geomorfologii) je tento obrat symbolizován zejména osobou Jiřího Viktora Daneše (1880–1928), v případě geografie sociální (neboli tehdejší terminologií antropogeografie) byl základním představitelem **Viktor Dvorský** (1882–1960).

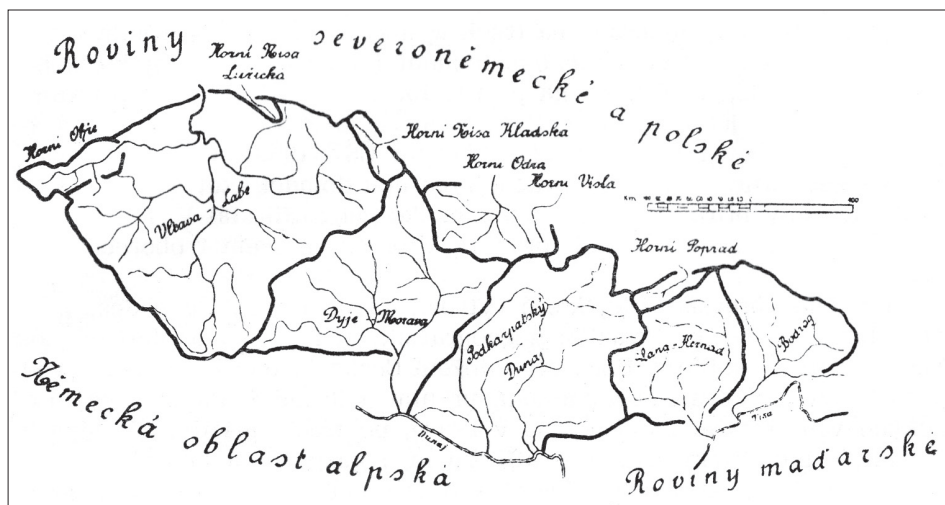
Pražský rodák Dvorský⁶ vedle geografie vystudoval i práva – k vědám o zemi ho napřed nasměroval jeho zájem o vysokohorskou turistiku (jezdil hlavně do slovinských Alp, ale i do Černé Hory), přes níž se dostal ke studiu odlehlých osad, a postupně se přesunul k sociálně-geografickým a politicko-geografickým otázkám. Během první světové války – po několika neúspěšných pokusech o emigraci – setrval jako asistent (byť už habilitovaný) na Geografickém ústavu české Karlo-Ferdinandovy univerzity, ale od roku 1917 publikoval hned několik statí, které měly být východiskem k pozdějším jednáním o hranicích nově vzniklé Republiky československé.

Již v onom roce 1917 publikoval tehdejší docent Dvorský v časopise *Národ* svou studii *Hranice českého území*, v níž načrtl podobu budoucího Československa – krom jiného v ní jako první artikuloval požadavek nejen spojení zemí, osídlených Čechy a Slováky (v jeho pojetí vlastně Čechy, žijící v Uhrách), ale také vymezil jeho rozsah, a to na základě přirozeného území, více méně z hlediska říčních povodí. Podle Dvorského vymezení patřilo k Čechám i Těšínsko, a také Slovensko; naopak netrval na některých výběžcích, jmenovitě ašském, frýdlantském, šluknovském a javornickém. Stejná mapa byla vytištěna na podzim roku 1917 i v *Národních listech*; i to byla ukázka toho, že již rakouský režim významně polevil. Sám Dvorský ale tento svůj návrh výslovně považoval za neoficiální.⁷ Na mapě se také, jako přirozená součást nově vzniklého státu, objevilo zakreslení povodí „Horní Nisy Kladské“, jednoznačně odpovídající tedy území historického Kladska, dle Dvorského vymezení tedy spadajícího do prostoru, kde měl být vyhlášen nový stát.

5 Blíže srov. Jiří MARTÍNEK, *Geograf a cestovatel Jiří Daneš*, Praha 2017, s. 93.

6 K němu zatím nejlépe Vlastislav HÁUFLER, *Akademik Viktor Dvorský (1882–1952–1960–1982)*, Zprávy Geografického ústavu ČSAV 20, 1983, č. 2, s. 12; *Biografický slovník českých zemí 14*, Praha 2011, s. 459.

7 Viktor DVORSKÝ, *Hranice československé republiky*, Sborník České společnosti zeměvědné 25, 1919, s. 37–41, 158–163 (zde s. 37).

Obr. 1: Návrh V. Dvorského z roku 1917 na vymezení Československa. Převzato z: V. HÁUFLER, *Dějiny geografie na Univerzitě Karlově, Praha 1967, s. 159.*

Dvorský o něco později, v práci *Území českého národa* (1918), se snažil kromě načrtnutí rozsahu území nového státu také překonat rozpor mezi státoprávním a národnostním vymezením nového československého státu – zatímco tradiční čeští politici (v čele s K. Kramářem) se drželi ideje historického státního práva, socialisté mluvili o přirozeném právu na sebeurčení, a když za 1. světové války se obnovila myšlenka na spojení se Slováky, těžko se hledaly argumenty pro vznik samostatného společného státu.⁸ (Přitom relativně velký (cca 130 000 km²) stát, navíc s dlouhou hranicí s Polskem, byl považován za mnohem přijatelnější, než malé království v historických hranicích.) Dvorský pominul různé více, či méně spekulativní plány na „slovenské knížectví“ nebo něco podobného, a tento problém se pokusil vyřešit jinak – pomocí v zásadě obdobné argumentace, jakou němečtí (Ratzel aj.) a další geopolitické přinášeli ve prospěch svých států. V příslušné studii mluvil o přirozeném právu, přírodou daných hranicích, jimž by mělo odpovídat i politické členění; naopak jazyk nepovažoval (podobně jako Ratzel) za státoprávní faktor. V souladu se svou již dříve publikovanou mapou chápal území českého národa vlastně jako soubor kotlin – od historických hranic je možná odchylka např. na Ašsku či Frýdlantsku, naopak k Čechám by mělo patřit Kladsko; jižní hranicí by pak měl být minimálně mezi Moravou a Ipelem tok Dunaje, zatímco vymezení na východě (Podkarpatská Rus apod.) bylo ještě zahaleno jakousi mlhou. Nicméně vývoj roku 1918 byl bouřlivější,

8 Podrobněji Jan GALANDAUER, *Pokus českého vědce o překlenutí rozporu v českém politickém programu*, in: *Semináře a studie Výzkumného centra pro dějiny vědy z let 2002–2003* (k vydání připravil Antonín Kostlán; *Práce z dějin vědy*, sv. 6), 2003, s. 89–95.

než si asi i Dvorský sám (natož konzervativnější vědci, nemluvě o „obecné“ společnosti) byli ochotni připustit.

Snahy z Paříže

Konec první světové války, vznik Československa i dalších států a blízké vyjednávání o změně hranic nemohlo na sklonku roku 1918 minout ani českou geografii. A byl to právě opět Viktor Dvorský, kdo se nejvíce z představitelů oboru zapojil do vyjednávání o nově vznikajícím státu a jeho hranicích. Záhy byl povolán nejprve do příslušného úřadu při předsednictvu ministerské rady, aby již na počátku roku 1919 odjel na jednání přímo do Paříže, kde vytvářel podklady Edvardu Benešovi pro slyšení před předsednictvem mírové konference. Z geografů (či přesněji – lidí geografii blízkých) tu ovšem nebyl sám⁹ – do Paříže odjel i kartograf Jaroslav Pantoflíček (pozdější hlavní redaktor *Atlasu republiky Československé*), demograf a statistik Antonín Boháč, etnograf Karel Chotek, ale i třeba cestovatel a spisovatel Jan Havlasa, specialista (i zde) na koloniální otázky, jenž si postupně ve 20. letech rovněž doplnil i formální geografické vzdělání.

Hlavním zájmem naší republiky v Paříži bylo především obhájení připojení Slovenska a Podkarpatské Rusi, resp. s tím související úpravy hranic (mj. na Těšínsku, ale zejména proti Maďarsku); nicméně na mírové konferenci se zvažovaly i návrhy na změny vymezení vůči Německu. V rámci tzv. Pařížského archivu, uloženého v Archivu ministerstva zahraničních věcí, se nachází také několik Dvorským připravených a podepsaných (či spolupodepsaných) materiálů, týkajících se změn hranice česko-saské a česko-slezské, zatímco o česko-bavorském úseku se prakticky nepochybovalo.

Obr. 2: *Portrét Viktora Dvorského. Foto archiv autora.*

Příslušné návrhy byly zvažovány jak z vojenského, tak civilního hlediska: zástupce armády – plukovník Rudolf Kalhous – měl zájem zejména na demilitarizaci poměrně velkého pohraničního území Německa cca po Vratislav, zatímco civilní

9 Srov. též Zdeněk VÁCHA, *Žádám Vás jako vynikajícího odborníka: Organizace odborných prací pro československou delegaci na mírové konferenci v Paříži v letech 1918–1919*, Praha 2012, přehledy v závěrečné části knihy.

zástupci, tedy zejména Dvorský, uvažovali o změnách hranic mj. vzhledem k odstranění železničních peází (např. připojení města Ziegenhals, tj. nynějších polských Głuchołaz). Vcelku logicky se mezi návrhy (mj. v souladu s Dvorského mapou) objevují také úvahy o odstoupení některých výběžků, či jiných území, která ač historicky náležející k Českému království, pro nový stát nebyla užitečná, resp. byla postradatelná. Dvorský navrhoval například odstoupení Vejprt¹⁰ (čistě německé město přímo na hranici) a některých výběžků, mj. Frýdlantského, z něžž by byla obětována severní část tak, že by při Čechách zůstalo jen nádraží v Raspenavě a oblast kolem Hejnic a Lázní Libverdy, přičemž hranice by vedla po kopcích severně od nich až po Měděnec (Kupferberg) a Rapickou horu.¹¹ Podobně se objevuje i plán na odstoupení Šluknovska,¹² kde by hranice vedla kdesi u Chříbské – zde by ovšem záleželo i na eventuálním osudu Lužice, o niž se zasazoval jiný člen komise, královéhradecký rodák Adolf Černý.¹³ Plán na odstoupení území na Chebsku – Dvorský zde v mapě z roku 1917 navrhoval připojení celé pramenné oblasti Ohře – výslovně odmítal nejen on, ale i vojenský zástupce Kalhous. Naopak až megalomansky vypadaly návrhy v Krkonoších, kde se mezi československými experty zvažovalo připojení celého hřebene, včetně Schreiberhau a Krummhübelu, tj. dnešní Szklarske Poręby a Karpacze.¹⁴ Zde se ovšem asi nedalo předpokládat, že by (samozřejmě, pro nás strategicky výhodná) úprava byla realizovatelná, a osobně se domnívám, že návrh na připojení Krkonoš se mezi úvahami objevil jen jako jakási maximální verze, z níž by bylo možno ustoupit.

Jaká byla v této situaci pozice jednání o Kladsku? Jak bylo napsáno výše, pro české geografů (jmenovitě Dvorského) šlo o přirozenou součást Čech a v situaci, kdy bylo možno (aspoň teoreticky) o změnách hranic uvažovat, samozřejmě předpokládal, že o Kladsku se jednat bude – ostatně sám v jiném textu výslovně psal, že Prusko nemělo na připojení tohoto regionu „žádného právního nároku ani vůči České koruně ani vůči osobě Marie Terezie“.¹⁵ Opět zde ovšem podle plánů naší delegace záleželo na tom, jak bude vymezena hranice německo-polská severně od nás.

Bude-li „na druhé straně“, tj. ve Slezsku, území Polska, pak měla česká strana jednoznačný zájem na připojení celého bývalého Kladského hrabství (o ploše cca 1640 km²). Zůstane-li Slezsko v německých rukou, pak je možno zvažovat jiné řešení – za přibližně 490 km², tj. čtvrtinu Kladského výběžku v okolí města Bad Kudowa, tj. dnešní Kudowa-Zdrój, s cca 68 000 obyvateli včetně asi 20 000

10 Archiv ministerstva zahraničních věcí (dále jen AMZV) Praha, fond (dále jen f.) Mírová konference a reparace, sv. 2, č. 79.

11 *Tamtéž*, č. 77. Stejnou informaci má Zdeněk ŠMÍDA, *Vývoj českých státních hranic*, Praha 2016, s. 101, aniž by (jako ostatně v celé knize) uváděl její zdroj.

12 AMZV Praha, f. Mírová konference a reparace, sv. 2, č. 78.

13 *Tamtéž*, č. 101–108. Srov. Jan CHODĚJOVSKÝ, *Věda versus politika: poslední pokus Adolfa Černého o zajištění lužické suverenity*, in: *Slovanství a věda v 19. a 20. století*, ed. M. Ďurčanský, Praha 2005, s. 101–131.

14 AMZV Praha, f. Mírová konference a reparace, sv. 2, č. 76.

15 V. DVORSKÝ, *Hranice...*, s. 40.

Čechů, navrhovali experti (pod návrhem jsou podepsáni V. Dvorský a A. Boháč) vyjít Německu vsříct opět územní výměnou, tentokrát cca stejně velkým a etnicky plně německým výběžkem v oblasti Javorníku a Vidnavy¹⁶, o rozloze přibližně 350 km², kde české obyvatelstvo nežilo prakticky žádné a od zbytku Čech je i tak odděleno Rychlebskými horami, resp. navazující Žulovskou pahorkatinou.

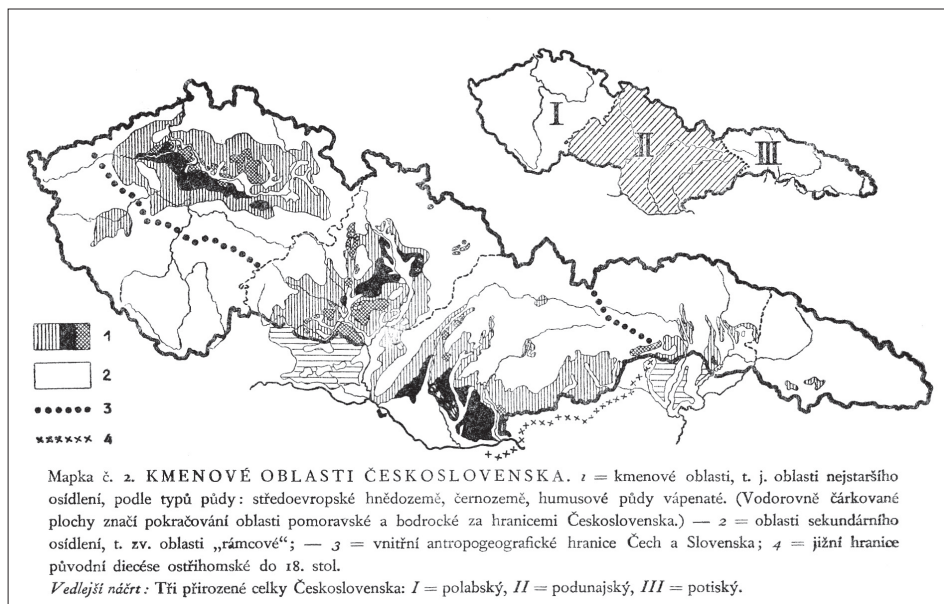
Nicméně jednání v Paříži nakonec dopadla zcela jinak. Česko-německá hranice se až na úpravy na Hlučínsku, kde bylo území zvětšeno o skoro 317 km², vůbec neměnila a Kladsko zůstalo nadále součástí Německa. Stejně, jako nově vzniklá republika podržela všechny zmiňované výběžky, včetně onoho výměnou navrhovaného Javornického, i se vším (vesměs německým) obyvatelstvem a se všemi problémy, které to o dvě dekády později přineslo.

Krizový rok 1938

Dvě desetiletí meziválečné éry poněkud zaměřily pozornost české geografie jiným směrem, než byla střední Evropa a vymezení hranic v ní, které byly pařížskou konferencí na nějaký čas prostě „dané“. Teprve nástup nacistického Německa a jeho územní ambice opět postavily geopolitické otázky do centra pozornosti české vědy o Zemi. Jako nejvýznamnější představitel naší politické geografie už v té době ale nevystupoval Viktor Dvorský, kterého osudový záchvat mrtvice v roce 1929 prakticky vyřadil z veřejného života (natož z odborné práce), ale jeden z mála jeho žáků – **Jaromír Korčák**. Sám se ovšem za geopolitika nepovažoval a přímo přiznával, že česká politická geografie se ještě na sklonku 30. let od Dvorského onemocnění nevzpamatovala.

Jaromír Korčák (1895–1989), rodák z Vrážného u Jevíčka na českomoravském pomezí, vystudoval geografii na počátku 20. let a zřejmě na Dvorského radu strávil také jeden rok na studiích v Bělehradě u renomovaného geografa Jovana Cvijiće. Trvalé pracovní místo ale nezískal na fakultě (na ní přednášel až v poválečné éře, kdy se stal profesorem a v 50. až 70. letech patřil, jako zakladatel tzv. albertovské školy, k absolutní špičce geografie u nás), ale ve Státním úřadě statistickém, kde se zabýval především otázkami vývoje populace a odborně byl ovlivněn zejména demografem – a účastníkem pařížských jednání – Antonínem Boháčem. Řada z jeho tehdejších prací je věnována ale i otázkám dnes bychom řekli čistě sociálně-geografickým. Ve 30. letech se ovšem také v několika článcích začal více zabývat geopolitikou – a podobně, jako Dvorský při definování československého území používal argumentů německé literatury, i Korčák ve svém nejvýznamnějším díle z tohoto oboru – *Geopolitické základy Československa. Jeho kmenové oblasti* (1938) – rovněž do značné míry polemizoval zejména s vědci ze země našeho trvalého rivala, tehdy již hitlerovského Německa, ale významně se inspiroval i autory francouzskými či anglosaskými.

16 Srov. Eva SEMOTANOVÁ a kol., *Kladsko. Historickogeografický lexikon*. Praha–Kłodzko–Wrocław 2015, passim; návrhy uloženy v AMZV Praha, f. Mírová konference a reparace, sv. 2, č. 83. Reprodukce v Eva SEMOTANOVÁ a kol., *Hranice v krajinách*. Praha 2020, s. 170.

Obr. 3: Korčákovy „kmenové oblasti“ z roku 1938. Převzato z J. KORČÁK, *Geopolitické základy Československa. Jeho kmenové oblasti*, Praha 1938, s. 59.

Zmíněná Korčáková práce o geopolitických základech naší země ale neměla za úkol definovat hranice státu, ale především obhájit existenci Československa jako země nespádající do německé Mitteleuropy, ale spíše k podunajskému ohnisku vývoje (hodně například navazující na někdejší Velkou Moravu!), složené ze tří přirozených celků – polabského, podunajského a potiského. Jeho argumentace, značně využívající i fyzicko-geografických podmínek, ale i archeologie a etnografie, je dnes často překonaná, v dobovém kontextu – předmluva je datována do dubna 1938 – ale rozhodně nikoli nezajímavá. Bohužel (pro tento článek) se podrobněji nevěnuje detailnějšímu vymezení hranic a na Dvorského myšlenku příslušnosti Kladska k českému státu podrobněji nenavázal. I když – v kapitole, věnované Moravě, oceňuje připojení Hlučínska k našemu státu s tím, že „sebemensi rozšíření Moravy, tohoto choulostivého středu státu, je velkým geopolitickým ziskem. Nahrazuje aspoň v malé míře ztrátu Kladska, již bylo českomoravské území zúženo na pouhých 141 km“.¹⁷ Ač to není přímo řečeno, domnívá se zde Korčák, že Kladsko původně patřilo k českému území a jeho odpadnutí v 18. století bylo chybou, narušující přirozeně vytvořený areál českého státu.

I v tomto případě ovšem platilo, že názory geografů jsou jedna věc, ale politická realita záležitost úplně jiná.

¹⁷ Jaromír KORČÁK, *Geopolitické základy Československa. Jeho kmenové oblasti*, Praha 1938, s. 107.

Poslední šance?

Ještě jednou se objevila možnost, že by se hranice Čech mohly měnit – v roce 1945, resp. na tehdy a poté probíhajících mírových jednáních o budoucnosti Evropy. Československo, jak je známo i z četné literatury, o připojení Kladska zájem pochopitelně projevilo, a i v tomto případě se našel geograf, který se významně vyslovil k otázce Kladska a jeho příslušnosti k naší vlasti. Tehdy to byl rodák z Orlických hor, profesor Univerzity Karlovy **Josef Pohl-Doberský** (1888–1957).¹⁸

Ten se narodil v Dobřem u Dobrušky, jako Josef Pohl. Před první světovou válkou vystudoval historii a geografii na pražské univerzitě, mj. u Jiřího Daneše a Viktora Dvorského, a poté delší dobu přednášel na středních školách. Během 20. let se habilitoval, pak na fakultě nějakou dobu zastupoval nemocné kolegy a postupně se stal mimořádným profesorem; k řádné profesuře se ale až do 2. světové války, i pro četné spory mezi geografy navzájem, nedostal.¹⁹ Jeho „hvězdná“ chvíle přišla až roku 1945, kdy se dostal do čela obnoveného Geografického ústavu UK, ale zároveň byl zvolen i předsedou oborové Československé společnosti zeměpisné. Docílil tak nejvyšších met, jakých mohl geograf v tehdejší době dosáhnout. Svě v tom jistě sehrálo, že se politicky „správně zorientoval“, změnil si příjmení z německého Pohl na české Doberský, ale také se stal z agrárníka komunistou a po roce 1948 nadšeně začal budovat socialismus, jak o tom svědčí například článek *Úspěchy ruské a sovětské geografie* (1951)²⁰ a další politicky uvědomělé texty, mj. o socialistické vesnici. Angažoval se také v problematice počestování místních jmen v pohraničí, resp. vytváření nového zeměpisného názvosloví v oblasti „Sudet“.

K problematice Kladska se Josef Pohl-Doberský vyjadřoval již dříve, ale explicitně své názory podal až v *Kladském sborníku* z roku 1946. Pro tuto publikaci o cca 160 stránkách, kterou edičně připravil literární vědec Václav Černý (1905–1987), zpracoval pražský profesor geografie studii *Kladsko politicky-zeměpisné a hospodářské*.²¹ V ní podal poměrně podrobný popis regionu, nejprve po stránce fyzicko-zeměpisné, pak ekonomické – zde důkladně využil podrobných německých statistik z roku 1933 (méně 1939) doslova do úrovně jednotlivých zemědělských hospodářství či živností, přičemž zcela pominul, že za dvanáct let nacistického režimu a válečných událostí tu došlo k zcela zásadním změnám a číselné údaje tak měly hodnotu *de facto* jen historickou, maximálně orientační. V další části pak charakterizuje jednotlivé části regionu a jeho nejvýznamnější sídla, a pokračuje historickým přehledem včetně shrnutí významných kartografických děl 16.–18. století a zachycení Kladska na nich. Součástí sborníku byla také Pohlem připravená mapa regionu v měřítku 1:200 000, pro níž zpracoval

18 Jeho podrobnější životopis zpracoval Jiří MARTÍNEK, *Geograf z Orlických hor Josef Pohl-Doberský*, Orlické hory a Podorlicko 19, 2012, s. 201–206.

19 Vlastislav HÄUFLER, *Dějiny geografie na Univerzitě Karlově 1348–1967*, Praha 1968, s. 167–171.

20 In: Sborník Československé společnosti zeměpisné 56, 1951, s. 27–37.

21 Kladský sborník, ed. Václav Černý, Praha 1946, s. 97–130.

i české, „historicky správné“ názvosloví. Někdy však jeho názvy působily uměle, např. pro Eulengebirge / Góry Sowie razil pojmenování Kozí hřbety a pro jejich nejvyšší bod, Velkou Sovu (1014 m), Kozí hora.²²

Obr. 4: Výřez z mapy Kladska od Josefa Pohla-Doberského (příloha Kladského sborníku z roku 1946).

Po většinu textu dokázal Pohl-Doberský udržet poměrně střízlivý geografický pohled na problematiku, ale především v závěru studie se u něj objevilo jednoznačné politické přesvědčení a zcela jasně se vyjádřil pro připojení Kladska k ČSR. Argumentoval mj. tím, že staré kartografické památky zachycovaly hrabství jako jednoznačnou součást Čech (jak by ne, když jím ještě do roku 1742 bylo) a tvrdil, že „Kladsko tvoří s Čechami dále jeden celek i po stránce hospodářské“²³ (což dokládal mj. argumentem o stejném složení půdy) a že „v žilách obyvatelů jak kotliny české, tak úvalu kladského koluje krev jednoho národa“. Celkově se svým cca třicetistránkovým výkladem, a hlavně závěrečným shrnutím snažil dokázat, že i z hlediska geografie je příslušnost Kladska k ČSR jednoznačná a správná. K tomu dokonce přidal i návrh, že „je nutno celé Kladsko nejen získati, ale je potřeba přesunout hranice se hřebenů Kozích hor (= nynějších Gór Sowich, pozn. J. M.) a Rychlebských hor a zakresliti je nejméně na okraj spojité lesní čáry, udané vrstevnicí 450 m, a to aspoň v tom případě, kdyby nebylo možno přesunouti hraniční čáru do roviny Oderské aspoň na 25 km od hřebene, jako je geopolitickým požadavkem a mezinárodní zásadou při úpravě horských hranic vůbec [...]“.²⁴

22 Tamtéž, s. 101 a příložená mapa.

23 Tamtéž, s. 128.

24 Tamtéž, s. 128–129.

O kousek dál, ač bez uvedení přímého rivala, uvažuje o tom, že údolí Kladské Nisy by mohlo být nepřitelem využito k průniku do Čech.

Na Pohlově případu se ukazuje, že zjitřená doba přináší občas myšlenky, které nám dnes připadají nejen anachronické, ale do značné míry až bizarní. Nicméně v období let 1945–46 česká společnost, geografie nevyjímaje, mohla některé otázky vidět ve zcela jiném světle. Jakkoli činnost Václava Černého i dalších osobností kolem *Kladského sborníku* jistý dobový ohlas vzbudila, nakonec k žádné změně hranic nedošlo a region Kladska, po staletí patřící k Čechům a od poloviny 18. do poloviny 20. století k Pruskému Slezsku, byl nakonec přidělen k Polsku, které se v důsledku druhé světové války přesunulo o cca 200 kilometrů na západ, a které tak převzalo rozsáhlá do té doby k Německu náležící území, bez ohledu na jejich historickou přináležitost.

Na další desetiletí pak, z různých důvodů, kladská otázka z témat, jimiž se zabývala česká geografie, poněkud vymizela. Znovu se objevila až v 90. letech, kdy se výzkum tohoto regionu obnovil, nikoli ale ve smyslu politicko-geografickém – žádná česká menšina už v Kladsku prakticky není a geopoliticky se už myslí v jiných měřítkách, než na „dostřel děla“ či průchod skrz průsmyky – ale spíše ve smyslu historické geografie. K tomu by se ale jistě mohli vyjádřit povolanější.

Autor | Author

Jiří Martínek

Historický ústav AV ČR
Prosecká 76
190 00 Praha 9
martinek@hiu.cas.cz

RNDr. Jiří Martínek, Ph.D. (* 1976) vystudoval historii a geografii na Univerzitě Karlově v Praze, doktorát (Ph.D.) získal v roce 2014 na Univerzitě Hradec Králové. Od roku 2006 pracuje v Historickém ústavu AV ČR, na projektu *Biografického slovníku českých zemí*. Přednáší na Přírodovědecké fakultě UJEP Ústí nad Labem a Přírodovědecké fakultě UK v Praze. Zabývá se dějinami přírodních věd, zejména geografie, dále historickou geografii a regionální geografii Evropy.

recenze

**Petr ČORNEJ, Jan Žižka. Život a doba husitského
válečníka, Nakladatelství Paseka, Praha 2019, 856 s.,
ISBN 978-80-7432-990-6.**

Knihou o Janu Žižkovi a jeho době naplnil Petr Čornej zadání významného projektového rámce s názvem Kulturní kódy a jejich proměny v husitském období (GA ČR P405/12/G148). Práce však není primárně úlitbou „vědeckému průmyslu“ ženoucímu se za vykazováním nejrůznějších bodů a indikátorů. Profesor Čornej ji napsal v závěru své profesní dráhy „institucionalizovaného“ akademika¹ a dovolil si v ní být plně sám sebou bez ohledu na aktuální požadavky kladené na instituce zabývající se vědeckou a výzkumnou činností (ač tyto standardy jeho práce bez problému splňuje), ideologie a další skrytá omezení autorské svobody, která se někdy nenápadně vkrádají do prostoru zasvěceného výsostně svobodné činnosti, jíž by vědecká práce měla být. Jak vysvětluje ve velmi osobně pojatém závěru, knihu „*musel napsat*“ proto, aby „*zůstal sám sebou*“ (s. 659). Díky tomu věrně odpovídá představám Petra Čorneje nejen text, ale i celková podoba knihy. Ale nepředbíhejme...

Nakladatelství Paseka udělalo kvalitní práci na díle, které vkusně a funkčním způsobem kombinuje psané slovo s obrazovými přílohami (ukázky pramenů, hmotové rekonstrukce hradů, fotky atd.). Kniha má takřka románový charakter (on je mimořádný i samotný Žižkův život jakoby se odvíjející podle dramatických principů) a přitom je prací striktně akademickou.² Petr Čornej v ní otevřeně přiznává přetrvávající nejistoty, hypotetičnosti i alternativní podoby výkladu. Vynikajícímú spádu děje zásadním způsobem napomáhá vhodná strukturace textu do poměrně krátkých kapitol, které se čtou jedním dechem. (Délka těchto kapitol činí průměrně 9,6 strany.) Kapitoly jsou sdruženy do sedmi vyšších celků odpovídajícím hlavním životním obdobím velkého vojevůdce, knihu uzavírá závěrečná kapitola věnovaná reflexi Žižkova života v pozdější literatuře a zcela na konci ještě autorovo závěrečné slovo. Knihu ctí Čornejův lehce plynoucí sloh, u něhož je až s podivem, jak snadno se čtou podrobné analytické pasáže nijak nezakrývající proces historického poznání včetně mnohdy poměrně podrobného popisu autorovy práce s prameny. Petr Čornej totiž nechce pouze vést vědeckou polemiku, cízelovat pohled odborníků na Jana Žižku a jeho dobu nebo předat dalším generacím historiků vše, co za svůj život k osobě Jana Žižky nashromáždil. „*Udělejte si sem výlet či vycházku!*“ Touto pobídkou k výletu do Trocnova nedaleko od Českých Budějovic kniha (na s. 15) začíná v touze oslovit co nejširší publikum, jemuž v minulých desetiletích možná zešedl, zevšedněl či se jinak „zajedl“ vztah k významnému období našich národních dějin.

Zpočátku mě poněkud překvapila tematická šíře, do níž autor Žižkův život váže. Ptal jsem se sám sebe, zda až příliš neodbočuje k českým dějinám. To však

1 K tomu srov. Petr ČORNEJ, *Husitství a husité*, Praha 2019, s. 9: „s koncem kalendářního roku 2019 po více než pětadvaceti letech působení definitivně opustím akademický svět“.

2 Na s. 658 autor odhaluje své přesvědčení, že „každý historiografický text je [...] též literárním dílem“.

Petr Čornej vysvětluje v závěru v rámci pojednání o zvolené koncepci a metodě, kde se obrací ke svému oblíbenému německému filozofovi Wilhelmu Diltheyovi, který „*považoval biografii mimořádné osobnosti za klíč k pochopení historické etapy*“ (s. 589), což se ovšem v případě vojevůdce, o němž se dochovalo jen nemnoho zpráv z pramenů, nezdálo být vhodnou cestou. Čornej proto tento postup obrací a pokouší se „*o rekonstrukci Žižkova vnitřního světa s pomocí ducha doby*“ (s. 589). Právě porozumění dobové religiozité, mentalitě a každodennosti chápe jako seznámení se s jazykem pozdně středověkých kulturních kódů, který umožňuje (pochopitelně jen do určité míry) porozumění osobnosti slepého vojevůdce. V rámci tohoto přístupu tak bylo důležité historický kontext blíže osvětlit. Text je proto obohacen o četné exkurzy do dobové každodennosti, společenských zvyklostí, staročeského pojmosloví, myšlenkového světa středověkých lidí, jejich náboženských představ, vnímání ročního koloběhu či prostorového kontextu (zvláště v případě okolí Trocnova, míst slavných Žižkových bitev a středověké Prahy, což má vše autor evidentně osobně velmi dobře „prošlapané“), jejichž pomocí se mu daří lépe vysvětlit a interpretovat jednotlivé prvky Žižkova života. Někdy se dotýká širších celoevropských paralel a kontextu nebo před čtenáře klade odbočky ve smyslu pozdější paměti na Jana Žižku (hmotné památky, obrazy v podání dějepisců i moderních historiků). Často proto v knize problesknou pasáže zaměřené na vztah 19. a 20. století k husitství. Kniha by jistě mohla být ještě mnohem delší,³ což ovšem autor vyhodnotil jako nežádoucí a na několika místech svůj výklad zestručnil odkazem na skutečnost, že daná událost již byla dříve vícekrát vylíčena.

Dynamiku počátků husitské revoluce vytvářelo zejména zpřítomnění biblických pasáží, které se zdály zhmotňovat přímo před zraky dobových účastníků těchto převratných událostí. Kniha o Žižkovi pracuje s komplikovaným předivem výkladů dějin a odkazuje se často na biblické texty. Hermeneutický problém je ovšem ještě složitější, neboť jak autor poznamenává, historie je vlastně interpretací interpretací (s. 211), a proto si je třeba být vědom, že minulé děje byly zpětně „čteny“ a vykládány dalšími generacemi dějepisců biblickým prizmatem. Teprve za tímto „nánosem“ se ukrývá dobová realita.

Petr Čornej proniká husitským mýtem již po desetiletí. Odhaluje v pramenech četná topoi, demytologizuje zázračná vítězství a odhaluje procesy konstrukce historické paměti. S oblibou užívá historické sémantiky, pomocí níž „překládá“ dobové lexikum do současného jazyka. Např. pojem „*búrky*“ vysvětluje jako ekvivalent toho, „*jak tehdy lidé běžně nazývali revoluci*“ (s. 310). Zejména ale upozorňuje, že je třeba si být stále vědom skutečnosti, že „*pozdní středověk nechápal slova jako termíny, nýbrž užíval je často nahodile a synonymicky, ovšem v širším významovém záběru, než jsme zvyklí*“ (s. 254). Je proto velmi ostražitý vůči užívání označení vytvořených pozdější historiografií. Upozorňuje na mylný název Menší Tábor (s. 497–499), který se v dobových pramenech pojí výlučně v souvislosti s Valečovem a pro danou skupinu raději užívá tvar „*Žižkovo uskupení*“ (s. 510), „*Žižkův svaz*“ (s. 523) či „*Žižkův východočeský svaz*“ (s. 531). Podobně podle Čor-

3 Na s. 658 uvádí, že „*hlavní text [...] mohl být dvakrát delší*“.

neje nemá historický základ ani slovní spojení „*strana Opočenských*“ (s. 545), které se v pramenech vyskytuje pouze jedenkrát, a to v souvislosti s pokusem o atentát na Žižku. Petr Čornej k označení politických či náboženských skupin raději využívá jmen vůdčích jednotlivců (např. husitská šlechta kolem Čenka z Vartenberka na s. 125 či výše uvedený Žižkův svaz).

Místy autor využívá časově vzdálených paralel a aktualizací, jako v případě konstatování, že Žižkova vůle po jednotě husitských vojsk byla v rozporu s uskutečnovateli „*kulturní revoluce*“ (s. 263). Pražské husitské frakce označuje jako „*revolucionáře*“, „*reformisty*“ a „*legitimisty*“ (s. 258). Vysloveně odlehčeně působí názvy kapitol „*Tenkrát na západě*“ a „*Hra o trůny*“. Na jiném místě přirovnává psychologický dopad masakru v Chomutově k dobytí arabské vesnice Dajr Jásin roku 1948 židovskými ozbrojenými jednotkami (s. 361).

Není prvním, kdo sleduje společné rysy husitství s velkými evropskými revolucemi,⁴ nicméně jeho postřehy o obecné revoluční snaze „*o odstranění prostituce*“ a zpochybnění společenského významu „*nepočtené vrstvy inteligence*“ jsou (myslím) jeho vlastními připomínkami (s. 436). Jeho přístupem je totiž vlastní neochota spokojit se s pozorováním anonymních struktur a procesů, místo nich neustále usiluje o introspekci, která je pochopitelně vždy rozporovatelná, zároveň ale umožňuje pokusit se psát dějiny lidí z „*masa a kostí*“. Uvedme k tomu pokus o včítění do husitského davu vnikajícího do pražských klášterních sklepení, kdy se „*řada útočníků [...] po jeho konzumaci [vína – pozn. ZB] ocitla v říši blaženství, o níž tak často slychávala z úst svých kazatelů*“ (s. 166). Žižku rozbíjejícího palcátem lebku husitského kněze poraženého vojska v bitvě u Strauchova dvora představuje jako nástroj spravedlnosti veřejně demonstrující vítězství jediného správného výměru božího zákona (s. 516). Žižkovu duši chce rovněž pochopit při rekonstrukci možné podoby válečnickovy „*dobré*“ smrti, který se měl před smrtí vyzpovídat a odpustit v duchu Otčenáše všem svým viníkům (s. 574).

Čornejova kniha proto výjimečným způsobem vtahuje do děje a plasticky (to nemyslím jako frázi) vykresluje kulisy Žižkova života, k čemuž vytváří základní předpoklad autorův mimořádný rozhled. Je dobře, že Petr Čornej napsal Žižkovu biografii teprve nyní, kdy je hluboce obeznámen s většinou relevantních pramenů, z nichž leckteré pomáhal edičně zpřístupnit (zejm. se vyplatil důsledný přístup k jednotlivým vrstvám a textům Starých letopisů českých). Pro svoji práci využívá aktuální archeologické poznatky, interpretace hmotných artefaktů, poznatky dějin umění i dobovou hudební a literární produkci. Zná pochopitelně vynikajícím způsobem i odbornou literaturu k tématu. Pramenových dokladů ovšem není tolik, kolik bychom si přáli, a proto musí využívat různých analogií a paralel, na něž však vždy důsledně upozorňuje.

Petr Čornej dále těží ze svého širokého přehledu o nejrůznějších společenských sítích, v nichž se Žižka pohyboval, ať už šlo o lapkovské družiny, pražské měšťanstvo (opakovaně upozorňuje na často upozadovanou roli Žižkových kontaktů s důležitými osobami pražské komunální politiky – s. 581), okruh

4 Srov. mj. Martin MALIA, *Lokomotivy dějin. Revoluce a utváření moderního světa*, Brno 2009.

dvořanů krále Václava IV. či příslušníky šlechty vázané na husitské svazy. Pokud to slouží k prohloubení Žižkovy biografie, pak z části sleduje i osudy dalších osob, čímž biografii zalidňuje životnými a věrohodnými charaktery. Ukázková je v knize kritika a interpretace pramenů. Za všechny příklady uveďme rozbor zpráv o bitvě u Hořic (1423), která se jasně vyjeví jako pozdější výklad per analogiam dle popisu z konce 15. století vytvořený autorem, „*který z pozice vojenského odborníka preferoval taktiku založenou na využití bojových vozů*“ (s. 502). Modelový příklad odstranění množství nánosů dlouho tradovaných ve vědecké literatuře je odhalení širokého komplexu dezinterpretací vzešlých z nedostatečně kritického přístupu k Palackého edici Starých letopisů českých (k tomu srov. s. 502–503). Od s. 535 podává přímo vhled do „dílňny“ Františka Palackého, který uměle vyplnil bílé místo Žižkova života na podzim 1423 údajným tažením do Uher. Nicméně Žižkova mysl zůstává dále až mučivým způsobem zahalená.

Čornejova výchozí hypotéza zní, „*že se nejproslulejší husitský bojovník chopil meče na obranu husitského pojetí božího zákona, aby dosáhl spasení*“ (s. 527). Žižkovo osobní krédo je podle autora obsažené v jeho tzv. vojenském řádu. Profesor Čornej jej hodnotí jako vyznání „*prosté, srozumitelné a zároveň imponující*“ (s. 528), plně touhy co nejvíce se přiblížit ideálu božího bojovníka. Profilu Kristova bojovníka odpovídal i Žižkův boj proti pýše, kterou přemáhal pokorou demonstrovanou ve svém oslovení „bratr Žižka“ či skrovné majetkové základně (s. 528). Není pochyb o tom, že centrum Žižkovy osobní teologie představovala touha po obecenství s Kristem prostřednictvím eucharistie, přičemž kalich patrně ve shodě s pozdně středověkou zbožností vnímal i jako jednu ze zbraní Kristových (*arma Christi*). Již na tomto světě usiloval o prosazení Božího zákona a jednoty křesťanů, čímž respektoval ideu křesťanského univerzalizmu, jíž se ovšem dostával do nesmiřitelného rozporu s vrcholnou duchovní i světskou mocí (s. 590–591).

Kdo zná blíže Čornejovo dílo, toho nepřekvapí autorova nechuť vůči postmoderně.⁵ Petr Čornej nesouhlasí s relativizací hodnot, jakými jsou národ, víra či osobní přesvědčení a v tomto duchu text poněkud aktualizuje. Na s. 595 ironicky komentuje kauzu kutnohorského měšťana Matěje Máši, který se dostal do problému proto, že si nechal na domě vymalovat Žižkovu podobiznu, slovy: „*Politická a náboženská korektnost má asi v Čechách hlubší kořeny, než bychom čekali*“. Právě v osobní jednoznačnosti a ochotě položit za přijaté pravdy život Petr Čornej s Žižkou evidentně sympatizuje,⁶ byť nijak nezakrývá a neobhájuje zvěrstva a ukrutnosti, jichž se stal součástí a která jsou z dnešního pohledu nepřijatelná. Zatracovat jej a celé husitské hnutí však dnes již není třeba. Slovy Petra Čorneje: „*sypat si kvůli němu ještě dnes popel na hlavu [...] by bylo u vědomí evropských souvislostí nenděžitě, ne-li trapné. Spíš bychom si měli připomínat, že*

5 Jednoznačně negativně vyznívá jeho skryté hodnocení na s. 252: „*bez regulace vyústí svobodné kázání božího slova v nezvládnutelnou anarchii, z našeho pohledu pak, hyperbolicky řečeno, v chaos téměř postmoderní*“.

6 Kladně hodnotí Žižkův nekompromisní postoj odporující pokusům o „*nedůstojné kompromisy s římskou církví*“ (s. 544).

velké reformace byly daní za nezdařenou reformu institucionální církve v 15. století a že husité i přívrženci reformačních idejí nedílně patří do křesťanské ekumeny, neboť věřili a věří v Kristovo vykupitelské dílo“ (s. 605). Dokonce si na s. 603–604 neodpustí výtku vůči Petru Chelčickému, který vedl ostrou polemiku s násilnou formou české reformace, ačkoli i on sám ve své *Postile* vyslovil přání po fyzické zkáze protivníků božího zákona.⁷ Oproti Pekařovu Žižkovi, jehož život násilnického fanatika prodchnutého chiliasmem vyznívá dosti negativně, ale i nejrůznějším způsobem idealizovaným portrétům národního či lidového charismatického vojevůdce, tu veřejnost dostává do rukou obraz Žižky vykresleného s maximálním úsilím o spravedlivý přístup porozuměním „skrže dobu“, i když nezastírající jasně autorovy sympatie.

Tím se uzavírá i osobní vyznání profesora Čorneje nad knihou o slavném vojevůdci, jejíž sepsání si předsevzal již v dětství a k níž se s vytrvalou poctivostí postupně propracovával, přičemž byl v průběhu života nucen opustit mnohé z idealizovaných představ o svém hrdinovi (s. 658). Tuto práci napsal „především pro české publikum“ (s. 659), jemuž by jistě přál nový, tvůrčí a neideologizovaný návrat ke kořenům národní identity.⁸ Ještě jednou si připomeňme, že tato kniha nebyla napsána z jakýchkoli vnějších důvodů, ale proto, aby Petr Čornej „zůstal sám sebou“ (s. 659).

Autor | Author

PhDr. Zdeněk Beran, Ph.D.

Historický ústav
Filozofická fakulta
Univerzita Hradec Králové
nám. Svobody 331
500 03 Hradec Králové
zdenek.beran@uhk.cz

7 Srov. Jaroslav BOUBÍN, *Modlitby Petra Chelčického*, in: Angelus pacis. Sborník prací k počtě Noemi Rejchrtové, edd. Pavel B. Kůrka – Jaroslav Pánek – Miloslav Polívka, Praha 2008, s. 227–236.

8 K tomu srov. povzdech v kompendiu P. ČORNEJ, *Husitství a husité*, s. 393: „Vím, že si postmoderní mainstream samotný pojem národ oškliví v pochopitelné reakci na rasismus, nacismus i v zájmu globalizujícího se světa“.

Matouš HOLAS, *Archeologie prusko-rakouské války z roku 1866*, Pavel Mervart, Hradec Králové 2019, 150 s., ISBN 978-807465-370-4.

Jednou z nejhlasitějších pobídek v rámci české historické vědy je volání po interdisciplinaritě. Bohužel je potřeba naplňována prozatím spíše prostřednictvím mezioborové meziinstitucionální spolupráce. Texty, které by byly prokazatelně interdisciplinární, které by se alespoň pokoušely propojit uzavřené metodologické a tematické plochy jednotlivých oborů, jsou spíše výjimečné. O to více pozornosti by mělo zasluhovat, pokud se k takovému počínu odhodlá začínající badatel prostřednictvím publikování své kvalifikační práce. Příkladem je loni vydaná kniha Matouše Holase, která poprvé uceleně představuje výsledky archeologických výzkumů z prostředí bojišť války z roku 1866. Ač je v titulu uveden pojem „archeologie“, publikace by rozhodně neměla ujít pozornosti historikům, a to nejen odborníkům na válečné či regionální dějiny. Holas na třech tematicko-metodologických okruzích nastínil možnosti využití archeologických přístupů v historické práci a vica versa.

Po nezbytném úvodu následuje výkladový exkurz popisující historický kontext války roku 1866. Již v této části Holas zúročuje své mnohaleté zkušenosti s tématem. Na rozdíl od mnohých jiných autorů nepřebírá zažitá klišé a floskule, neopakuje mnohé chyby a prokazuje schopnost o problematice přemýšlet v souvislostech. Jelikož bývají takové pasáže až jakousi povinnou mantrou desítek publikací populárně-vědeckého charakteru, je znalému čtenáři dobře známo jazykové kódování, které bývá v té souvislosti užíváno. Holasův text naproti tomu působí neotřele, svěže, možná i netradičně. Jen škoda, že následující pasáž úvodu, jež pojednává o etablojícím se oboru archeologie bitevního pole, působí v kontextu předchozích stránek disparátně. Samostatně působí texty velmi erudovaně, ale vzájemné provázání myšlenkově nefunguje. To je však jen jedna z mála výtek určených recenzované publikaci. Hned v úvodu se tedy objevuje, možná nezamýšleně, konstruktivně kritická teze vůči práci historiků, především přílišné spoléhání se na písemné prameny a literaturu. Naopak na novověká bojiště se dlouhou dobu archeologové nezaměřovali, zřejmě i z důvodů velkého množství historických pramenů, které pro dřívější historické epochy chybí. Vzájemně hýčkaná hájemství však mohou být obdobnými přístupy, jaké Holas (i jeho kolegové z Univerzity Hradec Králové) zvolil, rozbita a vzniklý prostor tak umožní vzájemné obohacení a korekci výsledků výzkumů archeologie a historie. V praxi to pak autor částečně prokazuje na výše zmíněných pasážích jinak zcela historického výkladu.

Další část publikace, rozsahem největší, se zaměřuje na válečné hroby. Ovšem opět trochu jinak, než jak byli doposud historikové zvyklí. Jsou zcela pomínuty kulturněhistorické i paměťové přístupy a je forsírována rovina antropologická. Je zarážející, že na bojištích z roku 1866, jež jsou doslova posety stovkami municízně popsaných a analyzovaných pomníků nad hromadnými

hroby, doposud neprobíhal mezioborový výzkum v měřítku, které by mohlo iniciovat vznik výzkumné tradice. Holas nabízí možnost pracovat s dostupnými antropologickými, archeologickými i historickými prameny a v jejich kombinaci interpretovat zcela nové poznatky. Drobným nedostatkem této části je chybějící teoretický rámec užitých, případně zmíněných antropologických přístupů. Škoda, že se autor také alespoň částečně nezaměřil na rovinu kulturně-antropologickou a příliš inklinuje k antropologii forenzní. Z jeho archeologických východisek je to však pochopitelné. Rozsáhlá kapitola o válečných hrobech je přehledně strukturována a za zdařilé považuje recenzent umístění popisů výstroje a výzbroje zúčastněných armád. Ty v historických textech působí občas poněkud neukotveně a samoúčelně. V souvislosti s určováním totožnosti padlých a analýzou nalezených artefaktů je jejich případný větší rozsah na místě. Nejistě naproti tomu působí umístění textu o válečném hrobu v Litvě z Napoleonova ruského tažení a podkapitola „*Kdo byl pohřben u České Skalice*“. Byť je zřejmé, že se jedná o výsledky konkrétního dílčího výzkumu, bylo by asi vhodné tyto pasáže do ostatního textu kontextualizovat. Mnohaleté zkušenosti autora s historickým militárním reenactmentem jej pak vedou k sympatické tezi, že nikdy nekončí spor o „pruskou jehlovku“ lze řešit smířlivým faktem, že se jedná pouze o zbraň, ze které vznikne smrtící nástroj až ve spojení s adekvátně vycvičenou lidskou obsluhou a s využitím efektivní taktiky boje.

Druhým z tematicko-metodologických okruhů je problematika terénních relikti. Opětaráží, že v tak extenzivně zpracovávaném tématu, jakým válka 1866 bezpochyby je, byla otázce výzkumu terénních relikti věnována minimální pozornost. Analýzou polních opevnění pro rakouské dělostřelectvo nabourává Holasova publikace další z mnohých zažitých kliše o bitvě u Hradce Králové, konkrétně rakouská opatření vůči postupující druhé pruské armádě. Obdobně jako v předchozí části, i do této je poměrně organicky zakomponována pasáž o rakouských dělostřeleckých a ženijních jednotkách.

V poslední části je představen průzkum bitevního pole detektorem kovů. Jinak problematický svérázný koníček se v rukou odborníků mění na zajímavý analytický nástroj. Nejprůkazněji lze zachytit pozůstatky válečných střetů z léta roku 1866 detektorovou prospekci orientovanou na vyhledávání užitého střeliva. Pro práci s tímto specifickým materiálem je nezbytně nutná znalost historických pramenů, jakými jsou výstrojní předpisy zúčastněných armád, jejich organizace a bojová aktivita ve zkoumaném prostoru bojiště. Jelikož byl ve válce roku 1866 povětšinou kladen hlavní strategický důraz na pěšího vojáka se střelnou zbraní, jsou pozůstatky střeleckých soubojů na bojištích zachytitelné nejpočetněji. Problémem se tu, oproti obdobným výzkumům například americké občanské války, jeví absence zbraní se systémem nabíjení kovové nábojnice (resp. střelou v nábojnici), která by po opětovném nabití zbraně zůstala v místech střelby. Analýza umístění nalezených artefaktů v krajině totiž umožňuje doplňovat a zejména korigovat psané prameny. Vojáci na bojišti odněkud někam stříleli, někde nabíjeli a někde umírali. V případech rozsáhlých areálů bojišť války z roku 1866 se historikové prozatím spoléhali výhradně na psané prameny. Na tomto

konkrétním tématu by jim práce Matouše Holase mohla nabídnout zcela jiný pohled. Na tématech jiných pak otevřít oči vůči výsledkům a přístupům novověké a moderní archeologie. Nejen z tohoto důvodu lze práci Matouše Holase vřele doporučit. Drobné stylistické lapsy v jinak relativně vyspělém stylu a redakčně přehlédnuté překlepy lze inspirativní publikaci jistě omluvit.

Autor | Author

Mgr. Vojtěch Kessler, Ph.D.

Historický ústav
Akademie věd ČR, v. v. i.
Prosecká 809/76
190 00 Praha 9 – Prosek
vojtech.kessler@seznam.cz

zprávy

Otevření nových expozic v Jilemnici Kostel sv. Alžběty a Jan hrabě Harrach a zahradnictví

V sobotu 14. září 2019 byla za velké účasti řady vzácných hostů a veřejnosti otevřena v bývalém zahradnickém domku v sousedství jilemnického zámku nová expozice. Stalo se tak přesto, že se před několika lety se objevil nápad zbořit někdejší zahradnický domek s relikty kostela sv. Alžběty v zámeckém parku v Jilemnici. Tento požadavek, mimochodem pro zámecký park dost nešťastný, si přirozeně vyžádal archeologický průzkum. Předpokládali jsme, že nám přinese leccos nového, leč skutečnost daleko předčila naše očekávání. Po shrnutí starých hobrových obkladů se objevilo pěkné gotické sanktuárium, nedaleko něj pak do zdi druhotně vsazená hlava a dvě dětské či andělské hlavičky. Později se ukázalo, že jde o část náhrobku Bohumíra Křineckého z Ronova (1585). Posléze se podařilo najít z tohoto reliéfu ještě část kamenného meče, ruku oděnou do brnění a další drobnosti, včetně části nápisu.

Stavba ale začala vydávat další svědectví. Našly se zde zlomky keramiky od poloviny 13. do 19. století, nechyběl ani zlomek zvonu roztaveného při požáru roku 1788, kovové přezky, kování rakví atd. Největším překvapením se stal nálezkou základů kostela z poloviny 13. století. Ten posunul předpokládané osídlení místa minimálně o 100 let. Průzkum probíhal v někdejším presbyteriu svatyně, a tak není překvapením, že se zde našly také ostatky někdejších majitelů panství, zejména Valdštejnů. Při západní stěně budovy byla objevena kostnice s ostatky osob pohřbených na někdejším okolním hřbitově, na druhé straně, tedy při východní zdi, byly nalezeny ostatky matky z dítětem ze 14. století. Po průzkumu byly kostnice i hrob matky označeny deskou z červeného pískovce a na stěnu byla osazena kovová tabulka s vysvětlujícím textem.

Pozůstatky Valdštejnů se po návratu z průzkumu uložily do kovových schránek označených Valdštejnským erbem a 12. února roku 2018 byly za velkého zájmu veřejnosti pietně uloženy zpět do presbyteria.

Není divu, že se vzápětí zrodila i myšlenka v rekonstruované budově, prohlášené mezitím za kulturní památku, vytvořit stálou expozici, a to tím spíše, že se dochovalo několik uměleckých předmětů z původního vybavení svatyně. Původně zamýšlený pohled na dějiny kostela a jeho staršího předchůdce z poloviny 13. století jsme po zralé úvaze změnili; došli jsme k závěru, že bychom mohli využít také pěkné podkroví objektu (krov pochází z roku 1838–39) a umístit sem zahradnickou expozici věnovanou Janu hraběti Harrachovi, neboť jeho přínos zahradnictví lze označit za výjimečný. Tím bychom zároveň připomněli i další funkci domu, kterou plnil přibližně od roku 1789 do nedávné minulosti.

Rekonstrukce objektu a vytvoření expozice přišly na více jak deset milionů korun. Celou akci organizovalo a financovalo město Jilemnice, a patří mu proto jistě mimořádný dík. Významně ji dotovalo i ministerstvo kultury a Liberecký kraj. Scénář připravili Jan Luštinec a Jan Prostředník, vedoucí archeologického průzkumu. Výtvarného řešení se ujal osvědčený výtvarník Michal Šír. Vynikající kus práce odvedla i paní Jana Nonnerová z Městského úřadu v Jilemnici

(oddělení rozvoje a investic – památková péče). Svým dílem přispěla i řada dalších osobností.

V přízemí tedy najdeme expozici kostela sv. Alžběty. Při vstupu zaujme návštěvníka dochovaná severní stěna presbyteria se zřetelnými zazděnými dveřmi do sakristie, výklenkem, a především neobyčejně cenným gotickým sanktuáriem. Vložili jsme do něho pro názornost novou patenu a kalich s archivně doloženým nápisem „*Anna Franziska Harantinn Gräfin v. Schönfed F F Anno 1675. L. W. I. R. De Z. C. L. G. S.*“ Liturgické náčiní je skvělým dílem profesora Jaroslava Prášila z VŠUP v Turnově.

Středovou stěnu zdobí erby rodů, jež kostel budovaly a pečovaly o něj – pánů z Valdštejna, Jilemnických z Újezdce a Kounic, Harantů z Polžic a Bezdržic a hrabat Harrachů. Místo posledního odpočinku tu našel i syn slavného Kryštofa Haranta, popraveného roku 1621 na Staroměstském náměstí v Praze, Jan Vilém a Kryštofův vnuk Kryštof Gotfrýd (Bohumír). Jejich ostatky spolu s dalšími rakvemi byly údajně roku 1786 přeneseny do sousedního barokního kostela sv. Vavřince. Zda tam zůstaly do naší doby, může osvětlit pouze další archeologický průzkum.

Na druhé straně středové zdi, tedy v bočním prostoru, návštěvníka určitě zaujme zajímavý model kostela v gotické fázi vývoje. Najdeme tu také řadu pozoruhodných archeologických nálezů, včetně zlomku zvonu i dalších kovových předmětů a zlomků keramiky. Vedle zmíněného modelu dominuje kopie náhrobku mříčenského zemana s nápisem „*Letha Panie 15?9 powolán jest prostrzedkiem smrti pan Martin Kupecz, obywatel ve wsi Smirziczny, przed Janem Krztitelem.*“

Pozornost si zaslouží i již zmíněné umělecky velmi kvalitní části náhrobku Dobromysla Křineckého z Ronova. Vyniká především kvalitně sochařsky ztvárněná tvář tohoto šlechtice. Dochovanou část nápisu můžeme doplnit z archivních zdrojů:

„Letha od narození Syna Božího 1585 ten pondiely przed swatym Diwissem v 7 hodin na noc umrzel uroz. pan pan Dobrom. Krzineczky z Ronowa a na Gilemiczy, gehożto tielo tuto pohrżbeno.“

Zahradnická expozice v podkroví (krov pochází z let 1838–39) s řadou obrazových dokladů ozřejmuje vývoj jilemnického zámeckého parku. Dokládá i úsilí Jana hraběte Harracha o rozmach zahradnictví. V letech 1886–1896 stál jako prezident v čele Zahradnické společnosti ve Vídni (Gartenbaugesellschaft in Wien). Na zajímavém obrázku lze vidět jeho veliké skleníky a ananasové záhony při zámku Prugg v Brucku an der Leitha v Dolních Rakousích. Za hraběte Jana vznikl u zámku obrovský park, jeden z nejvýznamnějších v Evropě, a Prugg se tak stal jakousi líhni vynikajících zahradníků. Ti pak formovali nejenom zahrady při Harrachových zámcích, ale ovlivňovali vývoj zahradnictví v celém Předlitavsku. Jednalo se o Čechy i Němce. K nejvýznamnějším patřili Anton Sandhofer, Jan Veselý, Josef Bouzek a další. Poutavé jsou barevné obrazy rostlin po hraběti pojmenovaných: Begonie hrabě Harrach (zahradník Jan Veselý),

broskev hrabě Jan Harrach (vyšlechtil Josef Bouzek) a jahoda Osvícenost Jan hrabě Harrach (zahradník Anton Sandhofer).

Expozice nemohla samozřejmě pominout založení první krkonošské přírodní rezervace roku 1904 a budování botanických zahrádek u Labské boudy a posléze u Martinovky. Za vším stál hrabě Jan a všechny aktivity také finančně zajišťoval. Jistě není náhodou, že po jeho smrti jich část zanikla. Již v roce 1910 (hrabě Jan zemřel v prosinci 1909) nebyla na zahrádku uvolněna ani koruna.

A jak to někdy bývá, dostali jsme krátce před otevřením expozice hezký bonus. Nedaleko domku se podařilo objevit pěkně tesané torzo sochy. Jedná se zřejmě o satyra s pásem květin a ovoce přes bedra. Vzhledem k tomu, že postava leží na břiše a hlavu měla skloněnou dolů, lze s jistotou opatrností vyslovit závěr, že se jedná o torzo z některé ze zámeckých kašen, doložených v 17. století.

Vnější půvab velmi pečlivě opraveného objektu obohatil jilemnický zámecký areál a interiér jistě dále posílí zájem turistů o Krkonošské muzeum, a tím i o celé město.

V dohledné budoucnosti přibude ještě jednoduchý pás dlažby, který v trávníku vyznačí obvod bývalého kostela. Jeho rozměry možná leckoho překvapí. Délka svatyně činila 25 metrů, šířka 12 metrů.

Novou expozici za finančního přispění města Jilemnice bude provozovat Krkonošské muzeum Správy KRNP. Otevřena bude vždy v hlavní sezóně, mimo ni pak pouze na požádání. K archeologické expozici vyšlo samostatné číslo časopisu Via Lucis, číslo 1/19, které nabízí zájemcům hlubší poučení o celém průzkumu.

Autor | Author

PhDr. Jan Luštinec
emeritní ředitel Krkonošského muzea v Jilemnici

XI Międzynarodowe Forum Muzeów Domowych. Kudowa-Zdrój – Česká Skalice, 22.– 23. 9. 2018

W dniach 22.–23. września 2018 roku odbyło się w Kudowie-Zdroju i w Czeskiej Skalicy XI Międzynarodowe Forum Muzeów Domowych. Organizatorami Forum byli – Muzeum Kultury Ludowej Pogórza Sudeckiego w Kudowie-Zdroju, Polsko-Czeskie Towarzystwo Naukowe, Uniwersytet Wrocławski, Wydział Filozoficzno-Przyrodniczy Uniwersytetu Śląskiego w Opawie, Město Česká Skalice oraz Centrum rozvoje Česká Skalice, o.p.s. (Vila Čerych). Patronat nad Międzynarodową Siecią Muzeów Domowych sprawują Rektory polskich i czeskich uczelni stowarzyszeni w Konferencji Rektorów Uniwersytetów Śląskich (KRUS).

Pierwszą częścią Forum, która odbyła się w Villi Residence w Kudowie-Zdroju, było sympozjum „*Tradycje i zabytki kultury kulinarnej. Biesiady.*” Referaty wygłosili – Henryk Dumin (Jelenia Góra), Magdaléna Rychlíková (Praga) oraz Naděžda Morávková (Pilzno).

Henryk Dumin, etnolog i badacz tradycji kulturowych Dolnego Śląska, w referacie *Rytualny wymiar uczt – Szczodry wieczór i Wielkanoc*, przedstawił duchową stronę najważniejszych w kościele katolickim świąt dorocznych czyli Bożego Narodzenia i Wielkiej Nocy. Skupił się na różnych tradycjach przywiezionych na Dolny Śląsk po II wojnie światowej przez Polaków o zróżnicowanym pochodzeniu regionalnym. Przedstawił bożonarodzeniowe zabiegi o charakterze agrarnym i hodowlanym, wróżby matrymonialne oraz tradycyjne potrawy wigilijne i ich znaczenie. Zaprezentował też materiał fotograficzny z ostatnich pięciu lat tzw. Małej Wielkanocy, która odbywała się dawniej tydzień po Wielkanocy. Dziś Małą Wielkanoc organizuje jako imprezę folklorystyczną m.in. gmina Lubawka. Koła Gospodyń Wiejskich prezentują tam tradycyjne stoły wielkanocne, ocenia się tradycyjne palmy oraz święconkę. Mała Wielkanoc jest najstarszym konkursem tradycji kulinarnych na Dolnym Śląsku.

Następnie referat *Hody a hostina v rodinném a společenském životě v Česku a na Slovensku* wygłosiła Magdaléna Rychlíková. Omówiła święta i uczty związane z cyklem solarnym i pracą w rolnictwie, święta patrona kościoła (odpusty), Dzień Odzyskania Niepodległości (28 października), obchody świętomarcińskie i inne, organizowane na wsi od czasów cesarza Franciszka Józefa II po współczesność. Ucztowanie wiązało się ze zdobieniem wsi, placów, domów, pieczeniem, gotowaniem i zapraszaniem gości. Na uczty do dziś przygotowuje się specjalne kołaczki (oprócz bożonarodzeniowych i wielkanocnych). Na Morawach głównymi organizatorami wiejskich uczt są nieżonaci chłopcy. Wybierany jest „starek” i „starka” godów. Autorka podkreśliła, że jakość jadła świątecznego na przestrzeni wieków polepszyła się. Dawniej przy świętowaniu rodzinnym lub świniobiciu przygotowywano dużo jadła, ponieważ był zwyczaj posyłania go jako daru po okolicy („vyslužka”), obdarowywania dalszych krewnych i znajomych. Szczegółowo zostały omówione potrawy „hodove” w Czechach i na Słowacji. Autorka w zakończeniu podkreśliła, że *hody* (pol. gody) w Czechach i w Polsce mają inny charakter i przebieg.

Ostatni referat *Hody jihoafrických bantuských etnik a tradiční slavností pokrmů Zulu* – „ukudla kokugubha” zaprezentowała Naděžda Morávková. Umiejszcowała na mapie Afryki bantuskie ludy Zulu, po czym omówiła ich tradycyjne budownictwo, uprawy, pożywienie oraz ubiory i tańce wojowników. Podkreśliła, że Zulusi są chrześcijanami i obchodzą święta chrześcijańskie ale i swoje zuluskie – święto Króla Shaka, czy święto na koniec września. W rodzinne święta, np. wesela, spożywa się proste jedzenie, głównie wegetariańskie. Hodowane powszechnie bydło, będące symbolem bogactwa, traktuje się często jako środek płatniczy, np. chłopak płaci 15 krów za dziewczynę. Gotuje się na otwartym ogniu w garnkach ustawianych na trójnogach. Potrawy spożywa się z drewnianych, dłubanych i opalanych talerzy. Podstawę żywienia stanowi baranina lub drób, duszone z warzywami, aczkolwiek mięso nie jest podstawą świątecznego stołu. Tradycyjnie spożywa się chleb z mąki kukurydzianej i mąki z sorgo oraz rodzaj lecza nazywany chakalaka (papryka, pomidory, fasola). W różnych porach dnia spożywa się phutu pap – przygotowywane z kukurydzy, a spożywane na słodko lub słono. Z sorgo przyrządza się trzydniowe piwo, które podaje kobieta w pozycji klęczącej, nabierając drewniana nabieraczką – najpierw pije sama pokazując tym samym, że jest dobre i serwuje swojemu mężowi lub gościom, którzy siedzą wokół. Po wypiciu głaszczą się po brzuchu pokazując, że im smakowało. W podsumowaniu autorka stwierdziła, że kulinarne tradycje Zulu nie były jednak bogate.

Referaty wywołały żywą dyskusję. Szkoda, że z powodów zdrowotnych nie przybył Stefan Bednarek (Wrocław), który miał wygłosić referat wprowadzający *Biesiada/uczta jako zjawisko kulturowe*.

Po południu obrady przeniosły się do Villi Čerych w Czeskiej Skalicy. Tam tematykę przedpołudniową kontynuował Dimczo Angełow (Wrocław) referatem *Biesiady bułgarskie*. Następnie rozpoczęła się część Forum zatytułowana „*Warsztaty terenowe: Doświadczenia muzeów domowych*”, na którą złożyły się czeskie i polskie prezentacje. Ladislav Havrda z Czeskiej Skalicy przedstawił ciekawy materiał pt. *Sbírka dokladů lakýrnického řemesla*. Joanna Dumin i Henryk Dumin z Jeleniej Góry omówili funkcje i rolę tzw. wiejskich izb muzealnych. Josef Ptaček z Dobruški zaprezentował swój zbiór historycznych widokówek z ziemi kłodzkiej i kłodzkiego pogranicza. Kolejne było wystąpienie artysty plastyka Henryka Kułaka z Legnicy pt. *Z doświadczeń plastyka, kolekcjonera i renowatora*. Jako ostatni w tej części wystąpił Jindřich Benda z Czeskiej Skalicy, który przedstawił swoją kolekcję exlibrisów i drobnej grafiki. Prezentacje wzbudziły duże zainteresowanie i inspirowały do rozważań o różnych aspektach gromadzenia i udostępniania kolekcji.

Drugiego dnia odbyły się w Muzeum Kultury Ludowej Pogórza Sudeckiego w Kudowie-Zdroju warsztaty „*Propozycje i perspektywy rozwoju Sieci Muzeów Domowych*”. Uczestnicy obejrzeni przykłady majoliki świdnickiej z wytwórni Marthy i Richarda Krause, zaprezentowane przez kolekcjonera Dariusza Sienko ze Świdnicy. Następnie Ryszard Gładkiewicz (Wrocław) omówił aktualne problemy i perspektywy rozwoju Międzynarodowej Sieci Muzeów Domowych.

Sieć skupia stu kilkudziesięciu właścicieli kolekcji, głównie z Polski i Republiki Czeskiej, ale też ze Słowacji, Ukrainy i Litwy. W pracach ujął uczestniczy też kilkanaście instytucji naukowych i różnych organizacji. W prowadzonej przez referenta dyskusji zgłoszono wiele opinii i propozycji, które będą podstawą organizowania dalszej działalności.

Autor | Author

mgr Krzysztof Chilarski

Muzeum Kultury Ludowej Pogórza Sudeckiego

Pstrążna 14

57-350 Kudowa-Zdrój

Polsko

krzych1605@gmail.com

Konferencja „Rok 1918: Polska – Czechy – Słowacja. 100 LAT POTEM. Dialog kultur i społeczeństw wobec przyszłości” Cieszyn – Czeski Cieszyn 8/9–10 listopada 2018 roku.

Rok 2018 był w Polsce okazją do świętowania 100. rocznicy odzyskania niepodległości i odrodzenia własnej państwowości. Celebracja tych uroczystości została zaplanowana aż do roku 2022, w którym będzie świętowana 100. rocznica zakończenia procesu formowania się polskiej państwowości, gdy w granice Rzeczypospolitej Polskiej została włączona także część Górnego Śląska.

Celem konferencji nie była refleksja na trudnymi i skomplikowanymi wydarzeniami roku 1918, lecz – prowadzona z perspektywy 100 LAT POTEM – interdyscyplinarna analiza problematyki tożsamości narodowej i kulturowej w przestrzeni bezpośredniego spotkania kultur należących obecnie do trzech wymienionych państw. Złożone procesy historyczne, polityczne, społeczne i kulturowe współtworzą obszary wzajemnego przenikania się tradycji, folkloru, więzi rodzinnych czy gospodarczych, kształtując nowe jakości życia społecznego na pograniczach państw, kultur i narodów Polski, Republiki Czeskiej i Słowacji. Otwarcie na dialog kultur i społeczności wobec przyszłości – to idea wiodąca cieszyńskiej konferencji.

Referaty naukowe oraz dyskusje zostały podzielone na trzy bloki problemowe. Tematyką wiodącą pierwszego bloku, który moderował prof. Wojciech Świątkiewicz (Uniwersytet Śląski w Katowicach-UŚ, Uniwersytet Konstantyna Filozofa w Nitrze), było spotkanie kultur na pograniczach. Wykład wprowadzający oraz ukazujący podstawowe kwestie teoretyczne i z zakresu praktyk politycznych Unii Europejskiej zaprezentował prof. Jerzy Buzek (b. Przewodniczący Parlamentu Europejskiego). Prof. Daniel Kadłubiec (Ostravská univerzita) przedstawił wykład „Procesy językowo-kulturowe na śląskim pograniczu” ilustrowany obszernymi fragmentami utworów muzycznych w wykonaniu kapeli z Zaolzia, a prof. Marta Pančíková (Univerzita Komenského w Bratysławie) podjęła temat „Język i folklor jako przestrzenie przenikania kultur”.

Drugi blok „Style życia codziennego” moderowała prof. Irena Korbelářová (Slezská univerzita v Opavě). Wykłady przedstawili: prof. Zenon Jasiński (Uniwersytet Opolski) „W poszukiwaniu kultury dnia codziennego na pograniczach”, prof. Paweł Leszczyński (Akademia Jakuba z Paradyża w Gorzowie Wielkopolskim) „Polsko-czesko-słowacka współpraca samorządowa”, prof. Tadeusz Siwek (Ostravská univerzita) „Imiona i nazwiska ludności na Zaolziu: urzędowo i w codziennym użyciu”. Prof. Witold Jacyków (UŚ) swój wykład „Życie codzienne na fotografii” ilustrował bogatym zestawieniem własnych fotografii ukazujących rozmaite aspekty życia codziennego na czesko-polsko-słowackim pograniczu kulturowym.

Trzeci blok moderowany przez prof. Józefa Budniaka był opatrzony tytułem „Ekumena wartości”. Wykład na temat „Ewangelicy na Těšínsku a jejich čestí, moravští a slovenští souvěrci” zaprezentował prof. Zdeněk R. Nešpor (Akademie

věd České republiky). Doc. Ondrej Štefaňak (Univerzita Konštantina Filozofa w Nitrze) wygłosił wykład zatytułowany „Młodzież wobec wartości osobistych i społecznych”. Prof. Zygfryd Glaeser (Uniwersytet Opolski) podjął problematykę „Integracyjna wartość Ekumenii. Przykłady polskie”, a dr Józef Szymeczek (Ostravská univerzita) omówił problematykę „Polska myśl niepodległościowa w protestantyzmie cieszyńskim na przykładzie twórczości Jana Kubisza”.

Przemówienia otwierające konferencję wygłosili – JM Rektor UŚ-Przewodniczący Konferencji Rektorów Uniwersytetów Śląskich (KRUŚ), Starosta Powiatu Cieszyńskiego, Burmistrz Cieszyna, Starosta Czeskiego Cieszyna, Przewodniczący Rady Euroregionu Śląsk Cieszyński, Przewodnicząca Rady Naukowej Międzynarodowego Centrum Studiów Śląskich (MCSŚ) przy KRUŚ, Przewodniczący Komisji Do Spraw Stosunków Polsko-Czeskich i Polsko-Słowackich Polskiej Akademii Nauk o/Katowice, Dziekan Wydziału Etnologii i Nauk o Edukacji UŚ.

Konferencji towarzyszyły wydarzenia artystyczne – wystawa „Ex-Libris 1918–2018” w Muzeum Drukarstwa, koncert szkolnego chóru *Collegium juvenum* (Gimnazjum Juliusza Słowackiego w Czeskim Cieszynie), koncert chóru *Wyszobramski Chór Kameralny* przy kościele Jezusowym w Cieszynie.

Organizatorem spotkania była Konferencja Rektorów Uniwersytetów Śląskich oraz Stowarzyszenie Samorządowe Ziemi Cieszyńskiej, współorganizatorami – Komisja Do Spraw Stosunków Polsko-Czeskich i Polsko-Słowackich PAN o/Katowice, Euroregion Śląsk Cieszyński oraz Wydział Etnologii i Nauk o Edukacji UŚ, partnerami zaś – Kongres Polaków w Republice Czeskiej i Muzeum Drukarstwa w Cieszynie. Posiedzenia konferencji odbywały się w ratuszu w Cieszynie oraz w Auli Gimnazjum Juliusza Słowackiego w Czeskim Cieszynie. Patronat honorowy objęli – Marszałek Województwa Śląskiego, Burmistrz Miasta Cieszyna, Starosta Powiatu Cieszyńskiego oraz Starosta města Český Těšín.

Projekt merytoryczny konferencji przygotował prof. W. Świątkiewicz (przedstawiciel UŚ w Radzie MCSŚ, przewodniczący Komisji Do Spraw Stosunków Polsko-Czeskich i Polsko-Słowackich PAN o/Katowice) a sprawy organizacyjne prowadził Sekretariat KRUŚ na Uniwersytecie Wrocławskim pod kierunkiem dr. Ryszarda Gładkiewicza.

Autor | Author

prof. zw. dr hab. Wojciech Świątkiewicz

Institut Socjologii
Uniwersytet Śląski w Katowicach
ul. Bankowa 11
40-007 Katowice
wojciech.swiatkiewicz@us.edu.pl

Obsah

STUDIE

Evangelíci na Těšínsku a jejich čeští, moravští a slovenští souvěrci 7
ZDENĚK R. NEŠPOR

Powstanie państw w Europie Środkowowschodniej podczas I wojny 23
światowej i wkrótce po jej zakończeniu
ANDRZEJ MAŁKIEWICZ – JEWHEN PEREHUDA

Poslankyně Národního shromáždění 1945–1948 ve světle statistiky 49
MILAN HANZL

MATERIÁLOVÉ STATĚ

Dvě neobvyklé konfraternitní listiny řeholních kanovníků z roku 1401. 67
Diplomatický popis
PAVEL OTMAR KRAFL – LENKA BLECHOVÁ

Jazykově české listiny východočeských archivů z doby Václava IV. 75
PETR SEDLÁČEK

Otázka Kladska a česká geografie (v 1. pol. 20. stol.) 87
JIŘÍ MARTÍNEK

RECENZE

Petr Čornej, *Jan Žižka. Život a doba husitského válečníka* 101

Matouš HOLAS, *Archeologie prusko-rakouské války z roku 1866* 106

ZPRÁVY

Otevření nových expozic v Jilemnici Kostel sv. Alžběty a Jan hrabě Harrach 111
a zahradnictví

XI Międzynarodowe Forum Muzeów Domowych. Kudowa-Zdrój – Česká 114
Skalice

Konferencja „Rok 1918: Polska – Czechy – Słowacja. 100 LAT POTEM. Dialog 117
kultur i społeczeństw wobec przyszłości”

Pokyny pro autory *Východočeských listů historických* (VLH) 121

Pokyny pro autory *Východočeských listů historických* (VLH)

Časopis vychází dvakrát ročně. Uzávěrka prvního svazku každého roku je stanovena na 15. únor, pro druhý svazek je to 1. září. Redakce přijímá pouze původní práce, které vznikly v badatelské dílně autora. Práce mohou být psány česky, slovensky a polsky. Studie a materiálové stati (včetně edic dokumentů a vzpomínek) mohou mít maximálně do 40 stran, recenze a zprávy v rozsahu 4–10 stran.

Pokyny pro úpravu rukopisu:

1. Rukopis napsaný na počítači **zašlete** redakci VLH v jednom výtisku a na označeném CD/DVD nebo zašlete na adresu redakce (vlh@uhk.cz) elektronicky. **Pište ve Wordu, písmo Times New Roman, velikost 12, řádkování 1,5 – poznámky pod čarou velikost 10, řádkování 1.**

2. K textu studie či materiálové stati **přiložte** resumé (rozsah max. 1800 znaků – 1 strana), abstrakt (do 600 znaků) a klíčová slova (5–7 slov), to vše v českém jazyce. Ke studii, materiálové stati a recenzi je třeba připojit krátký medailonek autora – max. 400 znaků (odborná specializace, význačné dílo...) **Redakce je POVINNA vytisknout následující údaje o autorovi: plné jméno se všemi tituly, rok narození, afilace** (údaje o zaměstnání; v případě, že autor nepracuje v odborné instituci, je povinen uvést svou privátní kontaktní adresu), **plná kontaktní poštovní** (pracoviště nebo privátní) **a emailová adresa. BEZ TĚCHTO ÚDAJŮ NEMŮŽE BÝT ŽÁDNÝ TEXT OTIŠTĚN.**

3. Pro zvýraznění slov nebo pasáží v textu je možné:

Použít kurzívu pro citáty; tučné písmo pro názvy dílčích částí práce nebo vybrané části textu; případně prostrkání nebo petit (s využitím obvyklých korektorských značek). Zásadně nepoužívejte podtrhávání.

4. Poznámkový aparát připojte na stranách pod čarou, jak umožňuje Word: přes příkazy *vložit, poznámka pod čarou, značení automaticky*. V textu pište horní index za interpunkční znaménka.

5. Literaturu a edice citujte podle následujících zásad:

- **Monografie:** Jméno autora (v pořadí osobní jméno v plném znění, iniciálou až v dalších citacích, PŘÍJMENÍ, jméno příp. spoluautorů oddělit pomlčkou), název knihy (kurzívou), místo a rok vydání (příp. nakladatel před rok vydání), údaje o stranách (celkový počet, konkrétní strana nebo rozmezí stran). Srov. Josef ŠUSTA, *Úvahy o všeobecných dějinách*, Praha 1999, s. 134.

- Studie publikovaná v periodiku: Autor stati/spoluautoři (viz monografie), název studie kurzivou, název periodika (v závorce zkratku používanou u dalších odkazů na dané periodikum), údaje o ročníku (svazku), roku vydání a stranách. Srov. Jiří MAREK, *Historie mezi teorií a praxí*, Český časopis historický (dále jen ČČH) 96, 1998, s. 792.
- Studie publikovaná v příležitostném sborníku: Autor stati/spoluautoři (viz monografie), název studie kurzivou, in: název sborníku, (ed./edd.), jméno editora/editorů sborníku, pokud je uváděno, místo a rok vydání (příp. nakladatel před rok vydání), údaje o stranách. Srov. Zdeněk MĚŘÍNSKÝ, *Vývoj zbroje a válečného umění – významné bitvy na Moravě*, in: *Středověká Morava*, ed. Z. Měřinský, Brno 1999, zvláště s. 100–102 nebo Josef PETRÁŇ – Eduard MAUR, *František Kutnar a univerzita Karlova*, in: *Podíl Františka Kutnara a agrárního dějepisectví na formování obrazu české minulosti*, Semily 1998, s. 148.
- Edice: Při citaci edice se přihlíží pokud možno k výše uvedeným zásadám. Je-li obvyklé citovat nejprve nebo pouze název edice, uvést při první citaci plný název edice, a to verzálkami. Ve jméně editora za názvem edice použijte u křestního jména pouze první písmeno, příjmení napište normálním písmem, např. CODEX DIPLOMATICUS ET EPISTOLARIS REGNI BOHEMIAE V/3, edd. J. Šebánek et S. Dušková, Praha 1982, č. 1570, s. 363. V opačném případě, je-li uváděno nejprve jméno autora/autorů edice, postupuje se jako u monografie. Za jménem autora/autorů je v závorce uvedeno (ed./edd.). Pro názornost srov. Antonín BENČÍK – Jaromír NAVRÁTIL – Jan PAULÍK (edd.), *Vojenské otázky československé reformy 1967–1970*. Ediční řada Prameny k dějinám československé krize v letech 1967–1970, 6. díl, 1. svazek: *Vojenská varianta řešení čs. krize (1967–1968)*, Praha-Brno, ÚSD – Doplněk 1996.
- Archivní prameny: Oficiální název archivu (v závorce zkrácený název používaný u dalších citací), archivní fond a další nezbytné identifikační údaje. Srov. Státní okresní archiv v Hradci Králové (dále jen SOKA Hradec Králové), f. Archiv města Hradec Králové, inv. č. 1776, č. j. 1708, kart. 361.
- Zkrácené citace se používá při opakování literatury i archivních pramenů. Uvést nejprve citaci nezkrácenou, poté zkracovat osobní jméno autora/autorů na iniciálu a název monografie i studie po první podstatné jméno, ukončit třemi tečkami a čárkou; zachovat kurzívu v názvu. Např. J. PETRÁŇ – E. MAUR, *František Kutnar...*, s. 149.
- V citování je třeba důsledně používat odkaz srov., nikoliv viz
- Při bezprostředním následném opakování téhož odkazu (na stejnou práci) je použito slovo *tamtéž* (v kurzivě). Při následném citování další práce téhož autora je použito slovo *TÝŽ* (kapitálkami).

6. Záznam literatury pro recenzi, anotaci apod. dle následujících příkladů:

- Monografie nebo celý neperiodický sborník. Jitka GRUNTOVÁ, *Oskar Schindler: legenda a fakta*, Brno, Barrister a Principal 1997, 158 s.; *Bohuslav Balbín a kultura jeho doby v Čechách. Sborník z konference Památníku národního písemnictví*, Praha, Památník národního písemnictví 1992, 302 s. + obrazové přílohy.
- Celé periodikum: *Pomezí Čech a Moravy. Sborník prací ze společenských a přírodních věd pro okres Svitavy*, sv. I, 1997, vyd. Státní okresní archiv Svitavy se sídlem v Litomyšli, 276 s.

7. V případě připojených obrazových příloh je třeba předat obrazovou dokumentaci redakci v jednom výtisku společně s verzí naskenovanou na označeném elektronickém médiu (ne disketa). Přílohy je nutné opatřit seznamem popisek s uvedením zdroje.

8. Příspěvek zasílejte na adresu: Historický ústav Filozofické fakulty, redakce Východočeských listů historických, Univerzita Hradec Králové, Rokitsanského 62, Hradec Králové 500 03. Obálku označte vlevo dole výraznou zkratkou Příspěvek pro VLH. V průvodním dopise uveďte bydliště autora, telefonní číslo a e-mailovou adresu.

Pokyny pro dodání obrazových podkladů:

- Obrázky (fotografie, plány apod.) v elektronické podobě dodávat v souborech jpg nebo tiff. Velikost dodaného obrázku musí být stejná (nebo větší) jako výsledná reprodukce v brožuře při rozlišení 300 dpi (šířka sazebního obrazce sborníku je 125 mm, výška 186 mm). Digitální fotografie dodat v originálních souborech bez úprav.

Pokyny pro psaní textu:

- První řádek odstavce neodsazovat mezerníkem ani tabelátorem – pokud je třeba odsadit, pak toto nastavit v programu (Word): FORMÁT – ODSTAVEC – ODSAZENÍ – SPECIÁLNÍ
- Pozor na psaní a použití SPOJOVNÍKŮ (-) a POMLČEK (-)!
Spojovník je podstatně kratší než pomlčka.
Okolo spojovníku se mezery nedělají nikdy a používá se při:
 - připojení spojky -li (např. můžeš-li)
 - spojení jmen (např. Rakousko-Uhersko)
 - slučovacím spojení (např. propan-butan)
 - upřesnění místa (např. Praha-Vysočany)
 - adjektivních složeninách (např. modro-bílý)
 - rozdělování slov

Pomlčka

- klávesová zkratka Alt + 0150
- můžeme-li dosadit místo pomlčky jakékoli slovo (až, do, versus, apod.), **nejsou okolo ní mezery** (např. 1950–1960, 7–9 dní, otevřeno 8–12 h)
- v ostatních případech okolo pomlčky mezery jsou

Texty zaslané redakci se autorům nevrací, ani v případě odmítnutí otištění textu podle rozhodnutí redakční rady. Redakční rada vlh nakládá s osobními daty autorů podle zákona o ochraně osobních údajů ČR.

Průběh recenzního řízení**I.**

Autor doručí redakci VLH text (podrobnosti v pokynech pro autory).

Termíny pro přijetí odborných textů redakcí VLH jsou:

15. února každého roku – uzavírka přijímání textů pro **první svazek** daného roku

1. září každého roku – uzavírka přijímání textů pro **druhý svazek** daného roku

II.

Redakce seznámí autora s časovým plánem a průběhem recenzního řízení. Recenzní řízení je anonymní.

Na základě návrhů redakční rady VLH jsou vybráni a osloveni dva nezávislí recenzenti na každý doručенý text. Kritériem výběru je především odbornost a vědecké zaměření recenzentů. Každý recenzent po dohodě vypracuje jeden posudek na obdržенý text. Formulář pro vytváření odborných posudků je na této stránce zveřejněn.

III.

Redakce seznámí redakční radu s podobou odborných recenzí.

IV.

Na pravidelném zasedání redakční rady VLH dojde k výběru textů, které budou ve VLH uveřejněny. Kritériem výběru jsou doručенé odborné recenzní posudky. Dále redakční rada přihlíží k tematickému vymezení každého čísla a k vhodné skladbě článků a studií v něm. Autorům je výsledek hlasování redakční rady ihned oznámen, stejně jako případný návrh na dopracování doručенých textů podle návrhů recenzních posudků. Autorům jsou recenzní posudky (v anonymní podobě) poskytnuty k nahlédnutí.

V.

Redakční rada VLH na svém pravidelném zasedání sestaví a odhlasuje podobu každého svazku VLH. K provádění redakčních prací mezi jednotlivými zasedáními redakční rady VLH je utvořena stálá redakce časopisu, jejíž činnost je kontrolována redakční radou.

Výsledek recenzního řízení má čtyři možné výstupy:

1. doručený text je na základě recenzního řízení schválen redakční radou k vytištění v připravovaném svazku,
2. doručený text není na základě recenzního řízení schválen k vytištění redakční radou, autorovi (autorům) příslušného textu je doporučeno text přepracovat (podle návrhů recenzentů) a podat jej v dalším kole recenzního řízení k novému posouzení,
3. doručený text je přijat k otištění, není však schválen redakční radou k zařazení do aktuálního připravovaného svazku z důvodu odlišné tematické orientace svazku nebo témat dílčích studií. Autorovi (autorům) je v takovém případě nabídnuta možnost otištění textu v dalším svazku.
4. doručený text není na základě recenzního řízení schválen k vytištění redakční radou pro jeho nedostačující formu.

Každý autor může znovu podat (např. při přepracování) k recenznímu řízení jeden text **pouze dvakrát**. Poté jej již redakční rada nezařadí do dalších kol recenzních řízení.

Východočeské listy historické
42/2019

Historický ústav Filozofické fakulty Univerzity Hradec Králové

První vydání
2019
126 stran

Tisk OFTIS Ústí nad Orlicí

ISSN 1211-8184
MK E 21784